

ГОДИШНИК НА ДУХОВНАТА АКАДЕМИЯ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, СОФИЯ, ТОМ VIII (XXXIV), 7, 1958—1959
ANNUAIRE DE L'ACADÉMIE DE THÉOLOGIE
„ST. CLÉMENT D'OSHRIDA“, SOFIA, TOME VIII (XXXIV), 7, 1958—1959

НАРЪЧНИК НА АПОЛОГЕТА

ОТ

БОРИС МАРИНОВ
професор

И

АЛЕКСАНДЪР ВЕЛИЧКОВ
х. преподавател и д. асистент

Книга втора

HANDBUCH DES APOLOGETEN

VON

BORIS MARINOW
Professor

und

ALEXANDER WELITSCHKOW
hon. Lehrer u. freiw. Assistent

Zweites Buch

СИНОДАЛНО ИЗДАТЕЛСТВО
СОФИЯ—1959

ПРЕДГОВОР

Тази *втора* книга от „*Наръчник на апологета*“ е посветена изцяло на един от „аргументите“ на атеистите срещу историчността на Исуса Христа, а именно — на така наречения от тях „*убийствен аргумент*“.

„*Наръчникът*“ е предназначен, — както това е отбелязано още в „Предговора“ към I-вата книга от „Наръчник на апологета“, — да служи преди всичко на студентите-богослови при подготовката им за изпит по християнска апологетика, а още — и на семинаристите, на свещениците, които са поставени да свидетелствуват за Истината (Иоан. 18:37) и да защитават благовестието (Филип. 1:17), и изобщо — на християните, които трябва да знаят „твърдата основа“ на своята вяра (Лук. 1:4), за да не се увличат „от разни чужди учения“ (Евр. 13:9), а да се държат „о вероизповеданието“ (Евр. 4:14) и да бъдат подготвени: „с кротост и боязън“ да отговарят всекому, който иска от тях сметка за надеждата им (1. Петр. 3:15; Кол. 4:6).

7 януари — Рождество Христово
София — 1959 г.

Б. М. и Ал. В.

ОТ КОГА ДАТИРА ТВЪРДЕНИЕТО, ЧЕ ИИСУС ХРИСТОС НЕ БИЛ ИСТОРИЧЕСКА ЛИЧНОСТ?

1. Какво уверяват атеистите от наше време? — Мисълта, че Иисус Христос никога не бил съществувал, т. е., че Той не бил историческа личност, най-първо е била изказана в края на XVIII век от французкия математик и астроном Дюпюи¹. Той обяснява „митологическите и религиозни представи... като астрономически алегии“². Неговите възгледи са изложени в съчинението му „Записка за произхода на съзвездията и за обяснение на баснята чрез астрономията“³ и по-обстойно — в неговия главен труд „Произходът на всички култове или Всемирната религия“⁴. — Животът на Иисуса Христа е сведен „до един астрален мит“⁵: Иисус Христос бил Слънцето, дванадесетте апостоли били дванадесетте знаци на Зодиака. Значи: Иисус Христос — според Дюпюи — не е историческа личност, Той не е съществувал.

В новата *атеистична* литература⁶ обаче се застъпва възгледът, че „съмнения в историчността на Иисуса“ били изказвани още в древност⁷. Изказвали били съмнение „в историчността на Иисуса... не само евреи, противници на християнството, както това“ се виждало „от Юстиновия „Диалог с Трифона“, но и правоверни християни“⁸, — за доказателство на туй атеистите се позовават на място из VIII глава

¹ Charles Francois Dupuis (1742—1809). — Гл. у: проф. прот. В. Зенковски, Апологетика. Париж, 1957, стр. 118; Fr. Loofs, Wer war Jesus Christus? Deutsche Neubearbeitung des Buches: What is the truth about Jesus Christus? 2. Aufl., Halle a. d. S., 1922, S. 4.

² Энциклопедический словарь. Томъ XI. Изд. Брокгаузъ и Ефронъ, Спб., 1893, стр. 390.

³ Memoire sur l'Origine des Constellations et sur l'explication de la Fable par l'Astronomie (1781).

⁴ L'Origine de tous les Cultes ou la Religion universelle, излязл. в 1794 г. в 3 тома in-4° с атлас, и в 12 тома in-8°; в 1798 г. изл. в съкратен вид (Abrégé). — Гл. в: Notice sur la vie et les ouvrages de Depuis към Abrégé de L'Origine de tous les cultes. T. I, Paris, 1908, p. 5 et 6.

⁵ Prof. H. Fechner, Le problème du Christ. — Essai d'une somme catholique contre les Sans-Dieu, Paris, 1936, p. 274.

⁶ Името „Иисус“ се пише с две „и“. В атеистичната книжнина обаче често го пишат с едно „и“. Също и *местоименията*, отнасящи се до Иисуса Христа, пишат с малка буква. Така ще ги даваме и ние, при буквално цитиране из атеистическо произведение.

⁷ А. Б. Ранович, Раннее христианство. — Вопросы истории религии и атеизма. Сборник статей, № 1, Москва, 1950, стр. 259; К. Л. Воропаева, Съществувал ли е Христос? Преведе от руски Катя Койчева, Профиздат, 1958, стр. 22.

⁸ А. Б. Ранович, Цит. стат. и сборн., стр. 259.

от Посланието на св. Игнатия до филиделфийците¹, — а дори — и езичници (например Целс²).

Трифон-Юдеят бил казал: „Вие (християните — в с. н.) вярвате в безсмислена басня и сами си измисляте своя Христос. Дори и да се е родил някъде, и да е живял някъде, той във всеки случай е съвсем неизвестен на когото и да било“³.

В Посланието си до филиделфийците (гл. VIII) св. *Игнатий Богоносец* бил пишел: „Аз съм чувал как някои казват, че, ако не намеря в архивите (*ἐν τοῖς ἀρχείοις*), то не ще повярвам на казаното в евангелието“⁴.

Езичникът *Целс* бил отправил към християните следния укор: „Вие ни залъгвате с измислици и не умеете дори да ги направите правдоподобни, макар че мнозина от вас, като пияници, които сами посягат на себе си, по три, по четири, а и повече пъти са прочиствали и преработвали текстовете на вашите евангелия, за да омаловажат възраженията, черпени от тези евангелия против вас“⁵.

Един автор направо заявява, че противниците на християните (от първите векове) им били казвали „открито, че „основателят“ на християнската религия не“ бил „историческа личност“. Като примери той привежда: Трифон-Юдеят и философа Целс⁶. И малко по-нататък на същата страница този автор пише: „С други думи, хората, които са живели наскоро след времето, когато според легендата е живял Христос, не знаят нищо за него и считат, че той е измислена личност“⁷.

Друг пък атеистически писател даже твърди, че „*Ориген*, *Августин* и *Тертулиан* (к. н.)... отричали съществуването на Христа“⁸.

2. Съмнява ли се Трифон-Юдеят в историчността на Исуса Христа и отрича ли я? — Атеистите, за да докажат, че още в древност били изказвани съмнения в историчността на Исуса, и дори я

¹ А. Б. Ранович, Там.

² К. Л. Воропаева, Цит. съч., стр. 23; Б. Босев, Митът за Исуса-Христа. — „Соф. правда“ от 14 януари 1958 г., бр. 6, стр. 4, кол. 2.

³ К. Л. Воропаева, Цит. съч., стр. 23; гл. и: Н. К. Амосов, Християнство, его происхождение и политическая роль. Москва, 1955, стр. 8; Б. Босев, Цит. стат., вестн., бр., стр., кол.

⁴ А. Б. Ранович, Там; гл. и у: К. Л. Воропаева, Цит. съч., стр. 22—23. — Вместо „в архивите“, Воропаева превежда: „в писмените паметници“ (Там, стр. 23).

⁵ К. Л. Воропаева, Цит. съч., стр. 23.

⁶ Доц. Йоно Митев, Историческа личност ли е Христос? — Спис. „Народна просвета“, год. XIV, кн. 10, октомври 1958, стр. 51 и 52.

⁷ Там, стр. 52.

⁸ Тодор Стойчев, Кога и как е възникнало християнството? — „Вечерни новини“, год. V, бр. 262, София, 4 ноември 1955, стр. 2, кол. 5. — Не е безинтересно да се отбележи, че основоположниците на Марксизма — Карл Маркс и Фридрих Енгелс, — както изтъква доцентът Йоно Митев в своята статия „Историческа личност ли е Христос?“ (в спис. „Народна просвета“, год. XIV, кн. 10, октомври, 1958, стр. 46), — не са могли да „вземат категорично (к. н.) становище“ по въпроса: Историческа личност ли е Христос? Той обяснява това с туй, че „пълното разобличаване на хипотезата за съществуването на Христос като историческа личност“ било станало по-късно, след смъртта на Маркс и Енгелс. Дали „станалото разобличаване“ е действително и убедително, това ще се установи, при разглеждане на разните атеистически „аргументи“ (т. н. „научни доказателства“ на атеистите) против историчността на Исуса Христа.

отричали, привеждат цитат из съчинението „Разговор с Трифона-Юдея“. „Разговор с Трифона-Юдея“ е творение на св. Юстина Философ и Мъченик, „най-бележитият апологет от второто столетие.— Св. Юстин произхождал от едно езическо гръцко семейство из гр. Flavia Neapolis (днес Nablus), стария Сихем в Палестина“¹. Обръщането му в християнство пада между 133 и 140 г. сл. Хр.². Вече християнин, той посветил целия си по-нататъшен живот „изключително на защитата на вярата — „единствената надеждна и годна философия“ (Dial. 8). В палиум, гръцка философска мантия, обикалял като учител и основал в Рим школа. Тук той имал за ученик Тациана“³, бъдещ апологет. За края на Юстиновия живот „имаме старо вярно повествование в Martyrium s. Justini et sociorum“⁴... Според това повествование, той бил обезглавен заедно със шестима други, като християни, в 165 г. в Рим, при градския префект Junius Rusticus“⁵.

Диалогът „Разговор с Трифона-Юдея“ „ни повествува за двудневната беседа на Юстина с един учен евреин, под който вероятно трябва да се разбира известният Rabbi Tarphon, негов съвременник... Това съчинение е написано след първата (Юстинова — в с. н.) Апология, понеже тя се цитира в него 120 пъти“⁶. Изглежда св. Юстин предава действителен свой диспут, станал „в Ефес още през време на въстанието на Вар Кочба (132—135)“⁷.

Цитатът из „Разговор с Трифона-Юдея“, както той е изразен в самото съчинение на св. Юстина, гласи така: „... Χριστός δέ, εἰ καὶ γεγενῆσται, καὶ ἔστι ποῦ, ἀγνωστός ἐστι, καὶ οὐδὲ αὐτός ποῦ ἑαυτὸν ἐπίσταται, οὐδὲ ἔχει δυνάμιν τινα μέχρις ἂν ἔλθῃ» Ἰλίας χρίσῃ αὐτὸν, καὶ φανερὸν πᾶσι ποιήσῃ. Ἦμεῖς ἴε, ματαίαν ἁκοὴν παραδεξάμενοι, Χριστὸν ἑαυτοῖς τινὰ ἀναπλάσσετε, καὶ αὐτοῦ χάριν τὰ νῦν ἀσκόπως ἀπόλλυσθε“⁸. Или на български: „... А Христос, дори и да се е родил и да се намира някъде, е непознат (неизвестен), нито Сам още разбира (знае) Себе Си, нито има някаква сила, докато дойде Илия, да Го помаже и Го направи явен (известен) на всички. А вие, като сте приели един празен слух, си измисляте сами на себе си някакъв Христос и заради Него безразсъдно загивате (погубвате себе си)“.

Който прочете цитата из „Разговор с Трифона-Юдея“, тъй както го привеждат атеистите, и го сравни с току-що дадения текст от оригинала, и — освен това — се запознае въобще със съдържанието на „Разговор с Трифона-Юдея“, ще види:

¹ Berthold Altaner, Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter. Fünfte, völlig neu bearbeitete Auflage, 1958, Verl. Herder — Freiburg, S. 96.

² Л. Писаревъ, Лустинъ.— Православная Богословская Энциклопедия, т. VII, Спб., 1906, кол. 584.

³ Berthold Altaner, Patrologie, S. 96.

⁴ § 45, № 4; Lazzati, Aev 1953, 473/97: z. krit. Text des Martyr. s. Just.

⁵ Berthold Altaner, Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ St. Justinus, Dialogus cum Tryphone Judaeo, Cap. 8, — Migne, P. gr., t. 6, col. 493.

1) Че Трифон-Юдеят не говори за „басня“, той *не е употребил* термина „басня“, а — думата „ἀκοή“, която значи: слух, мътва. Затова и руският преводач на „Разговор с Трифона-Юдея“ е превел израза „*ψευδακούσιον*“ с: „ложный *слухъ* (к. н.)“¹.

2) Че цитатът, тъй както го привеждат атеистите, представлява *преработка* на оригиналния текст, като последното изречение е станало първо, а първата част от първото изречение е станала второ и последно изречение; втората пък част от първото изречение („нито има някаква сила, докато дойде Илия, да Го помаже и Го направи явен (известен) на всички“), която в случая е най-важната, *е изпусната*, без да е означено това по приетия начин — с многоточие. Изпуснатите думи дават да се подразбере, че спорът между св. Юстина и Трифона е *за съвсем друго*, а не за историчността на Исуса. Вероятно затова са и изпуснати! Известният обществен деец и историк А. Робертсон, който в книгата си *The origins of Christianity* (Произходът на християнството) пристъпва „към проблемата за произхода на християнството от марксистки позиции“², казва — тъкмо във връзка с разглеждания от нас текст от „Разговор с Трифона-Юдея“, — че някои „правят такива фокуси с текста, за да докажат своята правота“³: че още Трифон-Юдеят бил привърженик на теорията за митичността на Исуса Христа.

3) Че еврейният Трифон *съвсем не отрича* историчността на Исуса Христа. *Темата* на беседата е свършено друга: *дали Исус, Когото християните приемат за Месия — Христос, е наистина очакваният от Израила Месия*. Трифон отрича, че Исус е очакваният Месия — Христос, а не отрича, че Исус е историческа личност.

Месия (Христос) — според Трифона — ще бъде „славно и велико Лице, което, като Син човешки, ще получи от Древния по дни⁴ вечно царство“⁵. Трябва да дойде Илия⁶, да Го помаже и да Го обяви на всички⁷.

Пророк Илия не е идвал. Исус на християните не е „славно и велико Лице“, а е бил, — както се изразява сам Трифон, — „безславен и неудостоен с чест (ἀτιμος⁸ = непочитан, охулен — в с. н.)“: подложил се „на най-голямото проклятие, което се полага в Божия Закон, — бил разпнат на кръст“⁹. Затова и Трифон не Го приема за Месия—Христос.

¹ Разговоръ съ Трифономъ Іудеемъ, 8. Сочиненіи святаго Іустина Философа и Мученика. Изданы въ русскомъ переводѣ, со введеніями и примѣчаніями къ нимъ, свщш. П. Преображенскимъ. Отдѣлъ І, Москва, 1864, стр. 157.

² А. Робертсон, Происхождение християнства. Първ. с англ. Ю. В. Семенова. Москва, 1956, стр. 4 и 5.

³ Там, стр. 128.

⁴ „Ветхій денни“ (Дан. 7:9).

⁵ Разговоръ съ Трифономъ Іудеемъ, 32. — Сочиненія св. Іустина..., Отд. І, стр. 193.

⁶ Според вярванията на евреите, трябва да се яви на земята пророк Илия, за да помаже Месия и да възвести за Него (гържествено да Го обяви). — Гл. у: А. Робертсон, Происхождение християнства, стр. 12:—128.

⁷ Разговоръ съ Трифономъ Іудеемъ, 8. — Сочиненія св. Іустина..., Отд. І, стр. 157.

⁸ St. Justinus, Dialogus cum Gyrhono Iudaeo, cap. 32. — Migne, P. gr., t. 6, col. 544.

⁹ Разговор..., 32. Там, стр. 193

Той заявява: „...тъй като Илия още не е идвал, аз и не Го (Иисуса — в с. н.) признавам за Христос“¹.

И още: „...ние се съмняваме, подобавало ли е на Христа да бъде безславно разпнат, понеже в Закона е казано „Проклет всеки разпнат“², така че аз твърде се затруднявам да повярвам на това“³.

И иска от св. Юстина да му докаже, че Този именно разпнат Иисус е Месия — Христос⁴. Тъкмо това предимно се старае да обоснове и св. Юстин. Че главната негова цел е именно тази, туй се вижда и от неговата молитва, с която завършва „Разговор с Трифона-Юдея“. На раздяла, Трифон и спътниците му се молили за спасението на св. Юстина „от опасностите на пътуването и от всяко бедствие“⁵. „И аз се молах за тях — казва св. Юстин — и говорех: не мога да ви пожелаая по-голямо благо, отколкото това, щото, като познаете, че по този път (чрез приемане Христа Всемогъщия Бог за свой учител — в с. н.) се дава мъдрост на всеки човек, и вие бихте могли несъмнено да вярвате заедно с нас, че *нашият Иисус е Божият Христос* (к. н.)“⁶

Последните думи: „да вярвате заедно с нас, че нашият Иисус е Божият Христос“ много ясно разкриват какво е отричал Трифон-Юдея и какво е доказвал св. Юстин. Трифон е отричал, че Иисус на християните е Божият Христос, т. е. обещаният Месия, очакван от Израила; св. Юстин пък е доказвал, че именно Иисус на християните е Божият Христос, обещаният от Бога Месия.

Следователно от думите на Трифона-Юдея, на които се позовават атеистите, не може да се вади заключение за „съмнения в историчността на Иисуса“, за отричане „историчността на Иисуса Христа“.

Смисълът на думите на Трифона е този: Може и да се е родил Месия — Христос и да се намира някъде, но е неизвестен: нито сам той знае, че е Месия, нито другите го знаят. Той ще разбере, че е Месия, и другите ще узнаят това, само, когато дойде пророк Илия, помаже го и тържествено го обяви на всички. А Този Иисус, Когото вие смятате за Христос, не е никакъв Христос, защото пророк Илия не е идвал и не Го е помазвал и провъзгласявал. Така че вие сте повярвали на празен слух и сте си измислили някакъв Христос, т. е. Месия, и за Него дори умирате.

Трифон-Юдея обаче *не се съмнява* в историчността на Иисуса, съвсем не отрича, че Този Иисус, Когото християните считат за Христос, е *историческа* Личност!

3. Съмняват ли се християните, които има предвид Св. Игнатий Богоносец в Посл. си до филиделфийците, гл. VIII, че Иисус Христос е историческа личност? — Св. Игнатий Богоносец спада към „апостолските мъже“, т. е. към „ония църковни писатели, които са били непосредствени ученици на св. апостоли или пък са били смятани за такива

¹ Разговор..., 49. Соч. св. Юстина..., Отд. I, стр. 221.

² „Проклет е пред Бога (всеки) обесен (на дърво)“ (Второз. 21:23; Гал. 3:13).

³ Разговор..., 89. Там, стр. 298.

⁴ Разговор..., 36, 39, 89. Там, стр. 201, 207, 298.

⁵ Разговор..., 142. Там, стр. 380.

⁶ Там.

и които разкривали в своите творби предаденото чрез апостолите Христово учение¹. Той бил ученик на апостола Иоана Богослова² и „трети антиохийски епископ“³. При едно частичное гонение срещу християните в Антиохия е бил осъден и „закаран от Сирия в Рим и в арената разкъсан от диви зверове (Eus., Hist. 3, 22; Hieron., Vir. ill. 16)“⁴. По пътя за Рим минал „през Филадельфия и други градове, в които местните жители-християни“ го приветствували и се погрижили да облекчат положението му. „Във Филадельфия той влизал в спор с юдействащи и вземал участие в събрания на тамошните християни“⁵. Останал поразен от склонността у християните към разцепление⁶. В Смирна престоял няколко дни. Тук го поздравили „пратеници от църквите на тези градове, които били на страна от неговия път“⁷: Ефес, Магнезия и Тралл. До тия църкви св. Игнатий написал послания. От Смирна той написал и Послание до римляните. „Вторият продължителен престой станал в Трояда“. Оттук св. Игнатий „написал нови три послания: до филиделфийци, до смирненци и до Поликарпа, Смирненски“⁸ епископ. Като дата на неговата мъченическа смърт традицията счита 107 г.⁹, десетата от царуването на Траяна (98—117).

За да разберем правилно смисъла на привеждания в атеистичната литература текст из VIII-та глава на Посланието на св. Игнатия до филиделфийците: „Аз съм чувал как някои казват, че, ако не намеря в архивите (*ἐν τοῖς ἀρχείοις*), то не ще повярвам на казаното в евангелието“¹⁰, трябва да вземем предвид:

- 1) Някои данни от биографията на св. Игнатия.
- 2) Главната тема на Посланието му до филиделфийците.
- 3) Привеждания от атеистите текст във връзка с думите, които го предшестваат, и с оглед на приетото от издателите четене.

В кратката биография на св. Игнатия Богоносец, която ние дадохме, се каза, че св. Игнатий във Филадельфия влизал в спор с *юдействащи*. Това са християни от юдеите, които смятали, че макар да са християни, длъжни са да спазват и Закона Мойсеев; които искали „да задържат в християнството юдейски обреди и обичаи, като необ-

¹ Проф. д-р Ил. К. Цоневски, Посланието на ап. Варнава. София, 1945, стр. 3 (Год. на Бог. фак. за 1944/1945).

² П. И. Малички, История на Християнската църква. Част I. Прев. М. Поповъ, София, стр. 125; С. Т., Игнатий Богоносецъ. — Правосл. Богосл. Энциклопедия, т. V, Петроградъ, 1904, кол. 782.

³ Проф. М. Ем. Посновъ, История на Христ. църква. Ч. I и II, Универс. библ. № 120, София, 1933, стр. 158.

⁴ В. Altaner, Patrologie, S. 85.

⁵ С. Т., Цит. стат. и Энциклоп., кол. 782.

⁶ Л. Дюшенъ, История древней Церкви. Т. I, перев. съ пятого фр. изд. подъ ред. проф. И. В. Полова и проф. А. П. Орлова. Москва, 1912, стр. 52.

⁷ С. Т., Цит. стат. и Энцикл., кол. 782.

⁸ Проф. М. Ем. Посновъ, Цит. съч., стр. 158.

⁹ Писания мужей апостольскихъ. В русскомъ переводе, съ введениями и примѣчаниями къ нимъ, прот. П. Преображенскаго. Спб., 1895, стр. 259; Altaner приема 110 год. (Patrologie, S. 87).

¹⁰ А. Б. Ранович, Раннее христианство. Цит. сборн., стр. 259.

ходими за спасението¹; които за всичко относно Христа търсели основание във Ветхия Завет: дали там е писано за това.

Каза се още, че св. Игнатий вземал участие в събрания на филиделфийските християни, и че го поразила склонността у тези християни към *разцепление*.

Срещу тези два недъга — *юдействването* и *цепенето* — св. Игнатий се бори, — и не само, когато е бил във Филадельфия, но се опълчва срещу тях и в своите послания, особено в Посланието до магnezийците и в Посланието до филиделфийците. На магnezийците пише: „Нелепо е да призоваваме Христа, а да живеем по юдейски“ (Магн. X, 3)². И още: „...ако ние досега живеем по юдейския закон, то с това открито се признаваме, че не сме получили благодатта“ (Магн. VIII, 2)³. Главната тема на Посланието до Филадельфийците е: пазенето на единството и *недопускането на юдействване*. В глава втора на Посланието св. Игнатий казва: „И така, чеда на светлината и истината, бягайте от разделението и гибелните учения“⁴. За „единството“ той говори и в глави: III, IV, VI, VII, VIII⁵. В глава VI-та се спира по-специално на „юдействването“ и съветва: „...ако някой ще ви проповядва юдейство, не го слушайте“⁶. Привежданият от атеистите цитат, — както казахме, — е из глава VIII-ма на Посланието. Взет с думите, които го предшествуват, гласи⁷: „*Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, μηδὲν κατ'ἐρίθειαν πράσσειν, ἀλλὰ κατὰ χριστομαθίαν. Ἐπεὶ ἤκουσά τινων λεγόντων, ὅτι, Ἐὰν μὴ ἔν τοις ἀρχαίαις εἶρω, ἔν τῃ Εὐαγγελίῳ οὐ πιστεύω καὶ λέγοντός μου αὐτοῖς, ὅτι, Γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι, ὅτι, Πρόκειται*“ (Умолявам ви, да не вършите нищо от страст към спор, но според учението Христово. Тъй като чух някой да казват: „Ако не намеря в древните (Писания — в с. н.), не ще повярвам (на това — в с. н.) в Евангелието“; и, когато им казах: Писано е, те ми отговориха: „Предстои!“ (т. е.: предстои да се докаже — в с. н.)⁸).

Изразът „Умолявам ви, да не вършите нищо от страст към спор, но според учението Христово“ показва, че тук св. Игнатий има предвид тъкмо такава проява у филиделфийските християни: спорове, но спорове, продиктувани просто от страст към спор.

Следващите пък изрази ни разкриват: 1) характера на тия спорове: дали е писано или не за това и онова във Ветхия Завет, дали е предказано или не от пророците; ясно е, че туй са спорове на юдействащи християни, които за всичко относно Христа търсели доказателство от Писанията; 2) че сам св. Игнатий е спорел с тия юдействащи християни

В случая обаче съвсем *не се спори* по туй: съществувал ли е, историческа личност ли е Иисус Христос. Мисълта на юдействащите

¹ Писания мужей апостольскихъ, стр. 28, бел. 3.

² Писания мужей апостольскихъ, стр. 283.

³ Там, стр. 282.

⁴ Там, стр. 297.

⁵ Посланието има: увод и 11 глави.

⁶ Писания мужей апостольскихъ, стр. 298.

⁷ St. Ignatius, Epistola ad Philadelfenses, cap. 8.— Migne, P. gr., t. 4, col. 704.

⁸ Migne, P. gr., t. 5, col. 704.

християни е следната: Няма да вярвам онова, което се разказва в Евангелието за рождението и страданията на Исуса Христа, ако не намеря писано за него в Писанията (Ветхий Завет, Пророците)! — Не се отрича, че Исус Христос е бил, че е съществувал, а се търси за тия неща, които се разказват във връзка с Неговото рождение и страданията Му, потвърждение у Пророците.

В подкрепа на разясненията, които дадохме, е и направената към израза „*ἐν τοῖς ἀρχαίοις*“ бележка в Migne¹ и в руския превод². Ще цитираме бележката, тъй както тя е дадена в руския превод: „Издателите дружно признават четенето: *ἐν τοῖς ἀρχαίοις*“, отнасяйки това към Ветхозаветните писания. Игнатий тук говори против юдействащите, които търсели потвърждение на истината за рождението и страданията на Христа у древните пророчества“.

4. Отрича ли Целс, че Исус Христос е историческа личност? — Целс е римски философ от II век⁴ сл. Хр. „За името, идеите и отношението му към християнството знаем само от апологетичния труд на Оригена“⁵ „Против Целса“ (*Κατὰ Κέλσου, Contra Celsum*), в 8 книги, „най-значителната... предникейска апология“⁶. Този труд Ориген „е написал, когато е бил над 60 години, по молбата на своя приятел Амвросий, за опровержение на „*Ἀληθὴς λόγος*“⁷ на... Целса“⁸. Швейцарският либерален богослов Т. Кайм през 1873 год. се опитал, въз основа на приведените от Оригена в „Против Целса“ цитати, да възстанови изгубеното Целсово съчинение и го издал под заглавие „*Celsus, „Wahres Wort“*“, *älteste Streitschrift antiker Weltanschauung gegen des Christenthum vom Jahre 178*“⁹ (Целсовото „Истинско слово“, най-старото полемическо съчинение на древния мироглед срещу християнството).

В „*Ἀληθὴς λόγος*“ Целс критикува християнството. Книгата има въведение, четири части и заключение. Ч. I. Юдаизмът против християнството. Ч. II. Критика на християнството от гледище на философията и историята. Ч. III. Критика на отделни християнски догмати. Ч. IV. За необходимостта да се спазва официалният култ¹⁰. „Сериозни доводи

¹ Р. гр., t. 5, col. 704, п. 34.

² Писания мужей апостольскихъ, стр. 299, бел 2.

³ Има разночетения (варианти). Едно от тях е това: „*ἐν τοῖς ἀρχαίοις*“, което А. Б. Ранович приема и превежда със: „в архивите“ (Раннее христианство. — Вопросы истории религии и атеизма. № 1, стр. 259); Воропаева, — както се изгъкна по-рано, — вместо „в архивите“ превежда: „в писмените паметници“ (Съществувал ли е Христос?, стр. 23). Ала „издателите“, — както се казва в самата бележка в руския превод, — „дружно признават четенето: *ἐν τοῖς ἀρχαίοις*“. — Бел. наша.

⁴ Больш. Сов. Энциклоп., 2-ое изд., том 46, 500.

⁵ Проф. Б. Пиперов, Целз и свидетелството му за Исуса. — „Църк. вестник“, г. 57, бр. 13 от 29 март 1956 г., стр. 6, кол. 1.

⁶ В. Altaner, Patrologie, S. 179.

⁷ „Правдиво слово“ или „Истинно учение“. — Бел. наша.

⁸ В. Altaner, Cit. op., S. 179.

⁹ Zürich, 1873 г. — Гл. у: Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 236.

¹⁰ Гл. превода на Ранович, поместен в: Древнеримские мыслители, составил А. А. Аветисьян, Киев, 1958, стр. 179—228.

(Целс — в с. н.) не е могъл да приведе. Всичките му възражения са плод или на неговото недостатъчно запознаване с Християнската църква, или имат характер на необосновани твърдения¹.

Привежданият от атеистите текст: „Вие ни залъгвате с измислици и не умеете дори да ги направите правдоподобни, макар че мнозина от вас, като пияници, които сами посягат на себе си, по три, по четири, а и повече пъти са прочиствали и преработвали текстовете на вашите евангелия, за да омаловажат възраженията, черпени от тези евангелия, против вас“², който е предаден от Воропаева съвсем свободно и с преувеличение³, се намира в I-та част на „*Ἀληθῆς λόγος*“, в която се критикува християнството от гледище на юдаизма. Ако прочете човек цялата I-ва част, ще се убеди, че Целсовият юдей (а това значи *сам* Целс, защото *той* всъщност води разсъждението в тая част, *той* стои зад евреина, когото поставя да говори) съвсем *не отрича* историчността на Исуса Христа. Той се обявява против твърдението, че Исус Христос е Бог, и обвинява, че *някои* от вярващите преправяли и преработвали Евангелието, за да имат възможност да отхвърлят изобличенията⁴. Че действително Целс не само в I-та част на съчинението си, но в цялото си съчинение не отрича, че Исус Христос е историческа личност, това изтъкват и съветски автори. Така например Я. А. Ленцман в книгата си „Происхождение христианства“, издадена през 1958 г. от Академията на науките в СССР, на стр. 236 пише: „... Целс не се съмнява... в историческото съществуване на Исуса и само указва на нелепостта на твърдението на християните, че Исус бил син Божий“⁵.

За да разберем кои „вярващи“ са преправяли и преработвали текста на Евангелието, та са дали повод на Целса да кори християните, трябва да чуем отговора на Оригена. „Не зная — казва той — други да са подправяли Евангелието, освен последователите на Маркиона и онези на Валентина, а мисля, и тия на Лукана⁶. Но обвинението в това не се отнася към учението, а — към ония, които са дръзнали да изопачават Евангелията. И както не е виновна философията за софистите, или епикурейците, или парепатетиците, или за които и да било други лъжемислещи (за техните погрешни учения — в с. н.), — така истинското християнство не е виновно за онези, които подправят Евангелията и вмъкват ереси, чужди на мисълта на Исусовото учение“⁷.

Ясно е, че *еретиците* са подправяли Евангелието, за да го приспособяват към своите лъжеучения, а — *не Църквата*, която е истинският и законен пазител и изяснител на Свещеното Писание.

¹ П. И. Малицки, История на Християнската църква, Ч. I, прев. М. Поповъ, София, стр. 83.

² К. Л. Воропаева, Цит. съч., стр. 23.

³ Ранович превежда: „*некоторые из верующих* (к. н.)... переделяют и перерабатывают первую запись евангелия“ (гл. в „Древнеримские мыслители“, стр. 186), — „*някои от вярващите*“, — Воропаева казва: „*мнозина от вас* (к. н.)... са прочиствали и преработвали текстовете на вашите евангелия“ (Воропаева, Цит. съч., стр. 23).

⁴ Гл. превода на Ранович в „Древнеримские мыслители“, стр. 186.

⁵ Москва, 1958, стр. 236.

⁶ Маркион, Валентин и Лукан са еретици-гностици.

⁷ Origenes, Contra Celsum, II, 27. — Migne, P. gr., t. 11, col. 848.

5. Отричат ли Ориген, Августин и Тертулиан съществуването на Христа? — Ориген, Августин и Тертулиан били „отричали съществуването на Христа“¹. — За да се разбере *голословността* и *абсурдността* на това твърдение, ние ще запознаем читателите накратко с биографиите на тези трима бележити в Християнската църква мъже и ще се спрем по-специално на едни Августинови думи, с които често се спекулира.

Ориген² е роден през 185 г. сл. Хр., вероятно в Александрия. Той е син на ритор Леонид, който пострадал мъченически за християнската вяра, и — ученик на Климента Александрийски. Притежавал обширни и многостранни познания, бил „чудо на учеността“ за своето време. Проявил удивително трудолюбие и необикновена работоспособност. Евсевий го нарича „Ἀδριάντιος“ — стоманен човек (твърд като елмаз). По писателска плодовитост Ориген надминал всички старохристиянски Отци.

В 202/203 г., едва 18-годишен, бил назначен, след оттеглянето на Климента, за пръв църковноавторизиран ръководител на Александрийската катихизическа школа, която при него стигнала върха на своята слава.

Очудвайки със своята ученост, Ориген поразявал всички и с начина на своя живот — бил строг аскет: постел, не вкусвал вино, не носел обувки, спял на голи дъски, по-голямата част от нощта прекарвал в научни занятия.

В 212 г. предприел пътешествие до Рим. В 215 г. трябвало да бяга от Александрия и Египет поради жестокото изстребление (клане) на александрийски жители по заповед на император Каракала, който бил кръвно обиден от някакви си саркастични стихове. Намерил убежище в Кесария Палестинска. След време се върнал отново в Александрия. В 230 г., при едно пътуване за Гърция, се отбил в Кесария. Неговите двама приятели — епископите Теоктист и Александър го посветили в презвитерски сан. Но те нарушили канона, като не взели съгласието на Александрийския епископ Димитрий. Разсърден от това, епископ Димитрий свикал един след друг два събора (230 и 231 г.), които осъдили Оригена и го лишили от презвитерски сан. Основанията били: понеже се бил самоскопил³, понеже бил изказал мнения, които изглеждали твърде свободни, и понеже бил напуснал Александрия. Ориген се заселил окончателно в Кесария и открил там нова школа,

¹ Тодор Стойчев, *Кога и как е възникнало християнството?* — „Вечерни новини“, гол. V, бр. 262, София, 4 ноември 1955 г., стр. 2, кол. 5.

² Биографията на Оригена даваме по: 1) V. Altaner, *Patrologie*, S. 175—177; 2) П. И. Малицки, *История на Християнската църква*. Ч. I, прев. М. Поповъ, София, стр. 157—162, 166—168; 3) *Der grosse Herder*, В. 8, Freib. im Br., 1934, Kol. 1660; 4) *Церковный энциклопедический словарь*. Составил архим. Феодосий (Переваловъ), Харбинъ, 1931, стр. 159; 5) *Полный Правосл. Богословский Энциклоп. Словарь*, томъ II, изд. П. П. Сойкина, кол. 1706—1708.

³ Ориген направил това към 202/203 г., за да избегне всички възможни клевети от страна на езичници и юдеи, тъй като между слушателите му имало и много млади жени, а и понеже разбирал буквално думите на Спасителя в Матей 19:12: „има скопци, които сами са се скопили заради царството небесно“. Тия думи обаче имат съвсем друг смисъл.

която също се прославила. Между бележитите негови ученици били св. Григорий Чудотворец и св. мъченик Памфил. През време на гонението при импер. Декия, Ориген бил хванат и хвърлен в тъмница вероятно в Кесария, и тежко измъчван. След Декия, получил свобода, но вследствие на изтезанията той умрял на 70 год. възраст, вероятно в 253 или 254 г. в гр. Тир, гдето дълго време сочели неговия гроб.

Каква е била Оригеновата привързаност към Господа Исуса Христа се вижда например от следните факти: Когато през гонението срещу християните при импер. Септимий Север взели баща му Леонида под стража и го затворили в тъмница, 17 годишният Ориген поискал да приеме заедно с него мъченическа смърт. Майка му с големи усилия го отклонила от това. Тогава той написал на баща си писмо, в което го молел да не мисли за многоценното си семейство, а да се окаже верен на Христа докрай. — Преследвани за вярата християни той придружавал до съда, осъдените пък съпровождал до ешафода и „позорния стълб“, най-настойчиво убеждавайки ги да бъдат твърди и предани на Христа до последно издихание. За тия му деяния езициците люто го намразили и веднаж насмалко щели да го убият с камъни.

Не е ли най-малкото странно да се твърди за този Ориген, който другите насърчавал да умират за Христа, а и сам умрял за Него, че бил отричал съществуването на Христа?!...

Наистина Ориген в свои трудове е допуснал грешки и неточности, някои негови мнения са били осъдени. Обаче той *никога не се е съмнявал в историчността на Исуса Христа*.

Августин¹. — Блажени Августин (Aurelius Augustinus), епископ Ипонски, знаменит църковен учител, се е родил в 354 г. в Нумидийския град Тагаст (в Алжирия, Северна Африка). Следвал риторическата школа в съседния град Мадаура. Богато надарен, той жадно търсел истината. Известно време се увлякъл в Манихейството². После преминавал от една философска школа към друга. Но никъде не намерил удовлетворение. Бил учител по красноречие в Тагаст (374—375), в Картаген (375—383 г.), после в Рим (383 г.), а по-късно в Медиолан (384 г.). Тук той слушал проповедите на св. Амвросия Медиолански и под негово влияние приел християнството, бидейки 32 годишен, и бил кръстен в Медиолан на Велика събота, 25 април 387 г. Една година престоял в Рим. През есента на 388 г. той се върнал отново в своя роден град Тагаст и се предал на аскетически живот. През 391 г. бил

¹ Биографията на блаж. Августина предаваме по: 1) В. Altaner, Patrologie, S. 375—378; 2) Dr. R. Eisler, Philosophen — Lexikon, Berlin, 1912, S. 33; 3) Православная Богословская Энциклопедия (А. П-въ, Августинъ). Томъ I, кол. 102—110; 4) П. И. Малицкий, История на Християнската църква. Ч. I, прев. М. Поповъ, София, 1929, стр. 200—202.

² Манихейството е ерес (според проф. Поснов) или по-точно — религия (според Дюшен). Негов родоначалник е „бил Мани, наричан от гърците Манес, а от латинците — Манихей“ (проф. Функ). Появило се е на Изток през III в. „Източници за учението на Манеса били персийски, вавилонски, юдейски и гностически представи. До днес се явява недостатъчно изяснен въпросът, доколко манихейството се е възползвало от християнството“ (проф. Поснов). Личи, че е заимствувало от него „имена и външни аналогии“ (проф. Функ), „негови учреждения и култови действия“ (проф. Поснов).

избран за свещеник в Ипон (Северна Африка), в 395 год. станал помощник на тамошния епископ Валерий и наскоро (396 г.) — епископ Ипонски.

Като епископ, той се отдал всецяло в служба на Църквата. Водил упорита борба против разните ереси в неговия диоцез и против разколниците донатисти и ги съкрушил. Творенията, съставени от него в разгара на тези спорове, го прославили и дали тон и направление на цялото по-нататъшно богословие на Западната църква.

Последните години от живота на Августина били за него тежко и зпитание: той видял падането на Рим, разграбен от Алариха, разгромя и опустошението от вандалите на цветущата Африканска църква и неговата Ипонска епархия. Всичко това го съсипало, и той умрял в Ипон на 28 август 430 г., когато градът е бил обсаден от вандалите.

„Великият ипонски епископ съединявал в себе си творческата сила на Тертулиана и умствената широта на Оригена със църковното чувство на Киприана, диалектичката острота на Аристотеля с идеалистическия подем и дълбокото умозрение на Платона, практическия усет на латинеца с умствената подвижност на гърка. Августин е... най-значителният и най-влиятелният богослов“ на Западната църква¹.

В съчинението си *Retractationes* той прави преглед на своята литературна дейност. Споменава за 93 свои съчинения в 232 книги. Но тук не влизат неговите писма и проповеди. Всички негови борби и изследвания се отнасят до овладяването на божествената истина, „която той търсел в безрезервна връзка с църковния авторитет“².

Може ли да се каже за този християнски колос — епископ, причислен от Християнската църква към блажените, че е отричал съществуването на Христа? — Само неосведоменният, — онзи, който не знае кой е и какъв е бил блажени Августин, може от себе си да твърди това!

За да докажат, че бл. Августин бил отричал историчността на Исуса Христа, бил се съмнявал в истинността на разказите за Него, някои се позовават на негови — Августинови — думи. В съчинението си „Против манихеите“, бил писал: „Аз не бих повярвал на Евангелието, ако не би ме задължавал към това авторитетът на католическата църква“³. От тези думи било ясно, че Августин бил „виждал безсмислието на легендата“ за Христа⁴.

Приведеният цитат е из 5-та глава на Августиновото съчинение „*Contra epistolam Manichaei quam vocant Fundamenti*“ (Против посланието на Манихея, което наричат основно). Бл. Августин предлага: „Нека видим на какво ни учи манихеят и нека разгледаме най-важната книга, която наричат *Epistola Fundamenti* (Основно послание — в с. н.),

¹ В. Altaner, *Patrologie*, S. 387.

² Там.

³ И. А. Кривелев, *Евангелските сказания и их смисъл*. Москва, 1957, стр. 29; Доц. Йоно Митев, *Историческа личност ли е Христос?* — Спис. „Народна просвета“, год. XIV, кн. 10, октомври 1958 г., стр. 52.

⁴ Доц. Йоно Митев, *Цит. стат. и спис.*, стр. 52.

където се съдържа почти всичко, което вярвате¹. Най-напред става дума за личността на Манихея: кой е той? — „питам ви — казва бл. Августин — кой е този Манихей? — Ще отговорите: „апостол Христов“.— Не вярвам!“² „Може би — продължава бл. Августин — възнамеряваш да ми прочетеш Евангелието и оттам ще се опиташ да утвърждаваш за личността на Манихея“³. Но, „ако би намерил някого, който още не е повярвал в Евангелието, какво би правил, когато той ти казва: „не вярвам!“⁴? — Бл. Августин иска да каже: За този, който вярва в Евангелието, добре, ще му търсиш доказателства за личността на Манихея в Евангелието; но, ако имаш пред себе си някого, който още не е повярвал в Евангелието, с какво ще му докажеш твърдението си за Манихея? На какво ще се опреш, че онова, което се казва в Евангелието, е истина? — И бл. Августин му посочва на какво в такъв случай един християнин се опира, за да докаже истинността на писаното в Евангелието: на *авторитета на Вселенската църква, на църковното предание*. По силата на този „църковен авторитет“, на това „църковно предание“ и сам Августин вярва в Евангелието. Затова и заявява: „Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholicae Ecclesiae comprobaret auctoritas“⁵, което ще рече: „Да, аз не бих вярвал на Евангелието, ако да не беше (не ме движеше) авторитетът на Вселенската църква“. Когато този авторитет, това църковно предание ми казва: „Noli credere Manichaeis“ (Не вярвай на манихеите!), защо да не му се покоря? — „Затова — заявява бл. Августин, — ако мислиш да ми даваш сметка, остави Евангелието! Ако ли ме насочваш към Евангелието (за да ми доказваш за Манихея и манихейството — в с. н.), тогаз аз ще те насоча към ония, по чиито наставления съм повярвал в Евангелието (ergo me ad eos teneam, quibus praecipientibus Evangelio credidi)⁶, т. е. към Църквата, към авторитета на Вселенската църква, към църковното предание. И понеже Църквата, църковният авторитет, църковното предание казва да не се вярва на манихеите, то затова и бл. Августин съвсем не може да вярва на Манихея. Той заявява: „tibi omnino non credam“⁷, т. е.: съвсем няма да вярвам на тебе. Нашата вяра е „основана не само на текста на св. Писания, но и на Църковното предание“, — такъв е смисълът на цитираните Августинови думи⁸.

Ако атеистичният автор, като твърди, че Августин отричал съществуването на Христа⁹, има предвид разглежданите Августинови думи,

¹ Augustinus, Contra epistolam Manichaei quam vocant Fundamenti, cap. 5. — Migne, P. lat., t. 42, col. 176.

² Там.

³ Там. — Манихеите вярвали, че техният учител Мани (Манес, Манихей) бил апостол Христов или обещаният от Исуса Христа Дух Утешител — Параклит (Иоан. 15 : 26).

⁴ Там.

⁵ Там.

⁶ Там.

⁷ Там.

⁸ Геттингеръ, Апология християнства. Ч. I, отд. 2. Русск. перев., Спб., 1875, стр. 143, бел. 2 и 3.

⁹ Тодор Стойчев, Цит. стат. и вестник.

не е на прав път: той се заблуждава. Бл. Августин във въпросното място само подчертава значението на Църквата, на църковния авторитет¹, на църковното предание, а съвсем не се занимава с историчността на Исуса Христа: дали Исус Христос е съществувал, дали Исус Христос е историческа личност. Сам бл. Августин *никога не се е съмнявал в историчността* на Исуса Христа: че Той е бил, че е съществувал на Земята. Своята чудна книга „Confessiones“ (Изповеди) бл. Августин завършва със сърдечна молитва из дълбините на душата си, в която се изразява и неговата твърда вяра в Исуса Христа, като възплотил се и живял между хората: „Колко много си ни възлюбил, Отче благий! Ти не си пощадил Единородния Си Син, но си Го предал за нас нечестивите (Римл. 8 : 32)... За нас Той, като не счете за похищение да бъде равен Богу, послушен бе до смърт и то смърт кръстна (Филип. 2 : 6 и 8)!... Ние бихме могли да мислим, че Твоето Слово (Твоят Син — в с. н.) е далеч от общение с нас, че То не се грижи за нас, ако То не бе *се възплотило* и не бе *обитавало у нас* (nisi caro fieret, et habitaret in nobis. — к. н.)...“

„Ето, Господи, аз се поверявам на Твоята грижа... Ти знаеш моята неопитност и моето безсилие: научи ме и ме изцели! Твоят Единороден Син, в Когото са скрити всички съкровища на премъдростта и знанието (Кол. 2:3), ме изкупи със Своята кръв... аз вкувам и пия и се причащавам от нея, и окаеният аз желая да се наситя от нея сред тези, които ядат и се насищат: и хвалят Господа, които Го търсят (Пс. 21 : 27)!“²

Тертулиан³ (Quintus Septimus Florens Tertullianus) е роден в Картаген през 160 г., като син на езически римски стотник. Получил солидно, особено юридическо, образование и ораторска школовка (Eus., Hist. Eccl. 2, 2, 4). В 195 г. се завърнал от Рим, гдето е бил адвокат, в своя роден град — като християнин. Започнал оживена литературна дейност в служба на Църквата. Бил е учител и катехет. Бл. Иероним даже твърди (Vir. ill. 53), че е бил и презвитер. Но това се оспорва. Berthold Altaner в своята Патрология намира твърдението на бл. Иеронима за „твърде невероятно“⁴.

„Тертулиан е един от най-оригиналните и до Августина най-индивидуалният от всички латински църковни писатели... Религиозно възпламенен, притежавал проникновен ум, увлекателно красноречие, винаги духовито остроумие и превъзходни познания във всички области. При това той владее като никой друг латинския език... Неговите съчинения след Vetus latina и Vulgata⁵ са упражнили най-много влияние върху старохристиянския латински език“⁶.

¹ Както се изтъкна: бл. Августин е търсел божествената истина „в безрезервна връзка с църковния авторитет“.

² Lib. X, cap. 43, p. 2 et 3 (Confessionum Aurelii Augustini, Liber decem. Cum notis P. H. Wagnerack, Ratisbonae, 1926, p. 530—532).

³ Биографията на Тертулиана даваме по: 1) В Altaner, Patrologie, S. 132—133; 2) И. П. Малицки, История на Христ. църква. Ч. I, прев. М. Поповъ, София, стр. 144 и 148; 3) Der grosse Herder, V. XI, Freib. im Br., 1935, Kol. 1091.

⁴ Altaner, Patrologie, S. 131.

⁵ Латински преводи на Библията.

⁶ Altaner, Ibid.

Всички негови произведения са полемични. Главното му съчинение е „Apologeticus“. „Апологетикът“ на Тертулиана е адресиран „към провинциалните управители на Римската империя. За разлика от всички други древни апологии, „Апологетикът“ разглежда само политическите обвинения срещу християните“¹ и аргументирано ги отбива.

Може ли този, който е повярвал в Христа и разпалено е защищавал християните, да е считал, че Иисус Христос не бил съществувал? — Наистина Тертулиан е изпаднал в монтанизъм² и е изказал някои погрешни в догматическо отношение възгледи, но никога *не е отричал историчността* на Христа. Въпреки уклоните му „Църквата е оценила неговата ревност във вярата“³ и го е зачислила в кръга на своите писатели.

6. Отричат ли историчността на Исуса Христа докетите? — Правят и това възражение: „Ами докетите, не са ли отричали историчността на Христа?“ — Докетите са еретици от апостолско време. Във Второто послание на апостола Йоана Богослова, 1-ва глава, 7-и стих се казва: „... в света влязоха мнозина прелъстници, които не изповядват, че Иисус Христос е дошъл в плът“. Блажени Иероним пише, че още при апостолите, когато кръвта на Христа в Юдея не била застъпнала, от някои „било обявено тялото на Христа за призрак (phantasma Domini corpus asserebatur)“⁴. Съществуването на докетите доказвало, че още в началото на християнската ера се били съмнявали в историчността на Христа. „Съществуването на такива течения като докетизма“ било „едно от доказателствата за митичността“ на Христа⁵.

Съществувал ли е Иисус Христос? — такъв въпрос в онова време не е бил поставян. А са спорели по друг въпрос: *Какъв е бил Иисус Христос?* — Бог, човек, или Богочовек? Докетите отричали, че Иисус Христос е бил човек: те отричали „реалността на човешката природа в Исуса Христа“, човешката природа в Него била „призрачна (δωκέω = имам вид, изглеждам)“⁶.

„Докетите никак не отричали, че това, за което е разказано в Евангелията, действително е ставало в определено време и в определени обстоятелства, и е могло да бъде видено и описано. Те само мислели, че Христос *не е бил, но само е изглеждал като човек, явявал се е като човек*. В историческото достойнство и достоверност на евангелската история... не се съмнявали, макар и да се занимавали с мнимо изправяне на евангелския текст, окастряйки и изменяйки го. Но те по-своему тълкували смисъла на евангелската история, смисъла на Бого-

¹ Altaner, Patrologie, S. 131. — Тези политически обвинения са: презирането на държавните богове и оскърблението на императорското величество.

² Монтанисти — сектанти-разколници от началото на втората половина на II в. Носят името си от основателя на сектата Монтан.

³ П. И. Малицки, Цит. съч. и том, стр. 148.

⁴ Hieronymus, Dialogus contra Luciferianos, cap. 23. — Migne, P. lat., t. 23, col. 186.

⁵ К. Л. Воропаева, Съществувал ли е Христос?, стр. 55.

⁶ Проф. прот. П. Я. Свѣтловъ, Христiанское вѣроученiе въ апологетическомъ изложенiи. Т. II, 2-ое изд., Киевъ, 1912 г., стр. 726.

въплощението и Богоявлението“¹. В своите крайности докетизмът „поякога се израздал просто във фантастически измислици, като например, когато Василид учел, че под вида на Исуса бил разпнат Симон Киринеец“, а „Сам Исус тъй да се каже стоял близу в образ на Симон Киринеец и се смеед над Своите гонители“².

Защо докетите мислели така? — Главната причина е в това: те били християни от езичниците, които не се били отърсили от езическите идеи. Те се намирали „под влиянието на източните езически възгледи за материята“³: че тя е източник на злото. „Приписвайки всяко зло на материята, трябвало по необходимост да предположат, че Христос не е могъл да има никаква връзка“ с материята⁴, не е могъл да приеме човешко тяло, плът.

7. **Общият извод.**— И така: нито Трифон-Юдеят, нито юдействащите християни, които св. Игнатий Богоносец има предвид в VIII-та глава на Посланието си до филиделфийците, нито езическият философ Целс, нито Ориген, нито Августин, нито Тертулиан, нито даже докетите са отричали *историчността* на Исуса Христа, че Той е съществувал, че е бил на Земята, макар за докетите да е бил само „призрак“, но дори и тогава пак — според самите докети — „за всички, окръжаващи Го, е изглеждал като човек“⁵.

Следователно твърдението, че „съмнения в историчността на Исуса“ били изказвани още в древност, че били изказвали съмнение „в историчността на Исуса... не само евреи, противници на християнството, ... но и правоверни християни“, па даже — и езичници, че хората, които били живели наскоро след времето, когато според „легендата“ бил живял Христос; считали, че Той бил измислена личност, — *не отговаря на истината.*

II

„УБИЙСТВЕНИЯТ АРГУМЕНТ ПРОТИВ ИСТОРИЧНОСТТА“ НА ИСУСА ХРИСТА

1. Кой „Аргумент“ атеистите наричат „убийствен против историчността“ на Исуса Христа? — Това било „*мълчанието*“ за Исуса Христа от страна на историци и писатели от I-ви век и първата половина на II-ри век от християнската ера. — В една атеистична брошура се казва: „... никой нехристиянски писател от първото и половината на второто столетие на нашата ера не споменава ни дума за Христос“⁶.

¹ Проф. Г. В. Флоровский, Жиль ли Христос?, Варшава, 1929, стр. 41.

² Православная Богословская Энциклопедия, том IV, Петроградъ, 1903, кол. 1174.

³ Церковный Энциклопедический Словарь. Составил Архимандритъ Феодосій (Переваловъ), Харбинъ, 1931, стр. 65.

⁴ Правосл. Богословская Энциклопедия. Том IV, кол. 1174.

⁵ Проф. В. В. Болотовъ, Лекции по истории древней церкви. Т. II. Посмертное издание под ред. проф. А. Бриллиантова, Спб., 1910, стр. 327.

⁶ К. Л. Воропаева, Съществувал ли е Христос?, стр. 21 (и стр.: 24 и 53); за „*мълчанието*“ гл. и у: А. Б. Ранович, Раннее христианство, Цит. Сборн. 2

Този „аргумент“ — „мълчанието“ за Христа — атеистите считат за най-силен. „*Няма по-силен*“ (к. н.) аргумент за митичността на Христовата личност — пише един автор — от мълчанието на древните писатели и историци¹. Тоя „аргумент“ бил „*камък на препъването*“ (к. н.) както за догматичната, така и за рационалната теология². „Мълчанието на века“ било нещо „*страшно*“ (к. н.) за християнската легенда³, дори то било „*убийственият аргумент*“ (к. н.) против историчността на Исуса⁴. — Този именно „убийствен аргумент против историчността на Исуса“ Христа ще бъде, — както се съобщава и в „Предговора“, — разгледан в тази **вторя** книга на „Наръчник на апологета“.

Имало „мълчание“ за Исуса Христа!

Как стигат атеистите до „мълчанието“ за Христа? — Те на всяка цена трябва да се отърват от *историческата* личност Исус Христос. Затова обявяват: че Исус Христос не е съществувал, не е историческа личност. Възражават им: „Но Евангелията ни говорят за Него, основаната от Него Църква свидетелствува, че Той е бил, че е съществувал на Земята!“ — За тях обаче Евангелията и Църквата нямат значение. Тогава им посочват свидетелствата на историци и писатели от първия и половината на втория век. Те отговарят: „Това са „*интерполации*“⁵, т. е. вмъквания, вписвания от други лица, при преписване на съчиненията на историците и писателите от онова време“. „В книгата на Йосиф Флавий „Древности“, в Аналите на Тацит, в биографите на Светоний за Клавдий и Нерон, както и в Писмата на Плиний Младий до императора Траяна — пише един атеистически автор — се намират отделни откъси, в които се говори за живота и дейността на Христос“, но „научните изследвания“ били установили, че тези откъси „са били вмъкнати от преписвачите на древните книги“⁶. И се сочи дори: *кой* бил извършил „интерполациите“, *кога* и *защо*.

„*Основанията*“ да се твърди, че дадено място било „интерполация“, ще бъдат разгледани, когато се спрем поотделно на сведенията за Исуса Христа и християните в съчиненията на историци и писатели от I-ви и половината на II-ри век. Тогава ще бъде разгледан и въпросът за „*времето*“ на „интерполирането“.

Кои са били — според атеистите — преписвачите-„интерполатори“? — Казват: „Представители на Църквата⁷, духовенството⁸, аполо-

стр. 259; И. А. Стучевский, Восточные корни мифа о Христе. Москва, 1958, стр. 12; Доц. Йоно Митев, Цит. статия и списание, стр. 51; Исак Паси, Ранното християнство. — Списание „Философска мисъл“, год. XIV, 1958, кн. 5, стр. 105; Б. Босев, Митът за Исуса Христа. Цит. вестник, стр. 4, колона 1.

¹ Тодор Стойчев, Кога и как е възникнало християнството. Цитир. вестник, стр. 2, кол. 5.

² Исак Паси, Цит. стат. и спис., стр. 105.

³ Там.

⁴ Я. А. Ленцман, Происхождение христианства. Москва, 1958, стр. 193; гл. и у: Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство. Москва, 1954, стр. 174.

⁵ К. Л. Воропаева, Съществувал ли е Христос?, стр. 22; И. А. Кривелев, Евангелските сказания и их смисъл, стр. 36; Тодор Стойчев, Кога е възникнало християнството?. Цит. вестн., стр. 2, кол. 6.

⁶ Тодор Стойчев, Там.

⁷ Н. Мизов, Съществувал ли е Христос? — „Народна младеж“, София. 13 април 1958 г., бр. 88, стр. 3, кол. 1.

⁸ К. Л. Воропаева, Цит. съч., стр. 22.

гети на християнството¹. След като атеистичните автори представят църковни представители, духовенството, апологети на християнството като „фалшификатори“ и „подправачи“², някои от тези автори³ проявяват известно „снизхождение“, като „благоволяват“ да нарекат тези фалшификации „*ria fraus, благочестива* (к. н.) лъжа“⁴.

Защо били извършени „интерполациите“? — Тези „фалшиви документи...“ трябвало — според академик Р. Ю. Виппер — да служат като доказателство за реалността на явяването на Христа⁵. Чрез тях трябвало да уверят „най-широките кръгове от читатели в туй, че бележитите историци, юдейски и римски“, били „знаели за явяването на Христа“ и били „отбелязали бързото след неговата смърт разпространение на новата вяра“⁶.

Работата на интерполаторите била „оказала величайша, с нищо несравнима услуга на църковната традиция“, която била „изградила въз основа на тези фалшиви документи“ например „възникването... на християнството“⁷.

След като обявят всички данни за Христа у историци и писатели от първи и половината на втори век на християнската ера за „интерполации“, атеистите тържествено възвестяват: „Има „мълчание“, — историците и писателите от първото и половината на второто столетие на нашата ера мълчат за Исуса Христа! Това пък „мълчание“ е „най-силният аргумент“ за „митичността“ на Христовата личност „убийственият аргумент“ против историчността на Христа. Исус Христос не е историческа личност, Той никога не е живял на Земята!“

2. За „интерполирането“. — Ще се спрем накратко на „интерполирането“ изобщо. Ще приведем някои *съображения*, които говорят против него.

1) В древност, — както вече установихме, — не са отричали историчността на Исуса Христа. Църковната история ни казва, че от страна на юдеите било отричано само месианското достойнство на Спасителя; от страна на езичниците — свръхестествения елемент в Неговия живот; от страна на еретици — Неговата божествена или човешка природа. Обаче никой не е отричал историчността Му, никой не е оспорвал, че Той е бил на Земята, че е съществувал. И затова не е било нужно въз основа на светски писатели да се доказва, че Исус Христос е историческа личност. Съвсем не е бил поставян на християните и апологетите на християнството „убийственият аргумент“ — „мълчанието на съвременниците“ („мълчанието на века“ — *saeculi silentium*⁸) за Христа. По тая причина и не е имало нужда да се при-

¹ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство. Москва, 1954, стр. 174, 175.

² К. Л. Воропаева, Цит. съч., стр. 22; Н. М. Изов, Цит. стат. и вестник, стр. 3, кол. 1; Р. Ю. Виппер, Цит. съч., стр. 175.

³ Напр.: Р. Ю. Виппер.

⁴ Р. Ю. Виппер, Цит. съч., стр. 174.

⁵ Р. Ю. Виппер, Там.

⁶ Р. Ю. Виппер, Там.

⁷ Р. Ю. Виппер, Там, стр. 174—175.

⁸ А. Я. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 193.

бягва до някакви-си „интерполации“. Както видяхме още в началото, мисълта, че Иисус Христос никога не бил съществувал, т. е.: че Той не бил историческа личност, най-първо е била изказана чак в края на XVIII век.

2) „Представители на Църквата“, „духовенството“, „апологети на християнството“ били извършили „интерполациите“! — Но щом има „представители на Църквата“, „духовенство“, „апологети на християнството“ — това значи, че е имало „Християнска църква“. Тя пък говори: че *преди нея е съществувал Сам Христос*, Който е положил основите ѝ и е неин крайъгълен камък (1 Петр. 2:4, 6 и 7; Пс. 117:22). Туй е нормалното положение на нещата! Да отричаме Христа, а да приемаме Християнската църква, ще рече: да приемаме безсмислицата, че някакъв-си несъществуващ Христос е основал съществуващата Християнска църква. При това от представителите на Църквата от онова време и в цялата древна християнска литература е засвидетелствувано, въз основа на благовестието на изначалните очевидци и служители на словото (Лук. 1:2; 1. Иоан. 1:1 и 2) и на изначалния църковен живот, че Сам живелият на Земята, страдал, умрял, възкръснал и възнесъл се на Небесата Иисус Христос е основал Църквата. С други думи: тя не е възникнала от някакво си „своеобразно движение на масите, които мечтаели за чудно избавление от робството, които се опитвали да намерят в религията спасение и осъществяване на надеждите си“¹ и си създали мита за Иисуса Христа². Представителите на древната Църква, духовенството, апологетите преди всичко са били *твърдо убедени, че Иисус Христос е историческа личност*, и не са имали нужда от *странични* свидетелства за това.

3) Църквата в своите съборни вероопределения не се е позовавала на светски автори, за да изгражда своето учение и да установява „възникването... на християнството“ и историчността на Иисуса Христа. Тя си има други източници: Свещеното Писание и Свещеното Предание.

4) Как били „възникнали интерполациите в съчиненията на Йосифа Флавия, Тацита, Светония и Плиния Младши“? — Апологетите били „имали работа с разширил се кръг от противници, не само с консервативното юдейство, но и с образованото езичество. И едните и другите представляли на християните убийствения за тях аргумент — мълчанието на съвременниците за дейността на Христа... Това затруднение подбудило апологетите“ да създадат „документи в полза на историчността на Христа“. И те прибегнали до интерполации. — Така обяснява появата на „интерполациите“ академик Р. Ю. Виппер³. — Но, ако това беше вярно, ако апологетите действително бяха извършили приписваните им „интерполации“, туй щеше да породи разпалена полемика, и фалшификаторите още тогава щяха да бъдат най-остро и тежко изобличени и опровергани, както от юдеи, така и — и то особено — от *образованите* езичници, които добре ще да са познавали съчиненията на поменатите от Виппера автори: Йосиф Флавий, Тацит, Све-

¹ К. Л. Воропаева, Съществувал ли е Христос?, стр. 7.

² Там.

³ Рим и раннее христианство, стр. 174.

тоний, Плиний Младши. — За такива изобличения и опровержения нищо не се знае: има „мълчание“. А защо консервативното юдейство ще мълчи? Защо образованото езичество ще мълчи? — Напротив: те *са предизвикани* да говорят, и не биха мълчали, ако наистина бяха извършени от апологетите някакви „интерполации“!

5) Ако считаните за „интерполации“ места в трудовете на древни писатели и историци бяха действително интерполации, направени от църковни представители, духовници, апологети на християнството, тогава *съдържанието* на тия места трябваше да бъде само *благоприятно* за християните, а не — и крайно враждебно и оскърбително, каквото е — както ще видим — например това на мястото у Тацита.

Може би някой ще каже: „Интерполаторът е знаел, че, колкото по-враждебни и по-оскърбителни за християните ще бъдат приписваните на известен автор думи, толкова те ще се показват по-достоверни, толкова по-неподозреваема ще бъде фалшификацията!“¹ — Трудно обаче би могло да се приеме, че един представител на Църквата, духовник, християнски апологет, който си е поставил възвишената задача да брани християнството от несправедливите нападки на тогавашното общество, сам би си позволил такава интерполация, чрез която би очернил древните християни и древното християнство и би ги представил отвратителни и заслужаващи презрение!

6) Как се е случило тъй, че имало „интерполации“ не само в труда на един или двама автори, ами — в трудове на повече: и у Йосифа Флавия, и у Тацита, и у Светония, и у Плиния Младши? — Един ли е бил „интерполаторът“ или мнозина? На едно място ли са извършени „интерполациите“ или на разни места по света?..

7) Науката не разполага с екземпляри от трудовете на назованите автори без мстата, считани от някои за „интерполации“.

8) Може да съществуват на един текст *варианти* (разновидности) поради поставяне или заместване от преводача или преписвача дума или думи за пояснение (оточняване), без някакво нечестиво намерение. Такива „варианти“ се срещат често в ръкописите на евангелията². Ще поясним това с пример. Стих 33 от глава 2-ра на евангелието от Лука в едни ръкописи гласи: „А баща Му и майка Му се чудеха на казаното за Него“. В други това място се чете така: „А Йосиф и майка Му се чудеха на казаното за Него“. Вместо „баща Му“, поставена е пояснителната (оточнителната) дума „Йосиф“, за да се знае за кого става дума, тъй като Отец на Исуса Христа е Небесният Отец.

9) Понякога нещо, смятано за „интерполация“, — с течение на времето — се оказвало, че не е никаква интерполация. Така например в Посланието, приписвано на Варнава, 4-та глава, 14 стих се привеждат евангелските думи: „Мнозина са звани, но немнозина (малцина) избрани“ (Мат. 20:16; 22:14) и се казва: „както е написано“³. Изразът

¹ Ср.: Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 59.

² Гл.: Novum Testamentum Graece, cum apparatus critico curavit †D. Eberhard Nestle, novis curis elaboravit D. Erwin Nestle. Ed. undevicesima, Stuttgart, 1949.

³ Писания мужей апостольских, стр. 28.

„както е написано“ сведочи, че авторът на Посланието е бил запознат с евангелието от Матей. Онези, на които това не изнася, — понеже те твърдят, че авторът на Посланието не е бил запознат с евангелията, а твърдят така, за да излезе, че евангелията са написани много късно и следователно не принадлежат на писателите, чиито имена носят, — казват, че думите „както е написано“ били „интерполирани“ „от преводача на посланието на латински език“¹. В гръцкия текст — според тях — този израз е липсвал. Но ето че през 1859 г. се удаде на бележития немски богослов Константин фон Тишендорф да открие в манастира „Св. Екатерина“ на Синай извънредно ценния пергаментен ръкопис на Свещеното Писание — прочутия „Codex Sinaiticus“ (Синайски кодекс), който „произхожда от IV век и съдържа на гръцки език Новия Завет и части от Ветхия“². В същия Кодекс се намира и гръцки пълен текст на Посланието на Варнава. И в този древен гръцки текст (препис от по-древен) стоят думите: „Както е написано“³. Значи тези думи съвсем не са интерполирани от латинския преводач на Посланието!

10) Както ще видим, при разглеждането на известията за Христа от първи и половината на втори век, — по отношение на твърдението за „интерполации“ няма единодушие: за едни едно място било изцяло интерполирано, за други в това същото място имало само частична интерполация и т. н.

11) Има автори, които осъждат метода на „митолозите“: да обявяват всичко за фалшификат. Така например известният обществен деец и историк А. Робертсон, за когото стана дума, когато говорихме за преработката на цитата из „Разговор с Трифона-Юдея“, казва: „Най-отявлените привърженици на теорията за мита преодоляват тази трудност (че за християни имаме сведения в Новия Завет, у Тацита, Светония, Плиния Младши — в с. н.), като се отказват да признават не само целия Нови Завет, но и „Аналите“ на Тацита, и поменаването за християните у Светония, и писмото на Плиния до Траяна, и заявяват, че всичко това са фалшификации. *Подобни методи* — според Робертсон — *представляват от себе си карикатура на рационализъм* (к. н.)“⁴.

3. За „мълчанието“ на историци и писатели от първи и половината на втори век. — Имало „мълчание“ за Христа от страна на историци и писатели „от първи и половината на втори век от нашата ера“. Дори се твърди, че „никой (к. н.) нехристиянски писател“ от онова време не споменавал „ни дума за Христос“⁵. — Ще направим някой бележки по тая заява и въобще за „мълчанието“.

¹ Евангелието на царството Божие, изяснено от проф. Бор. Ил. Гладковъ. Прев. Ив. Ст. Визиревъ, Пловдивъ, 1924 г., стр. 12. — До 1859 г. първите 5 глави от Посланието са били известни само в латински превод.

² W. Keller, Und die Bibel hat doch recht. Düsseldorf, 1957, S. 133.

³ Евангелието на царството Божие, изяснено от проф. Бор. Ил. Гладковъ, стр. 12; гл.: съчинението на Тишендорфа в руски превод: *Когда были написаны наши евангелия?* (Тр. К. Д. Ак., 1865, III, окт., стр. 186; Пр. Об. 1865).

⁴ А. Робертсон, *Происхождение христианства*, стр. 123.

⁵ К. Л. Воропаева, *Цит. съч.*, стр. 21.

1) *Не всички* историци и писатели от първи и половината на втори век мълчат за Исуса Христа и християните. Йосиф Флавий, Тацит, Светоний, Плиний Младши *не мълчат*. Местата в техните съчинения, обявявани за „интерполация“, — както ще видим, — съвсем не са такива.

2) Действително има и писатели, които мълчат. Особено дебело се подчертава от страна на атеистите мълчанието на еврейския философ Филон Александрийски и на еврейския историк Юст Тивериадски¹. Ала тяхното мълчание е лесно обяснимо. Съветският учен А. Б. Ранович казва за мълчанието на Филона, че „би могло да се обясни със случайност“². Цариградският патриарх Фотий, който чел Хрониката на Юст Тивериадски, която имала надпис Ἰούστου Τιβεριέως Ἰουδαίων βασιλέωυ τῶν ἐν τοῖς στέμμασιν³, пояснява, че Юст не е споменал „за Христовото идване и за онова, което се сбъднало във връзка с Него, и за онова, което Той чудотворил“, „тъй като боледувал от болестта на юдеите, а и сам бил по произход юдей (ὡς δὲ τὰ Ἰουδαίων νοσῶν Ἰουδαῖος καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τὸ γένος)“⁴. Известна е „болестта“ въобще на юдейството: то се противи на Исуса Христа и Го отхвърля, не признава в Негово лице Обещания Месия.

За ония, на които тези обяснения ще се видят недостатъчни, ние ще дадем и други основания за *мълчанието* на Филона и Юст Тивериадски.

Филон се бил родил, — както четем в атеистични съчинения, — около 20-та година преди нашата ера и бил умрял около 50-та година⁵. През 40-та година⁶ ходил в Рим, „като представител на своите единоверци от Александрия, за да протестира пред императора Калигула срещу изнудванията и притесненията, на които те били подложени от страна на римския управител и на жители на града“⁷. „През 42 г. бил изпратен в Иерусалим с данъци за храма“⁸.

Знае се, че Филон е живял в Александрия. В Египет християнството се е появило най-напред именно в тоя град⁹. Там, според Преданието, е проповядвал евангелист Марк около 50—60 г. сл. Хр.¹⁰. Ако

¹ К. Л. Воропаева, Съществувал ли е Христос?, стр. 21 и 22; Н. К. Амосов, Християнство, его происхождение и политическая роль, стр. 6; Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 54.

² А. Б. Ранович, Раннее христианство. — Вопросы истории религии и атеизма, № 1, стр. 259.

³ Юст Тивериадски, За юдейските царе, които били увенчани.

⁴ Photius, Bibliotheca, codex 33. — Migne, P. gr., t. 103, col. 65.

⁵ Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 53.

⁶ Тогава той — според неговата собствена характеристика — бил в напреднала възраст (De legatione ad Cajum § 28, Mang. II, 572). „В началото на своето, скоро след това написано съчинение (§ 1, Mang. II, 545), той се нарича γέρων (старец — в с. н.)“. — Prof. Dr. E. m. Schüger, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. 4. Aufl., III. B., Leipzig, 1909, S. 636.

⁷ L. — Cl. Fillion, Vie de N. — S. Jésus-Christ. 20 éd., tome I, Paris, 1929, p. 15.

⁸ Philosophen — Lexikon. Von Dr. Rudolf Eisler, Berlin, 1912, S. 542.

⁹ Ф. К. С. Функь, История христ. церкви. Въ русск. перев., Москва, 1911, стр. 32.

¹⁰ Полный Православный Богословский Энциклопедический Словарь, Том I, изд. П. И. Сойкина, Спб., кол. 99.

приемем, че Филон е умрял около 50-та год., тогава може да се допусне, че той не е узнал за проповедта на евангелиста. Па и да е узнал, не е имал време вече да пише каквото и да било за Христа и християните. През 40-та год. ходил в Рим. Но през това време там още няма много християнска община. Вече към втората половина на 51-ва или началото на 52-та г. стават в Рим вълненията между юдеите (и поспециално между юдеохристияните) по повод на Христа, и император Клавдий е издал едикта за изгонване на юдеите из столицата. Наскоро св. апостол Павел е срещнал в Коринт изгонените из Рим юдеи-християни Акила и Прискила¹. „В историята на Римската църква това е първото известно нам събитие, първото хронологическо указание, каквото можем да установим. Доколкото аналогите позволяват да съдим, тази дата трябва да е била доста близка към времето на първата проповед на Евангелието сред римското общество: Деянията (апостолски — в с. н.) винаги изобразяват крупните вълнения в еврейските общини, като незабавно следствие на първата апостолска проповед. Когато апостол Павел писал своето послание до Римляните, не по-късно от 58 г., Църквата... вече е съществувала“ в Рим, и апостолът „много пъти се канел да я посети“².

През 42 г., — както се каза, — Филон ходил в Иерусалим. Наистина тогава апостолите са проповядвали в тоя град. Но едва към 43-та год. повярвалите в Христа са привлекли по-сериозно вниманието на еврейските водачи, и по тяхна — на еврейските водачи — подбуда Ирод Агрипа „подигнал гонение срещу християните, главно срещу апостолите“³. В това време (42 г.) там последователите на Христа още не се наричали „християни“. Възможно е Филон да е чул нещо за Исуса Христа, но, като се има предвид, че той „е вярвал...“, като мнозина други юдеи от негово време..., в *политически* (к. н.) Месия, чрез когото Божият народ би се избавил от римското иго и би придобил отново славна независимост“⁴, а не — в някакъв-си Месия в духовен, религиозно-морален смисъл, ясно е, че проповедта за Исуса не ще да му е произвела такова впечатление, че да се занимава с Него в свои писания.

В кои съчинения на Филона би трябвало — според атеистите — да има сведения за Исуса Христа и християните? — Преди всичко във философския му труд „За съзерцателния живот“, в който се разказвало за живота на юдейската секта терапевти⁵. Става дума и за други съчинения, които Филон бил написал след 40-та година⁶, обаче не се посочва конкретно кои именно. Затова ние ще се спрем само на

¹ Л. Дюшенъ, *История древней церкви*. Томъ I, перев. съ пятого французскаго издания подъ ред. проф. И. В. Попова и проф. А. П. Орлова, Москва, 1912, стр. 36.

² Л. Дюшенъ, Там.

³ Проф. Ив. Снегаровъ, *Кратка история на съвременнитъ православни църкви*. Томъ Първи, Универс. библ. № 277, София, 1944, стр. 3.

⁴ L. — C. I. Fillion, *Cit. op. et t.*, p. 15.

⁵ Я. А. Ленцман, *Происхождение христианства*, стр. 53. — Пълното заглавие на Филоновото съчинение е: *Περὶ Βίου Θεωρητικῆς ἢ ἱεστῶν ἀρετῶν* (Prof. D. E. Schüger, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, B. III, S. 687. На латински ез. обикновено го дават: *De vita contemplativa*.)

⁶ Я. А. Ленцман, Там, стр. 54.

съчинението му „За съзерцателния живот“, което от философските съчинения на Филона представлявало — според един атеистически автор¹ — „най-голям интерес за нашата тема“².

За съжаление, не се знае положително дали това съчинение действително принадлежи на Филона. Сериозни автори го отнасят към групата „неистински“ Филонови съчинения³. Гретц (Graetz) „вижда в описанието на терапевтите своеобразна идеализация на християнска сектантска община от II или III век“⁴.

Онези пък, които считат, че съчинението „За съзерцателния живот“ действително принадлежи на Филона, отнасят го обикновено към трудовете му, „най-ранни по време“⁵⁶. Като се вземе предвид, че той в 40-та година сл. Хр. е бил — според неговата лична характеристика — в напреднала възраст и малко след 40-тата година бил вече „γέρων“ — старец, ще излезе, че трудът „За съзерцателния живот“ е написан доста време преди 40-тата година, а това ще рече: че ще да е написан преди Иисус Христос да е излязъл на проповед и преди още да има християни. И следователно обяснимо е защо в него не се споменава за Иисуса Христа и за християни, защо има „мълчание“.

Хрониката „За юдейските царе“ на Юст Тивериадски не е дошла до нас. За нея знаем от Цариградския патриарх Фотий, който накратко я е охарактеризирал⁷. Между другото патриарх Фотий казва: Той (Юст) „е твърде кратък по отношение на начина на изразяване и пренебрегва (пропуска) повечето от най-важните неща (ἔστι δὲ τὴν φράσιν συντομώτατος τε, καὶ τὰ πλείστα τῶν ἀναγκασιότατων παρατρέχων)“. При това положение: не може ли да се обясни и мълчанието на Юста за Иисуса Христа в „Хрониката“ само като негов пропуск, независимо от другата причина, отбелязана от патриарх Фотия, за която вече говорихме?

На някои се вижда невъзможно и странно Филон и Юст Тивериадски да не говорят за Христа, тъй като те били евреи и са били в Палестина и „се интересували... от живота и събитията“ в тая страна⁸. — Няма обаче нищо невъзможно и нищо странно в това! — Ето например Тацит (54—119) не говори нищо за Йосиф Флавий и за неговите трудове и даже не ги използва, макар Йосиф Флавий да е негов съ-

¹ Я. А. Ленцман.

² Я. А. Ленцман, Цит. съч., стр. 53.

³ Гл. напр. у: Prof. Dr. Schügerl, Cit. op., B. III, S. 687.

⁴ Graetz, Gesch. d. Juden, III, 463 - 466 (гл. у: Епископъ Хрисанѳъ, Религии древняго мѣра въ ихъ отношеніи къ христіанству. Томъ третій, Спб. 1878, стр. 415). — Евсевий Кесарійски в своята Църковна история и бл. Иероним в „Каталог на църковните писатели“ считат, че Филон под „терапевти“ бил описвал живота на християните. Патр. Фотий пък (in Bibliotheca, cod. CIII, CIV, CV) счита Филона за християнин, който поради някакви обстоятелства се бил отрекъл от христіанството (гл. у: Еп. Хрисанѳъ, Цит. Съч. и томъ, стр. 413—414).

⁵ Gfröger, Philo und die Judisch-Alexandrin. Theosophie. Erste Abteilung, 1835, S. 8, 45, 46.

⁶ Еп. Хрисанѳъ, Цит. съч. и т., стр. 414.

⁷ Biblioth., cod. 33.

⁸ К. Л. Воропаева, Съществувал ли е Христос?, стр. 22.

временник (ок. 37—105), да живее в Рим, гдето е бивал и сам Тацит, да е написал там „Юдейски древности“ и „За юдейската война“, и макар сам Тацит в своите „Historiae“ (Истории) да пише „Кратка история на юдеите“ (Brevis Iudaeorum historia)¹. Следва ли от туй, че Йосиф Флавий не е съществувал, не е историческа личност, че не е живял в Рим, че не е написал „Юдейски древности“ и за „Юдейската война“?

Съветският професор С. И. Ковалев обяснява мълчанието на Филон Александрийски, Юст из Тивериада, Сенека, Плиний Старши и др. писатели „от I-ви век на нашата ера“ за християнството с туй: че християнството тогава „било толкова незначително явление, че нехристиянските писатели не считали за нужно да споменават за него“².

3) Нима всички или повечето, или много писатели от един век трябва непременно да говорят за лица, живели, и — за събития, станали, през тоя век, за да бъдат тия лица и събития исторически? — Йосиф Флавий е сам, самотен, едничък повествовател за много неща относно историята на евреите. За него съветският учен академик Р. Ю. Виппер пише: „Изобразяването на събитията, характеристиката на идеологията на юдейския народ в съчиненията на Йосифа са дошли до нас, като единствен разказ, без паралели и възражения: у нас няма никакви средства за сравняване и проверка, за кръстосан разпит, за контрол на съобщаваните от него данни“³. — Но следва ли от туй, че това, което говори Йосиф Флавий, не е историческа истина, и ще пренебрегнем ли поради туй, че не говорели и други, единствения източник за някой сведения относно евреите? — Съвсем не!

4) Не всякога от мълчанието на някои за известен факт може да се прави извод, че тоя факт не е станал, тъй като мълчанието може да се дължи на съвсем друга причина. Ще поясним това с пример. Във връзка с празнуването сега у нас на двата най-големи християнски празника Рождество Христово и Възкресение Христово светската преса мълчи. Ако след хиляда години — да речем — някой историк би си поставил за задача да установи дали в наше време християните в България са празнували Коледа и Великден, и за извор има тая преса, ще дойде до заключението, че не са ги празнували. Но това заключение няма да отговаря на истината!

5) „Argumentum e silentio“ (доказателството от мълчанието), за да има „стойност“, необходимо е, щото онези, които мълчат, да е трябвало *непременно* да говорят⁴.

4. За оскъдността на известията за Исуса Христа от страна на „външните“. — Наистина *оскъдни* са известията за Исуса Христа в трудовете на „външните“ от първи и половината на втори век от нашата ера. Това обаче е лесно обяснимо. То се дължи на редица причини, главната от които е: че нито юдейството, нито езичеството

¹ Lib. V, 1—13.

² С. И. Ковалев, Основные вопросы происхождения христианства. Ежегодник Музея истории религии и атеизма. II, 1958, Москва—Ленинград, стр. 15.

³ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 73.

⁴ L.—Cl. Fillion, Vie de N.—S. Jésus Christ. T. I, Paris, 1929, p. 476.

е узнало Христа и преценило „световноисторическото значение“ на християнството¹. Св. апостол и евангелист Йоан Богослов е изразил това с думите: „Дойде у Своите Си, и Своите Го не приеха“ (Йоан. 1:11); „В света беше, и светът чрез Него стана, но светът Го не позна“ (Йоан. 1:10). Истинският смисъл на „делото“ Христово не е бил ясен (до Петдесетница) дори на самите апостоли. И ние ги чуваме да питат Исуса Христа, след възкресението Му: „В това ли време, Господи, възстановяваш царството Израилево?“ (Деян. 1:6). — Значи и те още не са се били излекували от еврейския блян за земно царство!

„Не изведнаж и далеч не за мнозина се е разкрил смисълът“ на Христовата „проповед и значението на Неговото дело“². Онези, които са узнали Спасителя, те са повярвали в Него. И тяхното свидетелство е запазено в книгите на Новия Завет и в християнската литература от първите векове. Тези пък, които не са Го познали, нямали са основание „да придават голямо значение на Неговия живот и на делото Му“³.

Пък и времето, когато се явил Исус Христос, е било тежко и размирно и е поглъщало и отвличало вниманието на людетe.

Християнството иде от Юдея. А езичниците са считали юдеите за „gens superstitiosa“ (суеверен народ)⁴ и ги презирали и мразели⁵. Оттук и — пренебрежителното отношение у езичниците към Христа и християнството.

Самата християнска религия е била „смесвана с различни секти“, които се били появили по онова време в недрата на юдейството⁶.

Оскъдността на сведенията за Исуса Христа и християнството се обяснява още и чрез това, че в древността „в историческите съчинения малко внимание са отделяли на такива културноисторически явления (каквото е християнството — в с. н.), наред с фактите на политическата история, напълно в противовес на модерното историописане“⁷.

При това древните „са писали от свое гледище, те са имали свой аршин за важност и интерес“⁸.

Така че оскъдността на известията за Христа и християните у „външните“ се явява като нещо съвсем естествено⁹. Обяснимо е и „мълчанието“ на някои писатели от онова време. „Но не бива да забравяме, че историята затуй е оставила друг грандиозен паметник за реалността на Христа — самото християнство“¹⁰.

¹ Prof. Dr. Franz Hettinger, Lehrbuch der Fundamentaltheologie oder Apologetik. Dritte, neu bearbeitete Auflage von Prof. Dr. Simon Weber, Freib. im Br., 1913, S. 272.

² Проф. Г. В. Флоровский, Жиль ли Христос?, Варшава, 1929, стр. 29.

³ Там.

⁴ Horat., Sat. 1, 5, 100 (у: Prof. Dr. Hettinger, Cit. op., S. 272).

⁵ Prof. Dr. Fr. Hettinger, Cit. op., S. 272.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Проф. Г. В. Флоровский, Цит. съч, стр. 38.

⁹ Там, стр. 30.

¹⁰ Проф. прот. В. Зеньковский, Апологетика. Париж, 1957, стр. 125.

III

ИЗВЪНХРИСТИЯНСКИ ИЗВЕСТИЯ ОТ ПЪРВИ И ПОЛОВИНАТА НА ВТОРИ ВЕК НА НАШАТА ЕРА ЗА ИИСУСА ХРИСТА И ХРИСТИЯНИТЕ

Не всички историци и писатели от първи и половината на втори век от нашата ера *мълчат* за Исуса Христа и християните. Ние намираме известия за тях както в *еврейски*, така и в *римски* извори от онова време. Към еврейските извори се отнасят: 1) Талмудът и 2) съчинението „Юдейски древности“ на Йосиф Флавия; към римските спадат: 1) „Писмото“ на Плиния Младши от 112 или 113 г. до император Траяна, 2) „Аналите“ на Тацита и 3) „Биографиите“ на Светония за императорите Клавдий и Нерон.

А. В ЕВРЕЙСКИТЕ ИЗВОРИ

1. В Талмуда

а) Какво представлява Талмудът? — Талмудът е един колосален литературен труд на еврейството, наред с Библията (Ветхи Завет). Думата „талмуд“ значи: учение (от евр. глагол „lamod“ = уча).

Как се е появил Талмудът и какъв е неговият състав и характер? — Животът е многолик. В Мойсеевия Закон (Тора) нямало „решение за всички отделни случаи“: какво и как да се прави. Наложило се „авторитетно да се реши прилагането на Закона към случаите, които не били взети под внимание в Библията. По този начин, наред с Тората, се появило едно, *устно предавано* (к. н.), обичайно право — „Преданията на Отците“². Материалът бил събран и подреден според темите. Появили се сборници. „До авторитетна почит (каноническа важност)³ стигнал само сборникът на Rabbi Jehuda Hanasi (равина Юда Ханаси) от края на второто столетие след Хр., наречен „Мишна“⁴ — „повторение“ (от „schano“ = повтарям)⁵, който послужил като основа за по-нататъшното развитие на юдейското право⁶. Друг сборник, сроден на Мишна, „който съдържа принципи и предания на таннаитите“⁷, е „Тосефта“ (Tossefta = „притурка“, „прибавка“)⁸. Мишна, тъй както е дошла до нас, „съдържа и малко прибавки от друга ръка... И изречения от Тосефта са проникнали още от ранно време в нея, пък и...

¹ „Преданията на Старците“ (Мат. 15:2; Мар. 7:3), „Отеческите предания“ (Гал.1:14)

² Prof. Dr. Edmund Kall, Biblisches Reallexikon. 2. Aufl., B. II, Paderborn 1939, Kol. 822.

³ Prof. Dr. E. m. Schüger, Cit. op., B. I, S. 124.

⁴ Prof. Dr. E. d. m. Kall, Cit. op., B. II, Kol. 822.

⁵ По гръцки обикновено се предава с думата δευτέρωμα (Deuterenomion = второзаконие).

⁶ Prof. Dr. E. m. Schüger, Cit. op., B. I, S. 124.

⁷ *Таннаити* (от tanna = учащият) — название на законоучителите от времето на Шамай и Хилел чак до Юда Ханаси (Jüdisches Lexikon, B. IV/2, Berlin, 1930, Kol. 865).

⁸ J. K. r., Talmud. — Jüdisches Lexikon, Band IV/2, Berlin, 1930, Kol. 1000.

текстът ѝ не е останал неизменен¹. Мишна е тълкование на Мойсеевия Закон (Тора). Нейното съдържание се дели на 6 части — „седери“ (sing. = seder, pl. sedarim = разпределения). „Всеки седер се разпада на известно число (7—12) трактати (sing. massechet, pl. massechtot),... трактатите — на глави (sing. perek, pl. përakim), а тези — на параграфи или постановления“². „Въз основа на Мишна се провеждала по-нататък дискусиата върху Закона“ от „амореите“ — учените в научните школи в Палестина и Вавилон. „И този материал бил събран и под (по-късното) заглавие „Гемара“ (= допълнение) прибавен към Мишна; съединението на Мишна и Гемара образува Талмуда“³. Гемара е тълкование на Мишна. Но тъй като Мишна е била тълкувана от една страна в Палестинските школи (в Тивериада, Сепфорис и Кесария), и от друга — във Вавилонските⁴ школи (в Негарден, Сура, впоследствие Пумбедита)⁵, то са се явили две Гемари — Палестинска и Вавилонска⁶, вследствие на което има и два Талмуда: Палестински, наричан още Иерусалимски⁷ (Иерушалми), и Вавилонски (Бабли). Вавилонският Талмуд е по-обширен (има най-малко четирикратно обема на Палестинския⁸) и в практическо отношение — по-удобен, тъй като „е по-пълен, по-разбран и по-добре обяснен от коментаторите“⁹. Палестинският Талмуд се е явил „във втората половина на IV-ти век“; „около сто години по-късно се появил... Вавилонският Талмуд, който бил приключен в началото на 6-ти век“¹⁰. По характера на съдържанието, в Талмуда се очертават две главни страни: практическа — *Халаха* и теоретическа — *Аггада*. „Към Халаха отнасят законодателната част на Талмуда: всички разсъждения по църковно, гражданско и углавно право, към Аггада — всичко, което не е Халаха: исторически възпоминания, легенди, притчи, изречения, етически доктрини...“¹¹.

Езикът на Мишна е „еврейски, който, в сравнение с езика на Библията, може да се обозначи като новоеврейски“¹². Езикът на Палестинската Гемара е западно арамейски, а на Вавилонската — източно арамейски¹³.

„Приложенията към Мишна се наричат Тосифтот; екзегетическите прибавки към Гемара се наричат Тосафот. Допълненията към Мишна се състоят от коментари (напр. сифра, мидраш или тълкование на

¹ Ibid., Kol. 840.

² Ibid., Kol. 842.

³ Prof. Dr. Edm. Kalt, Cit. op., B. II, Kol. 822.

⁴ Във Вавилон Мишна била пренесена от Abba Arika, наречен Rab, ученик на Юда (Prof. Dr. Schüger, Cit. op., B. I, S. 127).

⁵ Н. Переферковичъ, Талмудъ. — Энциклопедический Словарь. Том XXXI А (64), Спб., 1901, стр. 544, кол. 2.

⁶ J. Kr., Talmud. — Biblisches Lexikon, Band IV/2, Kol. 849.

⁷ Prof. Dr. Edm. Kalt, Cit. op., B. II, Kol. 822.

⁸ Prof. Dr. Em. Schüger, Cit. op., B. I, S. 127.

⁹ Н. Переферковичъ, Цит. стат., Энциклоп. и том, стр. 545, к. 1.

¹⁰ Prof. Dr. Edm. Kalt, Cit. op., B. II, Kol. 822.

¹¹ Н. Переферковичъ, Цит. стат., Энциклоп. и том, стр. 545, кол. 1.

¹² I. Kr., Talmud. — Jüdisches Lexikon, B. IV/2, Kol. 841.

¹³ Н. Переферковичъ, Цит. стат., Энциклоп. и том, стр. 545, кол. 1.

книга Левит, сифри на книга Числа и Второзаконие и мехилта на Изход) и се наричат барайти¹.

* * *

б) Сведения в Талмуда за Исуса Христа и христианиците. — В Талмуда има *сведения за Исуса Христа и христианиците*. Те обаче са малко. Професорът по история на еврейската литература в Йерусалимския еврейски университет Dr. Joseph Klausner обяснява това с две причини: 1) понеже „талмудическите авторитети“ обикновено малко говорели за събитията от втория храм; 2) понеже времето през „владичеството на Иродовия дом и римските прокуратори“ е било тъй тревожно, че появяването на Исуса се показало като незначително събитие, и „съвременниците изобщо не му обърнали внимание“².

Какво бихме очаквали да намерим в Талмуда за Исуса Христа и христианиците? — Отношение, подобно на това, което са имали към тях книжниците и фарисеите. А ние знаем от Евангелията и Деянията апостолски какво е било то.

За книжниците и фарисеите Спасителят е бил „Иисус Назорей“ (Иоан. 19:19). Обикновено те не са споменавали името Му, а са си служели с израза: „Оня“ (Мат. 27:63) или „Тогова“ (Лук. 23:2; Иоан. 19:12). Считали Го за „измамник“ (Мат. 27:63), „злодеец“ (Иоан.18:30), „развратител на народа“ (Лук. 23:2, 14), който го „бунтува“ (Лук. 23:5). Според юдеите, Той имал бяс (Иоан. 7:20; 8:48 и 52; 10:20). Книжниците и фарисеите признавали, че Исус вършел чудеса, но ги обяснявали, че стават „със силата“ на „Велзевула, бесовския княз“ (Мат. 9:34; 12:24; Мар. 3:22; Лук. 11:15).

Христианиците са били считани за еретици от назорейската ерес (Деян. 24:5), — „назарей“ или „назаряни“³.

Ето приблизително какво можем да очакваме да срещнем за Исуса Христа и христианиците и в Талмуда! — И действително картината е почти същата!

Спасителят е назован: „Иешу“, „Иешуа“, „Ха-Ноцри“, т.е. Назарянинът⁴, „Иисус Назареецът“⁵. Вместо името Му, употребяват се изразите: „Този, Когото не бива да споменаваме по име“⁶; „Оня“⁷, „Този човек“ и

¹ Талмудъ и устный законъ. Приложение V-то към: Жизнь Исуса Христа. — Сочинение Ф. В. Ф а р р а г а, перев. А. П. Лопухина, томъ I, Спб., 1890, стр. 363.

² Prof. Dr. Klausner, Jesus von Nazareth, 1930, S. 18.

³ Prof. Dr. H. Graetz, Geschichte der Judäer. B. III, Erste Hälfte. 5. Aufl., Leipzig, 1905, S. 311.

⁴ Sanhedrin, 43a(y: Prof. Dr. J. Klausner, Jesus von Nazareth, S. 29; Христосъ и христианице по Талмуду. Приложение II към: Жизнь Исуса Христа. — Сочинение Ф. В. Ф а р р а г а. Новый переводъ съ 30-го англ. изд. А. П. Лопухина. Том I, 5-ое изд., Спб., 1890, стр. 354).

⁵ От „Dukduke Sofrim“ към тракт. Aboda Sara (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 44).

⁶ Христосъ и христианице по Талмуду. Цит. съч. и прил., стр. 354.

⁷ Mischna Jebamoth 4,3; b. Jebamoth 49 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op. S. 41).

„еди-кой-си“ или „някой-си“ (пелони)¹; „Повесеният“², „Бен-Пандера“³ или „Бен Пантера“⁴, или „Бен Пантори“.

Името „Бен Пандера“ или „Бен Пантера“, или „Бен Пантори“ се среща в повечето барайти от времето на Rabbi Elieser Hunkanus и Rabbi Ischmael (края на първото и началото на второто столетие сл. Хр.)⁵. Талмудистите естествено свързват с това име нещо „греховно“, но „Ориген обяснява, че Яков, бащата на Йосифа (Обручник — в с. н.),... се наричал „Panthera“⁶, затова и юдеите назовавали Исуса „бен Пандера“ или „бен Пантера“⁶ — „син на Пандера“ или „син на Пантера“. По този въпрос има и други мнения. За проф. Клаузнер, от всички мнения най-правдоподобно „изглежда това на Nietsch (к.) и Bleek (к.), според което Pantera представлява изопачена форма на гръцкото „pantēnos“ (παρθένος — в с. н.) = девица. Юдеите постоянно слушали, че Исус е наричан от християните „Син на дева“ (υἱὸς τῆς παρθένου), затова те Го нарекли по-късно иронично ben-ha-Pantera, т. е. „син на (животното — в с. н.) пантера“. Постепенно са забравили, че Исус е бил наричан така по майка Си, и наименованието „Pantera“ или „Pantori“, или „Pandera“ било сметено за име на бащата на Исуса. Понеже това име не е от юдейски произход, появила се легендата, че естественият баща на Исуса бил един чужденец“⁷.

Според талмудистите, Исус „увлякъл Израила и го направил изменник (на врата)“⁸. Разказва се, че глашатай викал: „Исус от Назарет трябва да бъде убит с камъни..., понеже съблазнява Израила и го прави изменник“⁹. Признават, че Исус е правил чудеса, но ги отдават на магьосничество, което бил изучил в Египет. Казва се: „Исус се занимавал с магьосничество“¹⁰. В устата на глашатая се влагат и тия думи: „Исус от Назарет трябва да бъде убит с камъни, понеже върши магьосничество“¹¹.

Християните обикновено биват назовавани: „ученици на Валаама, миним’и (еретици), езичници, назаряни“¹².

Талмудистите знаят за Исусовото рождение „без баща“, но разбира се — според тях — не е въплотен от Св. Дух, и говорят за нещо нечестиво¹³.

¹ Христосъ и християне по Талмуду. Цит. съч. и прил., стр. 354. — Mischna Jebamoth 4,3; b. Jebamoth. 49 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 41 и 36).

² Христосъ и християне по Талмуду. Цит. съч. и прил., стр. 354.

³ Там.

⁴ Prof. Dr. J. Klausner, Jesus von Nazareth, S. 24.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid., S. 24 и 25.

⁸ Baraita към Sanhedrin 107 b; Sota 41 b; jer. Chagiga 2,2 (fol. 74 d). — Y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op. S. 26.

⁹ Sanhedrin 43 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 29).

¹⁰ Bar. към Sanhedrin 107 b; Sota 47 b; jer Chagiga 2,2 (fol. 74 d).—Y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 26.

¹¹ Sanhedrin 43 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 29).

¹² Христосъ и християне по Талмуду. Цит. съч. и прил., стр. 354.

¹³ Mischna Jebamoth 4, 3; b. Jebamoth 49 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 41).

Те знаят за бягството Му в Египет, но го отдават на съвсем друга цел¹, и Исус е съпроводен от своя учител Йошуа Бен Парахиа².

Знаят, че имал ученици и назовават даже някои имена³.

Знаят, че изобличавал книжниците и фарисеите, но това — според тях — било осмиване „словата на мъдрите“⁴.

Знаят, че „в надвечерието на празника Пасха ... бил повесен“⁵. По друг вариант: бил убит с камъни и после повесен⁶.

Говори се за среща с Исусови ученици. Например: за срещата на Rabbi Elieser Велики с Якова от селото Sechania (в Tossefta: Sichnin)⁷. — „Веднаж вървах — казва Rabbi Elieser — през горния пазар (в Tossefta: улица) на Сепфорис и срещнах един мъж (от учениците на Исуса Назореец⁸), а неговото име беше Яков от селото Sechania (в Tossefta: Sichnin)“. Водят разговор за „блуднишката плата“: какво трябва да стане с нея, за какво може да се употреби. Яков му дава отговор, който съпровожда с думите: „Така ме учеше Исус Назореецът (в Tossefta: „Исус бен Пантери“)“⁹.

Проф. Клаузнер убедително доказва, че тази среща е била възможна, и че съдържашите се в текста изрази: „от учениците на Исуса Назореец“ и „така ме учеше Исус Назореец“ „са стари и автентични“¹⁰. — И познатият вече на читателя прогресивен писател А. Робертсон, когото цитирахме при други случаи, в книгата си „Произход на християнството“, преведена на руски и издадена в СССР през 1956 год., намира, че разказът на Rabbi Elieser е възможно да е истински („вероятно, все-таки явялется подлинным“). „А, ако е така, то това доказва — заявява Робертсон, — че Исус Назарянин, който е излизал срещу (нападал) еврейското свещеничество, е живял в първи век, в годините, почти съвпадащи с традиционно приетите дати“¹¹.

Говори се и за лекуване от ученици в името на Исуса. Ето едно такова място: „Веднаж стана, че Rabbi Elieser ben Dama... бе ухапан от змия; тогава дойде Яков от селото Sama (Sechania), за да го излекува в името на Исуса бен Пандера...“¹².

Изразявайки гръцката форма на Исусовото име с еврейски букви, талмудистите са направили „всяка буква начало на еврейска

¹ Sabbath 104 b; Sanhedrin 67 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., 21).

² Христосъ и християне по Талмуду. Цит. съч. и прил., стр. 354.

³ Sanhedrin 43 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 31).

⁴ Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 19 и 39.

⁵ Sanhedrin, 43a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 29). — Не се казва: „разпнат“, понеже това е римско наказание, отвратително и проклето за юдеите: „Проклет е всеки, който виси на дърво“ (Второз. 21: 23; Гал. 3: 13). — Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 31.

⁶ Христосъ и християне по Талмуду. Цит. съч. и прил., стр. 354.

⁷ Aboda Sara 16 b и 17 a (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 43 и 44).

⁸ Думите в скоби произхождат от „Dikduke Sofrim“ трактата Aboda Sara (y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 44).

⁹ Y: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 44.

¹⁰ Ibid., S. 44—46.

¹¹ А. Робертсон, Происхождение християнства. Перев. с англ. Ю. В. Семелова, Москва, 1956, стр. 126—127.

¹² Tos. Chullin 2, 22—23, Aboda Sara 27 b, jer. Sabb., край от с. 17, jer. Aboda Sara 2, 2 (fol. 40 d—41 a). — Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 47.

дума, които всички заедно означавали: „Паметта Му да погине, и името Му да се забрави“¹. — 12-тото прошение от „светейшата молитва на Израила Schmoneh Esreh“, което произхожда „не покъсно от края на I век“, съдържа проклятие „за „отстъпниците“ (еретиците — в с. н.) — *minim*, и — „назаряните“ (две имена на християните): „Да погинат внезапно, и самото тяхно име да се изличи из Книгата на Живота“².

Ясно е, че за древното еврейство Исус Христос е *историческа личност*, и християните са действително Негови последователи, и юдейската злоба и ненавист са кипели срещу истински люде, а не — срещу въображаеми.

„И ето какво може — пише Д. Мережковски — да бъде от всичко по-убийствено за „митолозите“: всички тези свидетели (талмудистите — с. н.) ненавиждат Исуса тъй, както само люде могат да ненавиждат човека; но никому от тях не идва на ум да каже: „Исус не е съществувал!“, а нали самото това би било достатъчно, за да унищожи Врага!“³

Равините „са разказвали за Христа позорни и гадни басни, но никога не са отричали, че Той е живял“⁴.

Наистина Талмудът, — както видяхме, — се е оформил *писмено* късно, но в основата му лежи юдейското *предание*. Сам съветският професор С. И. Ковалев, във „Встъпителната статия“ към книгата на Робертсон „Происхождение христианства“, казва, че най-древните части на Талмуда „са написани не по-рано от края на II век на н. е. въз основа на *устната традиция* (к. н.)“⁵. Въз основа на *устната традиция*, — както е известно, — са написани и Гемарите: материалът се е предавал *устно* и накрай е бил записан. *Юдейското предание*, юдейската *устна традиция* е предала и някакви „сведения“ за Исуса Христа и християните. Някои казват, че тия „сведения“ талмудистите били заимствували „не из юдейската, а из християнската традиция“⁶. Християнската традиция ни е известна: тя проповядва *Евангелския* Исус. Ако талмудистите бяха взели сведенията за Христа из християнската традиция, тия сведения щяха да бъдат съвсем други: като християнските. По-вярно е да се каже, че в Талмуда е отразена „книжническо-фарисейската традиция“, а не — чисто християнската. Затова и писаното за Христа и християните е надъхано със жлъч и злоба и пълно с „*несъобразности*“⁷, които дават основание на някои да вадят погрешното заключение, че наличността на „несъобразностите“ показвала, „че съобщенията на Талмуда (за Исуса Христа — в с. н.) са лишени от всякаква историческа достоверност“⁸. Казваме: *погрешното*

¹ Христосъ и христіане по Талмуду. Цит. съч. и прил., стр. 354.

² Д. Мережковскій, Исусъ Неизвѣстный. Т. I, Бѣлградъ, стр. 24—25.

³ Там, стр. 25 и 26.

⁴ Проф. Г. В. Флоровскій, Жилъ ли Христосъ?, Варшава, 1929, стр. 34.

⁵ Робертсон, Происхождение христианства, стр. 14.

⁶ Например: Я. А. Ленцман, Происхождение христианства. Москва, 1958, стр. 56 и 57.

⁷ Проф. С. И. Ковалев, „Вступительная статья“. Към: А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 14.

⁸ Там.

заключение: 1) защото може да има „несъобразности“ и все пак да е налице и известна историческа истина; и 2) защото въобще в Талмуда — не само по отношение на Исуса Христа и християните — имената, числата и фактите са объркани. „Вероятно в нито едно човешко съчинение — казва Фр. В. Фаррар — имената, числата и фактите не са объркани с такова равнодушие към историята, както — тук... Римляните са преобразувани в идуеи; Веспасиан се смесва с Тит, Тит — с Траян, Траян — с Адриан, Ирод — с Ианей... Що се отнася до събитията, то те (Фаррар цитира думи на специалист — в с. н.) „са преработени... Историята е украсена с измислици на въображението, поетични, но често чудовищни...“¹. — Тогава би трябвало — ще кажем — да отречем *всякаква* стойност на Талмуда в историческо отношение! Но, предполагаме, че никой обективен учен няма да се съгласи с това. — Въпреки всичко, въпреки преиначаванията, измислиците и „несъобразностите“: и през най-гъстия пласт от преиначавания, измислици и несъобразности „все пак просветват и някои исторически черти от евангелския образ“ на Исуса, „и, преди всичко, — споменът“ за Неговите чудеса²! — Исус — според Талмуда — е *историческа личност!*...

2. В съчинението „Юдейски древности“ на Йосиф Флавий

а) Кой е Йосиф Флавий?³ — Юдейски свещеник и историк. Сам той дава някои данни за живота си в своята „Автобиография“ (*Vita*, *Vita*) и в „Историята на юдейската война“ (*Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πόλεμου*, *De bello Judaico*). Родил се бил в първите години от управлението на римския император Калигула (37—38 г. сл. Хр.) в Иерусалим. Баща му се казвал Матиас и произхождал от виден свещенически род. Йосиф добил прилично равинско възпитание. Запознал се с учението и живота на фарисеите, садукееите и есеите. Три години прекарал в уединение при някой си пустинник, по име Банус (*Vanus*), след което се върнал в Иерусалим. Едва 19 годишен, присъединил се открито към фарисеите (*Vita* 2). В 63 или 64 год. ходил в Рим, за да издействува освобождаването на близки нему свещеници, арестувани по нищожна причина (*Vita* 3). Наскоро след завръщането му, избухнала войната срещу римляните (66 г. сл. Хр.). Йосиф в началото ще да е бил решителен противник на войната (*Vita* 4). Обаче факт е, че той впоследствие се присъединил към въстаниците и бил натоварен да организира въстанието в Галилея (*Bell. Jud. II, 20, 4; Vita* 7). — Един след друг гали-

¹ Замъчания о Талмудъ. Приложение III към: Жизнь Исуса Христа. — Сочинение Ф. В. Фаррара. Новый переводъ съ 30-го англ. изданія А. П. Лопухина, 5-ое изд., т II, Спб. 1890, стр. 357 и 358.

² Проф. Г. В. Флоровскій, Жиль ли Христосъ?, Варшава, 1929, стр. 34.

³ Биографията на Йосиф Флавия даваме по: 1) Prof. Dr. Schüger, който пък я е предал по съчиненията на Йосифа „*Vita*“ и „*De bello Judaico*“ (*Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. I B., 5. Aufl., Leipzig, 1920, S. 74--77*); 2) Архим, Ио с и ф ъ (Петровыхъ), Йосифъ Флавій (Правосл. Богословская Энциклопедія, т. VII, Спб., 1906, кол. 356—359).

лейските градове минавали в ръцете на Веспасиана. През 67 г. паднала и крепостта Jotapata, и Йосиф се предал на римляните (Bell. Jud. III, 8, 7—8). Бил отведен в римския лагер при Веспасиана. Йосиф се представил като „пророк“ и предсказал на Веспасиана, че ще стане император. Това имало за Йосифа благоприятна последица. Отначало бил удостоен с пощада и отличие (В. J. III, 8, 9; Vita 75), а, когато, след две години, в 69 г. Веспасиан наистина бил провъзгласен от legionите в Египет и Юдея за император, той си спомнил за Йосифа и в знак на благодарност му дарил свобода (В. J. IV, 10, 7). Оттогава Йосиф си прикачил, както го изисквал обичаят, фамилното име на Веспасиана — „Flavius“ (Флавий). Веспасиан, след провъзгласяването му за император, отишъл в Александрия. Придружил го Йосиф (Vita 75), който след туй се завърнал в Палестина и останал до края на войната в свитата на Тита, комуто Веспасиан бил възложил да продължи войната (Vita 75; С. Ap. I, 9). През време на обсадата на Йерусалим, Йосиф, по поръка на Тита, трябвало често, с риск на живота си, да призовава юдеите да се предадат (В. J. V, 3, 3. 6, 2. 7, 4. 9, 2—4. 13, 3. VI, 2, 1—3. 2, 5 init. 7, 2. Vita 75). След приключване на войната, той отишъл с Тита в Рим, гдето заживял под благоволенieto на императора. Някогашният юдейски свещеник станал гръцки писател¹. Веспасиан му дал жилище в своя предишен палат, дал му правото на римско гражданство, определил му годишна заплата (Vita 76) и му подарил хубаво имение в Юдея. При потушаването на юдейското въстание в Сугене, заловеният водач на въстанието Ионатан издал много знатни юдеи като негови сътрудници, между тях бил и Йосиф. Ионатан казал, че Йосиф го бил подпомогнал с оръжие и пари. Обаче Веспасиан не повярвал на това невярно твърдение и не променил своето благоволително отношение към Йосифа (Vita 76, В. J. VII, 11, 1—3). На такова благоволение Йосиф се радвал и при Тита (79—81 г.) и Домициана (81—96 г.). От по-нататъшния му живот само това е сигурно: че в първото десетилетие на второто столетие е бил още жив, защото „Автобиографията“ е била написана след смъртта на Агрипа II (Vita 65), който е умрял в третата година от царуването на Траяна (100 г. сл. Хр.).

* * *

б) Какво говори Йосиф Флавий за Исуса Христа? — За Исуса Христа Йосиф Флавий говори в съчинението си „Юдейски древности“ (*Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, *Antiquitates Judaicae*), в което „в двадесет книги разглежда историята на юдейския народ от началото до избухването на войната срещу римляните в 66 г. сл.Хр.“². „На събитията през I век са посветени трите последни книги на „Древности“ (XVIII, XIX и XX)³,

¹ Съчиненията му са написани на гръцки език.

² Prof. Dr. E. M. Schürer, Cit. op., S. 79.—Всъщност „Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία“ започва със създаването на света и постепенно стига до Авраама, родоначалника на еврейския народ, и продължава нататък.

³ Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 65.

а местата за Иисуса Христа са в XVIII-та книга, глава 3-та, § 3, и в XX-та книга, глава 9-та, § 1.

В XVIII-та книга, глава 3-та, § 3 Йосиф Флавий пише: „Γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνὴρ, εἰ γε ἀνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἡδονῇ τάληθῆ δεχομένων καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιηγάγετα. Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν. Καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν πρὸ ἡμῶν σταυρῶν ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ γε πρώτον αὐτὸν ἀγαπήσαντες. Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θεῶν προφητῶν ταυτά τε καὶ ἄλλα μυρία θαυμάσια περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων. Εἰσέτι τε νῦν τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὀνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον“¹. Това на български език ще рече: „Тъкмо в това време (когато Пилат управлявал Юдея и извършил предизвикателствата, за които се разказва в § 1 и § 2 на гл. 3-та от кн. XVIII-та на „Древности“ — в с. н.) живял и Иисус, мъдър човек, ако само подобава да Го наречем човек. Защото бил творец на чудни дела и учител на хората, които с радост приемали истината. Той привлякъл към Себе Си мнозина от юдеите, а също и мнозина от елинството (от елините — в с. н.). Този бил Христос. Когато Пилат, по донесение на първите у нас мъже, Го осъдил, на кръстна смърт, ония, които Го възлюбили отначало, не се отрekli от Него: понеже в третия ден Той им се явил пак жив, както предсказали и това и много други чудеса за Него божествените пророци. Родът на христианиците, получили от Него своето име, и досега още не се е прекратил“.

В XX-та книга, глава 9-та, § 1 се казва: „Ὁ δὲ νεώτερος Ἄνανος, ὄν τὴν ἀρχιερωσύνην ἔφραμεν παρεληφέναι, θρασὺς ἦν τὸν τρόπον καὶ τολμητῆς διαφερόντως, αἴρειν δὲ μετῆι τὴν Σαδδουκαίων, ὥστε εἰσι περὶ τὰς κρίσεις ὡμοὶ παρὰ πάντας τοὺς Ἰουδαίους, καθὼς ἤδη δεδηλώκαμεν. Ἄτε δὴ οὖν τοιοῦτος ὢν ὁ Ἄνανος, νομίσας ἔχειν καιρὸν ἐπιτήδειον, διὰ τὸ τεθνήσκειν μὲν Φῆστον, Ἄλβιον δὲ ἔτι κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπάρχειν, καθίξει συνέδριον κριτῶν, καὶ παραγαγὼν εἰς αὐτὸ τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ (Ἰάκωβος ὄνομα αὐτῷ) καὶ τινὰς ἑτέρους, ὡς παρρηγορησάντων κατηγορία ποιησάμενος, παρέδωκε λευσθησομένους“². Или на български: „При това по-младият Анан, — казахме, че той получил първосвещенството, — бил по характер твърде нагъл и извънредно дързък; и принадлежал към сектата на садукците, които в съдебните решения, както е известно, проявявали по-голяма жестокост от всички юдеи. Бидейки Анан такъв, сметнал, че има благоприятен случай, понеже Фест умрял, а Албин бил още на път, и свикал Синедриона. Пред този съд били доведени братът на Иисуса, наричан Христос (на име Яков), и някои други. Анан ги осъдил като престъпници на Закона и ги предал да бъдат убити с камъни“.

* * *

¹ Фл. Ιωσηφοῦ Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας, βιβλ. ΙΗ. Κεφ. Γ, γ' (Φλαβίου Ἰωσηφοῦ τα εὐρισκομένα). Flavii Josephi opera. Graece et latine. Recognovit Gulielmus Dindorfius. Volumen primum. Parisiis, MDCCLXV, p. 699, col. 1. — Това място се среща и с някои варианти, но те не са от значение (гл. у: М. Муретовъ, Иосифъ Флавій и его свідѣтельство о Христѣ. Правосл. Богословская Энциклоп., т. VII, Спб., 1906, кол. 367—368).

² Βιβλ. Κ, κεφ. Θ, α', Cit. op., p. 786, col. 1.

в) Твърдението на атеистите за първото място и кои са „основанията“ им. — Атеистите казват: че това място било „интерполация“¹; че „интерполацията“ — според едни — била „общопризната“²; — според други — призната от „большинството автори“³; че даже мнозина богослови я признавали⁴.

Кога била извършена тази „интерполация“? — В началото на IV век⁵, „в епохата на Никейския събор“⁶.

Както се вижда, самите атеисти не са единодушни досежно „интерполацията“ в кн. XVIII-та, гл. 3, § 3 на „Древности“: според едни — тя била „общопризната“, според други — „большинството“ (значи: не всички!) автори я признавали. — Истината е: че по отношение на автентичността на мястото учените се разделят на три: едни считат мястото за автентично⁷; други — за отчасти интерполирано⁸; трети — за пълна интерполация⁹. Туй че даже богослови били признавали „интерполацията“, не е от решаващо значение, ако привежданите в полза на „интерполирането“ доводи се оказват несъстоятелни.

Мястото било интерполирано — според атеистите — в началото на IV век, „в епохата на Никейския събор“. — Ако туй беше вярно, то в оная бурна епоха на разпалени религиозни спорове и при известността на Йосифовите съчинения, които „били удостоени с място в обществено-ното книгохранилище“¹⁰, интерполаторът не само щеше да бъде открито разобличен, но — и най-безпощадно порицан и презрително заклеймен като фалшификатор. Никой обаче не е в състояние да ни посочи документални доказателства за такова разобличаване, порицаване и заклеймяване. А такива доказателства няма, понеже не е била извършена интерполация! Едва през XVI век изниква спорът „за“ и „против“ това място¹¹.

¹ Я. А. Ленцман, Происхождение христианства. Москва, 1958, стр. 55; Шарль Эншлен, Происхождение религии. Перев. с франц. и примеч. Б. И. Шаревской, Москва, 1954, стр. 233; Н. Мизов, Съществувал ли е Христос? — „Народна младеж“, Соф. 13 април 1958 г., бр. 88, стр. 3, кол. 1.

² А. Б. Ранович, Раннее христианство. — Вопросы истории религии и атеизма. Сборник статей, № 1, стр. 259; Я. А. Ленцман, Цит. съч., стр. 55.

³ Шарль Эншлен, Цит. съч., стр. 233.

⁴ И. А. Крывелев, Евангельские сказания и их смысл. Москва, 1957, стр. 34; Я. А. Ленцман, Цит. съч., стр. 56.

⁵ И. А. Крывелев, Цит. съч., стр. 34.

⁶ Гл. у: Проф. А. Древис, Отрицание историчности Иисуса в прошлом и настоящем. Перев. с немецк. под редакц. с примеч. Н. Румянцева, Атеист, 1930 стр. 14.

⁷ Например: Bretschneider, Böhmer, Schödel, Mayaud, Langen, Danko, Bole, Knel-ler (гл. у: Prof. Dr. E. M. Schürer, Cit. op., B. I, S. 544), Burkitt, Emery, Barnes, Har-nack (гл. у: Prof. H. Fehner, Le problème du Christ. Essai d'une somme catholique contre les Sans-Dieu. Sous la direction d'Ivan Kologrivof, Paris, 1936, p. 277).

⁸ Например: Gieseler, Hase, Ewald, Paret, Heinichen, Wieseler, Volkmar, Ranke, Scholten, Asmussen, Reinach (гл. у: Prof. Dr. E. M. Schürer, Cit. op., B. I, S. 544—545), Klausner (в: Jesus von Nazareth, S. 77).

⁹ Например: Gerlach, Keim, Avis, Niese (гл. у: Prof. Dr. E. M. Schürer, Cit. op., B. I, S. 545), Graetz (Geschichte der Judäer, 5. Aufl., III B., Leipzig, 1906, S. 307, Bem. 2).

¹⁰ Eusebius, Hist. Eccl., lib. III, cap. IX.

¹¹ Prof. Dr. E. M. Schürer, Cit. op., B. I, S. 546.

Кои са „основанията“ на атеистите, за да твърдят, че мястото в кн. XVIII-та, гл. 3-та, § 3 на „Древности“ било „интерполация“? — Ние ще ги разгледаме последователно, като веднага, след всяко „основание“, ще правим нашите критични бележки.

1) *Имало екземпляри, в които това място не било съществувало.* — „Учените са доказали — така пише един атеистически автор, — че в първите ръкописни книги на Флавия до втората половина на III-ти век такива редове не е имало“¹. „Но и по-късно — заявява друг атеистически писател — нередко още са попадали екземпляри от книгата на Йосифа Флавия, в които това място за Исуса не е съществувало. Например в IX век Цариградският патриарх Фотий имал такъв екземпляр“².

Досега обаче науката не притежава ръкописен екземпляр, в който това място да липсва. Всички, дошли до нас ръкописи от „Юдейски древности“, съдържат мястото за Исуса Христа³.

И с право атеистическият писател Я. А. Ленцман подчертава: „В дошедших до нас рукописях „Древностей“ (XVIII, 3, 3) написано, что, при наместнике Понтии Пилате, „жил Исус, человек мудрый, если только его можно назвать человеком. Это был Мессия (Χριστός)“⁴, т. е.: „В дошлите до нас ръкописи (к. н.) на „Древности“ (XVIII, 3, 3) е написано, че, при наместника Понтий Пилат „живял Исус, мъдър човек, ако само може да го назовем човек“. Това бил Месия (Χριστός)“⁴. — Немислимо е да се приеме, че всички те „са били в ръцете на християни и от тях са фалшифицирани“⁵. — Ако има ръкописни екземпляри без мястото за Исуса, нека ни се каже къде се съхраняват: у кои лица, или в коя библиотека, или в кой институт!

Как тогава „учените са доказали, че в първите ръкописни книги на (Йосифа — в с. н.) Флавия до втората половина на III век“ и липсвало мястото за Исуса Христа? — За това имало „косвени доказателства“. Кои са те? —

1) В произведенията на християнските писатели от първите три века това място не се било цитирало⁶.

2) Ориген не бил цитирал това място⁷; не му бил известен откъслекът за Исуса⁸; в екземпляра от „Древности“, който той притежавал, този откъслек бил отсъствувал⁹; Ориген се бил „оплаквавал в своите произведения, че Йосиф мълчи за Исуса“¹⁰.

¹ Н. К. Амосов, Христианство, его происхождение и политическая роль, стр. 7.

² И. А. Кривелев, Евангельские сказания и их смысл. Москва, 1957, стр. 34.

³ Prof. Dr. Edm. Kalt, Biblisches Reallexikon. 2. Aufl., B. I, Paderborn, 1938, Kol. 886; проф. прот. Г. В. Флоровский, Жиль ли Христос?, Варшава, 1929, стр. 32.

⁴ Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 55.

⁵ Prof. Dr. Franz Hettinger, Lehrbuch der Fundamentaltheologie oder Apologetik, S. 273.

⁶ И. А. Кривелев, Евангельские сказания и их смысл, стр. 34.

⁷ А. Б. Ранович, Раннее христианство. Цит. сборн., стр. 259.

⁸ А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 122.

⁹ Ш. Эншлен, Происхождение религии, стр. 234.

¹⁰ И. А. Кривелев, Евангельские сказания и их смысл, стр. 34.

3) Цариградският патриарх Фотий бил имал екземпляр от „Древности“, в който мястото за Исуса не било съществувало¹.

Вярно е, че в произведенията на християнските писатели от първите три века мястото за Исуса Христа из „Древности“ на Йосифа Флавия не се цитира². Но туй се обяснява главно със следните причини: 1) при наличността на живото апостолско предание, християнските писатели от онова време не са придавали на свидетелството на юдеите някаква голяма стойност³, и 2) „Йосиф чрез своето старание да придобие римското височайше благоволение и чрез оправдаването на юдейската война в римски интерес бил станал у своите сънародници предмет на голямо пренебрежение“⁴, даже им „бил ненавистен“⁵.

Вярно е, че Ориген не цитира това място, но не може да се твърди: че не му е било известно, че в екземпляра, който той притежавал, този откъслек отсъствувал, и че Ориген се бил оплаквал, че Йосиф мълчи за Исуса.

Ориген само подчертава на две места, че Йосиф не вярва в Исуса като в Месия — Христос, и толкова! Първото място се намира в Коментара му на Евангелието от Матей. Като привежда свидетелството на Йосифа за „Якова, брата на Исуса, наричан Христос (Ἰακώβου τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ)“; Ориген казва: „καὶ τὸ θαυμάσιον ἐστίν, ὅτι, τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν οὐ καταδεξάμενος εἶναι Χριστὸν, οὐδὲν ἤττον Ἰακώβου δικαιοσύνην ἐμαρτύρησεν τοσαύτην“⁶, т. е.: „И чудното е, че, макар да не приел нашия Исус за Христос, при все това за Якова засвидетелствувал такава голяма праведност“. — Другото място е в Оригеновото съчинение „Против Целса“, I, 47. След като говори за свидетелството на Йосифа за Йоана Кръстителя, продължава така: „Ὁ δ' αὐτὸς καίτοιγε ἀπιστῶν τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ...“⁷, т. е.: „А самият той (Йосиф — в с. н.), макар че не вярва в Исуса като в Христос...“ и т. н.

¹ И. А. Кривелев, Там.

² Това място *първ* го цитира в началото на IV век Евсевий Кесарийски в неговата „Църковна история“ (lib. I, cap. XI. — Migne, P. gr., t. 20, col. 117). При съставянето на това свое съчинение Евсевий твърде много използвал, — както сам отбелязва, — трудовете на Йосифа (Hist. Eccl., lib. III, cap. 9). И естествено е било да използва и приведе и мястото за Исуса Христа из „Древности“, XVIII, 3, 3. Това място Евсевий цитира и в съчинението си Demonstratio evangelica (lib. III, cap. 5, — Migne, P. gr., t. 22, col. 221).

Привеждат мястото из „Древности“, XVIII, 3, 3, и: Блажени Иероним в „De viris illustribus“ (cap. 13. — Migne, P. lat., t. 23, col. 663), Руфин в своята „Historia Ecclesiae“ (3, 11) и Исидор Пелусиот в своите „Epistolae“ (lib IV, epist. 225. — Migne, P. gr., t. 78, col. 1320) в края на IV-ти век, Ермий и Созомен (Sozom., Hist. Eccl., lib. I, cap. 1) в първата половина на V-ти век, и по-късно: Георгий Кедрин (Historiarum Compendium. — Migne, P. gr., t. 121, col. 381) и Никифор Калист (Hist. Eccl., I, 39. — Migne, P. gr., t. 145, col. 748).

³ Prof. Dr. Fr. Hettinger, Cit. op., S. 274.

⁴ Ibid.

⁵ Геттингеръ, Апология християнства. Ч. I, отд. 2. Русск. перев., Спб., 1875, стр. 140, бел.

⁶ Origenes, Commentarius in Mathaeum, t. X, cap. 17 (Migne, P. gr., t. 13, col. 877).

⁷ Origenes, Contra Celsum, I, 47 (Migne, P. gr., t. 11, col. 745—748).

Ясно е, че Ориген *знае* мястото за Исуса в „Древности“, защото тъкмо от това място се вижда, че сам Йосиф не вярва, че Исус е Христос — Месия. Смисълът на израза „Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν“ (Този бил Христос), — както ще видим по-нататък, — е такъв, както го предава в своя превод блажени Иероним: „et credebatur esse Christus“¹, т. е.: „и се вярвало, че е Христос“ (= смятали, че е Христос). Значи: сам Йосиф не е вярвал, че Исус е Христос. Затова и, когато говори за Якова, брат на Исуса, казва: „брата на Исуса, наричан (к. н.) Христос“.

Ориген не говори за екземпляр от „Древности“, който той да е притежавал и в който да не е имало мястото за Исуса Христа. Също и никъде не се оплаква, че Йосиф мълчал за Исуса. Ако не използва мястото из „Древности“ (XVIII, 3, 3), то е вероятно и затуй, защото за Оригена и християните от негово време „Исус е бил далеч повече отколкото „мъдър човек“, който правил чудеса, и бил „учител на хората““², и понеже в това място, — както обяснихме, — Йосиф съвсем не изявява *своята* вяра в Исуса като Месия, а говори за какво са Го смятали други.

Твърдението, че цариградският патриарх Фотий бил имал екземпляр, в който мястото за Исуса не било съществувало, „още с нищо не е доказано“³. Сам патриарх Фотий в своите „Кодекси“ във връзка с Йосифовото съчинение „Древности“ не съобщава да е притежавал екземпляр от това съчинение, без мястото за Исуса. Ако ли от факта, че патриарх Фотий не споменава за това място, се вади заключение, че той е имал екземпляр без него, то туй не е повече от едно необосновано предположение.

*

2) Мястото за Исуса Христа било „без връзка с контекста“⁴. — Пасажът от „Древности“, XVIII, 3,3 бил „съвършено несвързан с предишното и последующото изложение“⁵, той „разкъсвал тъканта на разказа“⁶.

В първия параграф на 3-та глава от XVIII-та книга на „Древности“⁷ се разказва как Пилат, управителят на Юдея, заповядал на войниците да влязат в Иерусалим ноще със своите знамена с образа на императора. И те влезли. Това предизвикало сред юдеите негодувание, което се разразило в бунт. Пилат бил принуден да заповяда на войниците да изнесат знамената.

Във втория параграф⁸ се разказва за друга постъпка на Пилата, която също довела до бунт, който бил кърваво потушен: Пилат поискал със средства на храма да докара в Иерусалим вода, чиито извори били далеч двеста стади⁹.

¹ Hieronymus, De viris illustribus, cap. 13 (Migne, P. lat., t. 23, col. 663).

² Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 72.

³ Lânger, в Tübing. Theol. Quartalschrift 1865, Heft 1 (у: Геттингеръ, Апология християнства, Ч. I, отд. 2. Русск. перев., Спб., 1875, стр. 140, бел.).

⁴ Б. Босев, Митът за Исуса Христа. — в „Софийска правда“ от 14 януари 1958 г., бр. 6, стр. 4, кол. 1.

⁵ А. Б. Ранович, Раннее христианство. Цит. сборн., стр. 259.

⁶ Ш. Эншлен, Происхождение религии, стр. 233.

⁷ Φλαβίου Ἰωσηποῦ τα εἰρησκομένηα . . ., volumen primum, p. 698, col. 1

⁸ Ibid., p. 698, col. 1, et p. 699, col. 1.

⁹ Гръцк. στάδιον = 192 м; римски stadium = 185 м.

Ето след тези два параграфа следва 3-тият¹: мястото за Исуса Христа. — Поради своята нетактичност, Пилат е изпаднал в немилост пред Рим, освободен е от длъжност и заточен (36 г.). Като припомня Йосиф за злополучното, с неприятни последици за Рим, управление на Пилата, естествено подхожда да спомене и за разпъването на Исуса, като тежестта за това се стовари върху Пилата: той Го е осъдил на кръстна смърт!

В параграф четвърти² се разказва за едно произшествие с богатата римлянка Паулина, станало в храма на богиня Изида в Рим.

В пети параграф³ се предава за едно мошеничество на 4-ма негодници, които взели от една жена, която била приела юдейската вяра, злато и пурпур уж за Иерусалимския храм, а всъщност — за себе си.

Нека сега се върнем на твърдението на атеистите: че мястото за Исуса Христа било „без връзка с контекста“, че не било свързано с предидущото и последующото изложение, че разкъсвало „тъканта на разказа!“

Да си представим, че § 3-ти отсъствуваше. Питаме: каква връзка тогава има между § 4-ти и § 2-ри? — Никаква! Ами каква връзка има между § 4-ти и § 5-ти? — Никаква! — Все пак между § 1, § 2 и § 3-ти има известна връзка: разказва се за деяния на едно и също лице — Пилат. — Но, независимо от това, не бива да се забравя за съчинението „Юдейски древности“, че то е „преди всичко — по думите на Prof. Dr. Em. Schürer — много по-необработено, отколкото „Юдейската война“, именно в *последните книги* (к. н.), където се забелязва, че са писани при умора. И не само небрежно, но и с голяма свобода и произвол са използвани често изворите, поне там, гдето можем да контролираме“⁴. Изложението на „Юдейски древности“ не е разположено „по законите на историческата последователност и естественост, в повече или по-малко строго-логическа (прагматическа) връзка и зависимост на фактите и събитията, на причините и следствията“⁵.

Академик Р. Ю. Виппер се спира на характеристиката, която Йосиф Флавий дава на садукееите, фарисеите, есеите и зилотите, и подчертава *изкуствеността* на построението. Той казва: „Йосиф Флавий отбелязва сред юдейското общество четири секти . . . : (сектата — в с. н.) на садукееите, на фарисеите⁶, на есените и на зилотите. Характеристика на тези групировки той дава три пъти: два пъти в „Древности“ (XIII, 5, 9 и XVIII, 1, 2—6) и един път в „Юдейската война“ (II, 8, 2—10) . . . Не може да не забележим *изкуствеността* (к. н.) на това построение: всичките три пъти описанието на тези „партии“ *стои извън повествованието* (к. н.) за събитията, дава статическа картина, откъсната от действието във времето“⁷. — Тогава защо ще искаме мястото за Исуса

¹ Ibid., p. 699, col. 1.

² Ibid., p. 699, col. 1 et p. 700, col. 1.

³ Ibid., p. 701, col. 1.

⁴ Prof. Dr. Em. Schürer, Cit. op., B. I, 5. Aufl., S. 94.

⁵ Архим. Иосифъ (Петровыхъ), Иосифъ Флавій. — Правосл. Богословская Энциклопедія, т. VII, Спб., 1906, кол. 365.

⁶ Фарисеите и садукееите са религ. партии.

⁷ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 77.

Христа (XVIII, 3, 3) непременно да било във връзка с контекста, да било свързано с предишното и последующото изложение, да не се разкъсвала тъканта на разказа? И въпреки туй, — както вече изтъкнахме, — все пак между § 3-ти и предшестващите два параграфа (1 и 2) има известна връзка!

*

3) Мястото за Исуса Христа се различавало по стил¹ от другото изложение. — *Стилът* на мястото за Исуса Христа е чисто „Йосифов стил“ и то дотолкова Йосифов, че, ако се приеме, че това място е „интерполация“, със самото туй вече се изказва, — както отбелязва и Prof. Dr. Em. Schürer, — „похвала на интерполатора, който изкусно е извършил своята работа“².

*

4) Мястото за Исуса по съдържание не могло да бъде на Йосифа: не съответствувало на неговите възгледи³. — Йосиф Флавий не можел да употреби названието „Христос“, понеже това име било символ на въстание. „Не може той (Йосиф Флавий — в с. н.) — пише академик Р. Ю. Виппер — да приложи към Исуса названието Христос, тъй като в Юдея през I век на н. е. то било символ на въстание“⁴.

Йосиф Флавий не можел да говори за християните. В негово време — според проф. С. И. Ковалев — „не ги е имало в Палестина“. „Нито едно нехристиянско свидетелство — заявява същият автор — не говори за Палестина, като за родина на християнството. Най-ранният⁵ християнски паметник — „Апокалипсисът на Йоана“ — също не знае християни в Палестина... Палестина като люлка на християнството е късна конструкция“⁶. Йосиф Флавий въобще не бил знаел за християните, и туй било — според Р. Ю. Виппер — доказателство, че такива не било имало „във времето, когато Йосиф писал „Древности“, а това било в 93—94 г., т. е. в края на I век“⁷.

Не можел Йосиф Флавий „да пише, че Христос е възкръснал, защото това би означавало той да вярва в невъзможни неща“, — заявява доц. Йоно Митев⁸.

Читателят вече знае мястото от „Древности“, XVIII, 3, 3. Но *дали то принадлежи на Йосифа?* Могъл ли е Йосиф Флавий да се изрази така за Исуса Христа? — Ние считаме, *че е могъл!*

¹ Р. Ю. Виппер, Там, стр. 75.

² Cit. op., V, I, S. 547.

³ Ш. Эншлен, Происхождение религии, стр. 233; Д-р проф. Н. Н. Розенталя, Христианство, его происхождение и сущность. Москва, 1955, стр. 19; Н. Митев, Цит. стат. и вестн., стр. 3, кол. 1.

⁴ Рим и раннее христианство, стр. 75.

⁵ „Най-ранен“ — според атеистите.

⁶ Проф. С. И. Ковалев, Вступительная статья. Към: А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 13 и 14.

⁷ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 75.

⁸ Историческа личност ли е Христос? — Спис. „Народна просвета“, Год. XIV, кн. 10, октомври 1958 г., стр. 47.

Йосиф Флавий *вярва в чудеса*. — Ако прочетем неговото съчинение „Юдейски древности“, ще видим, че той говори например: за потопа (кн. I, гл. 3, § 5), за египетските наказания (кн. II, гл. 14), за чудесното минаване през Червеното море (кн. II, гл. 16), за проговорването на Валаамовата ослица (кн. IV, гл. 6, § 3), за удължаването на деня при Исуса Навина (кн. V, гл. 1, § 17). Говори за тия чудеса и не ги отрича!

Йосиф Флавий *вярва в пророци и пророчества*. — Говори например: за пророк Илия (кн. VIII, гл. 13), за пророците Иеремия и Иезекиил (кн. X, гл. 5), за пророк Даниил (кн. X, гл. 10) и ги признава.

Йосиф Флавий *вярва и във възкресение*. — Той е бил фарисейн, а фарисеите признават и безсмъртието и възкресението (Деян. 23:8). В книга VIII-ма на „Древности“, глава 13, § 3 той, с пълна сериозност, говори за възкресяването на сина на Сарептската вдовица от пророк Илия.

Йосиф Флавий *говори и за народни движения, носещи месиански характер*. — „...у Йосифа Флавия има — пише проф. С. И. Ковалев — няколко поменавания за народни движения, носещи *месиански* (к. н.) характер. Така, в XVIII книга на „Юдейски древности“ (4, 1) се разказва за това, как в Самария някакъв човек зовял народа да встане с него на свещената планина Гаризим, гдето той уж (якобы) ще им покаже свещените съсъди, зарити там от самия Мойсей. Движението взело масов характер, и Пилат жестоко го потушил с въоръжена сила. Инициаторите и водачите на движението били екзекутирани. В XX-та книга (5, 1) Йосиф Флавий говори за някой-си Тевда, който се представял за *пророк* (к. н.) и призовавал народа да отива на река Йордан. Според неговите думи... водите ще се отдръпнат (ще направят път), и всички леко ще преминат на другата страна. Това движение също било потушено с военна сила. Може би, *аналогичен характер* е носила и агитацията на Юда Гавлонит против преброяването при Квириная („Юдейски древности“, XVIII, 1, 1; ср. „Юдейската война“, II, 8, 1). Той подигал народа на бунт, говорейки, че римското преброяване не ще даде нищо, освен истинско робство“¹.

Йосиф Флавий *вярва и в Месия*, разбира се, в политически смисъл. Месианството и предсказанията той, — както се знае, — свързал с Веспасиана.

Йосиф Флавий в кн. XVIII-та, гл. 5-та, § 2, *говори за Иоана Кръстителя*. Нарича го: „добър (праведен) човек“ (ἄγαθὸν ἄνδρα), който увещавал юдеите да се упражняват в добродетелта (ἀρετήν), да се придържат към справедливостта в отношенията си един към друг (τῆ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνη), да почитат Бога благоговейно (πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβεῖα). Казва, че мнозина го последвали, тъй като се били напълно въодушевили от неговите речи. Споменава за голямото му влияние, и — че людете следвали съвета му; съобщава и за неговата мъченическа смърт².

¹ Проф. С. И. Ковалев, Цит стат. и съчин., стр. 13.

² Φλαβίου Ἰωσήφου τῆς ἰουδαϊκῆς... Volumen primum, p. 704—705.

Както ще видим след малко, Йосиф Флавий *говори и за Якова праведни*, брата на Исуса, наричан Христос. Разказва, че бил осъден (заедно с други) и предаден да бъде убит с камъни.

Защо тогава да не говори за *самия Исус*? Защо да не може да каже: че Той е бил „мъдър човек“, че е „вършил чудни дела“, че е бил „учител на хората, които с радост приемали истината“, че „привлякъл към Себе Си мнозина от юдеите, а също и мнозина от елините“, че бил осъден да бъде разпнат, че не се отrekli от Него ония, които Го възлюбил отначало; че и досега още (т. е. във времето на Йосифа) имало християни? Около 93 г., когато били написани „Юдейски древности“, „мнозина гърци — казва Prof. Dr. J. Klausner — са се били присъединили към християните“¹.

Защо да не може да каже, че Този Исус е бил Христос, т. е. считаният от последователите Му за Месия — Христос? — Нима, когато Пилат пита народа: „Кого искате да ви пусна: Варава ли, или Исуса, *наричан* (к. н.) Христос?“ (Мат. 27:17), и после, след като народът поискал да бъде пуснат Варава, запитва: „А какво да сторя с Исуса, *наричан* (к. н.) Христос?“ (Мат. 27:22), нима той — Пилат — признава Исуса за Месия — Христос и изповядва Неговото месианско достойнство? — Съвсем не! — Пилат просто предава „името“, с което Исус е бил известен сред народа. Така и Йосиф Флавий, като казва: „Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν“, той, — като историк, — свидетелствува не своята вяра, а вярата на последователите на Исуса и въобще на народа.

Блажени Иероним (р. 342 г., умр. 420 г.), който последните 33 години от своя живот прекарал сред евреите във Витлеем, в основания от него и негови приятели манастир, и който добре е познавал съчиненията на Йосиф Флавия, израза „Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν“ (из „Древности“, XVIII, 3, 3), — както изтъкнахме и по-рано, — предава в латински превод така: „credebatur esse Christus“ (вярвало се, че е Христос = смятали, че е Христос). Той е изразил *смисъла*, вложен от автора в думите „Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν“, тъй както в Иеронимово време са го знаели.

И за *възкресението* на Исуса Христа Йосиф Флавий е могъл да каже, — най-малкото като историк, — онова, което е узнал от разказа на други, без сам да вярва, че Исус наистина е възкръснал, макар че, — както казахме, — Йосиф е вярвал във възкресение.

„С право — според професора по история на еврейската литература в Иерусалимския университет Dr. Joseph Klausner — подчертава A. Reville², че никога християнски интерполатор не би говорил за Исуса като за „мъдър човек“ и отгук да прибави: „ако само подобава да Го наречем човек“. Един християнски интерполатор не би се задоволил с тъй общи фрази като „чудотворец“ (вършил чудни дела — б. н. — παρ'ἀδοξία ἔργα), нито би характеризирал Неговите ученици като „любещи“ (ἀγαπήσαντες), нито християните — като „род“ (φῶλον), понеже думата „φῶλον“ има едно презрително второстепенно значение“³.

¹ Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 71.

² Jésus de Nazareth, Paris, II, p. 272—280.

³ Prof. Dr. J. Klausner, Jesus von Nazareth, S. 72.

Казват, че Йосиф Флавий не можел да употреби думата „Христос“, понеже тя през онова време била символ на въстание. — Но тогава той не трябваше — и то с много по-голямо основание — да говори и въобще за „народни движения, носещи *месиански* (к. н.) характер“, и да поменава за „*пророка*“ (к. н.) от Самария, за Тевда и за Юда Гавлонит! При това Исус (и по описанието на Йосиф Флавия!) не е бил „Христос“ (Месия) в *политически* смисъл и следователно не е бил така опасен за Рим като „пророка“ от Самария, Тевда и Юда Гавлонит!

Йосиф Флавий не можел да говори за християни, понеже през I-ви век такива нямало в Палестина. И нито едно нехристиянско свидетелство не говорело за Палестина като за родина на християнството. „Откровението“ на Иоана Богослова също не знаело християни в Палестина. Палестина като люлка на християнството — това било „кърсна конструкция“. Нещо повече: Йосиф Флавий изобщо не бил знаел за християните, и това било доказателство, че такива не било имало във времето, когато Йосиф писал „Древности“ (93—94 г.).

Че през I век от нашата ера е имало в Палестина християни, показват например археологическите открития край Иерусалим. За тях се говори в доклада на археолога E. L. Sukenik (E. L. Сукеник), професор в Еврейския Иерусалимски университет, озаглавен: „The earliest records of Christianity“ (Най-ранните паметници на християнството), напечатан в „American journal of Archaeology“¹.

През 1945 г., през време на строеж върху мястото, принадлежащо на A. David Kiraz, не далеч от Талпиот (Talpioth), предградие на Иерусалим, била открита една еврейска гробница, която съдържала костници (оссуари — миниатюрни саркофази)². Отделът за старините в Палестина предложил на Музея за еврейски древности при Иерусалимския университет да направи разкопки в гробницата и да изследва съдържанието ѝ. „Ние — лише Сукеник — извършихме разкопките от 10 до 13 септември“³.

Намерени са 14 костници, направени от местен варовик, наречен ка'куба⁴.

На 3 от костниците (№ 1, № 4, № 10) има надпис на еврейски, на 2 (№ 7 и № 8) — надпис на гръцки език. На костница № 8 по средата на всички четири страни има по един голям кръст; на костница № 10, върху едната от по-късите ѝ страни, в горния ѝ край е издълбан един малък кръст⁵.

Надписът на костница № 1, — според както го чете Сукеник, — гласи: Симеон Барсаба; надписът на костница № 4: Мириам, дъщеря на Симеона; надписът на костница № 7: Исус иу (Ἰησοῦς ἰου); надписът на костница № 8: Исус алот (Ἰησοῦς ἁλωθ)⁶.

¹ October — December, 1947, Volume LI, Number 4, p. 351—365.

² На гръцки: ὀστοφάγοι на латински: ossuaria.

³ Ibid., p. 351.

⁴ Ibid., p. 354.

⁵ Ibid., p. p. 353—356.

⁶ Ibid., p. p. 357—358.

Сред остатъците в пещерата е намерена една монета от времето на Агрипа I. Датата личи: това е шестата година от управлението на Агрипа I или 42/3 г. на нашата ера¹. Намерени са и керамически изделия.

Сукеник счита, че „този гроб не съдържа нещо, което да е по-късно от първата половина на I век от нашата ера“².

В заключение, проф. Сукеник казва: „От всичко е ясно, че в този гроб ние имаме най-ранните паметници за съществуването на християнството. Това може също да има значение за *историчността* (к. н.) на Исуса и разпятието Му“³.

Я. А. Ленцман прави на проф. Сукеник някои възражения: 1) че гробницата била някога ограбвана; 2) че палестинските надписи от I век на н. ера били съставяни на древноеврейски език, а не на гръцки; 3) че нямало основания да се отнася името „Иисус“ в надписите към „евангелския Иисус“; 4) че било общоизвестно, че кръстът като символ на християнството се бил явил не по-рано от IV в.⁴

На първото възражение ще отговорим с думи на самия Сукеник. Той пише: „В нашия случай нямаше никакво съмнение относно древността на кръстовете, понеже беше ясно, че, макар пещерният гроб да е бил отварян веднаж, тези оссуари не са били пи́нани от момента, когато са били поставени в тяхното място, до деня, в който ние ги извадихме (к. н.). Нашето впечатление беше, че гробограбвачите са влезли в пещерата и са отворили няколко loculi и са извадили оссуарите, като са се надявали да намерят ценна плячка. Обаче са били разочаровани, като са видели, че те не съдържали нищо друго освен кости, и затуй са ги оставили вътре в гроба. Когато са отворили последния loculus, те са решили, че не си струва трудът да извадят оссуарите и ги оставили, както са си били“⁵.

Палестинските надписи от I век на н. ера съвсем не са били съставяни само на древноеврейски. Те са били съставяни: на арамейски, на арамейски и гръцки (значи: двуезични надписи) и само на гръцки⁶. Един двуезичен надпис (на гръцки и арамейски) е например надписът по оссуария, намерен на Елеонската планина⁷. Запазените от Иродово време надписи по разни обществени места са съставени на гръцки език⁸. Надписи на *гръцки език* в Палестина от онова време можем да намерим публикувани в капиталния труд на бележития протестантски богослов Prof. Dr. Adolf Deissmann, озаглавен „Licht vom Osten. — Das Neue Testament und die neuentdeckten Texte der hellenistisch-römischen Welt“ (Светлина от Изтока. — Новият Завет и новооткритите

¹ Ibid., p. 359.

² Ibid., p. 365.

³ Ibid.

⁴ Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 48 и 49.

⁵ S u k e n i k, The earliest records of Christianity, cit. Journ., p. 361—363.

⁶ Prof. Kurt Galling, Biblisches Reallexikon, Tübingen, 1937, Kol. 404.

⁷ Ibid.; гл. и у: Prof. Carl Watzinger, Denkmäler Palästinas, B. II, Leipzig, 1935, Tafel 30, Abb. 69 u. 70.

⁸ Prof. Dr. Peter Thomsen, Denkmäler Palästinas aus der Zeit Jesu. Leipzig, 1916, S. 37.

текстове на елинистическо-римския свят)¹. Гръцкият език е бил в употреба сред евреите през първия век на н. ера. „Не е чудно — пише проф. Сукеник — да се срещне класическият гръцки език, употребяван от евреите, жители на Йерусалим, преди разрушаването на града от римляните. Като доказателство за широко разпространеното знание на гръцкия език ние можем да приведем многочислените надписи върху оссуари, които надписи съдържат гръцки имена. Ние също знаем, че Ирод построил театър в Йерусалим². Трябва да предположим, че в този театър са били представяни класически гръцки пиеси, и че това е било един извор, от който жителите на Йерусалим са черпели изрази от класическия гръцки език... Едно интересно доказателство за знанието на класическия гръцки намираме в един от споровете между садукците и фарисеите, запазени в Мишна³⁴. В този спор става дума за съчиненията на Хомера⁵. „Споменаването на Хомеровите книги в такъв един спор — казва Сукеник — ясно показва, че те са били широко известни в Йерусалим“⁶.

Сукеник отнася името „Иисус“ в надписите към евангелския Иисус. За това той има основания. „Туй, което ме особено смущава — заявява Сукеник — е, че едно и също име стои на две костници, поставени една до друга. Както е добре известно, тези погребални помещения (като това в еврейската гробница върху мястото на Кирац — в с. н.) представляват фамилна гробница. В една еврейска фамилия едно и също име може да се повтори от дядото у внука, но твърде рядко от бащата — у сина“⁷. Двете костници с името „Иисус“ са поставени една до друга в един loculus. Това дава право да се предположи, че туй не ще да са двама „Иисусовци“ умрели наскоро един след друг. — Подир „името“ трябва да следва презимето (името на бащата). „Иу“ (Ιού) обаче в надписа на костница № 7 — както доказва Сукеник — означава възклицанието „Уви!“, а не — име⁸. След името „Иисус“ в надписа на костница № 8 стои „алот“ (ἄλωθ). Какво означава тази дума? — Сукеник предлага, — макар и с голяма резерва, — мнението, че думата „алот“ произхожда от дума, която между другото означава „вопия“, „тъгувам“⁹. Значи — според него — и тук нямаме „презиме“.

Кръстът бил станал символ на християнството не по-рано от IV в. — Всъщност кръстът е символ на християнството още от I век. В един мъченически акт четем езичникът да казва: „Аз по това узнавам, че те са християни, понеже всяка минута правят на своите чела кръстен знак“. Св. първомъченица Текла (I в.) осенила с кръст дървата и хра-

¹ Tübingen, 1923.

² Josephus, Ant., XV, 8, 1.

³ Yadaim, IV, 6.

⁴ The earliest records of Christianity, cit. jorn., p. p. 363—364.

⁵ Ibid., p. 364.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid p. 363.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

стите, натрупани под нея, за да я изгорят¹. Благочестивият мъж Ир (I в.) — по наставление на св. апостола Филипа — начертал образа на Христовия кръст върху повредените членове на болния Аристарх². Св. Юлиан (I в.) направил на поднесената му чаша с отрова светия кръст³. В I-та Апология на св. Юстина Мъченика (II в.) се говори за кръста като „най-големия знак (символ) на Неговата (на Христа — в с. н.) сила и власт (τὸ μέγιστον σύμβολον τῆς ἰσχύος καὶ ἀρχῆς αὐτοῦ“⁴. Тертулиан (р. 160 г.) казва: „При всеки напредък и успех, при всяко влизане и излизане, при обуване, при къпане (при бани), при ядене (на трапезите), при ставане (при светлината, съмване), при лягане, при сядане, с каквато и работа да сме заети, ние осеняваме челото си с кръстния знак (frontem crucis signaculo terimus)“⁵.

Че кръстът е бил християнски символ още през I век, това се потвърждава и от находката в развалините на Херкулан. В една постройка, в малка стая на втория етаж, на стената има „квадрат, покрит с фин гипс, в който дълбоко е гравирани латински кръст“⁶, който заема почти цялата повърхност на квадрата. Кръстът е висок 0.43 м. и широк 0.365 м. . . Грижливото изследване на гипса показва, че тук е бил закрепен с два гвоздеа един дървен кръст. . . От ляво и от дясно на квадратата се намират следи от два гвоздеа, на които. . . може би са били закачени лампи. . . Един. . . дървен сандък е бил намерен. . . до стената, точно под гипсовия квадрат. . .

Професор А. Maiuri е чел върху това откритие доклад в Понтификалната академия за археология в Рим през ноември 1939 г. . . Той дошел до заключението: че това е било място за християнски култ, и че сандъкът под кръста може да е бил олтар⁷, свързан с култа⁸.

Херкулан е бил разрушен едновременно с Помпей и други съседни места, при изригването на Везувий в 79 г. от н. ера⁹. — Тази находка показва, че кръстът е бил символ на християнството още преди 79 г.

Естествено християните не са почитали и не почитат кръста, както езичниците почитат своите идоли, т. е.: те не са му отдавали и не му отдават почитта, която принадлежи само Богу, — божеска почит. Във вероопределението на VII-ми Вселенски събор (787 г.) относно „иконопочитанието“ се казва: „Да ги почитаме (иконите — в с. н.) с целуване и почитателно поклонение, — не с истинското богопоклонение, което, според нашата вяра, подобава само на божеското естество, но почитане като онова, с което се отдава чест на изображението на честния и животворящ кръст (к. н.), на светото Евангелие и на

¹ Миссионерский Спутникъ. Изд. 2-ое, подъ ред. В. М. Скворцова, Спб., 1904, стр. 91 и 92.

² Там, стр. 106.

³ Там, стр. 72.

⁴ Sanctus Justinus, Apologia I, cap. 55 (Migne, P. gr., t. 6, col. 412).

⁵ Tertullianus, De corona (Migne, P. lat., t. 2, col. 99).

⁶ Неравнораменен: †

⁷ Жертвеник, престол. — Б. н.

⁸ Докладът на Maiuri е публикуван в Rendiconti della Pont. Accad. Rom. d'Arch., XV, p. 193—218.

⁹ E. L. S u k e n i k, The earliest records of Christianity. Cit. Journ., p. 364—365.

други светини чрез кадене тамян и поставяне свещи, — какъвто благочестив обичай имало и у древните“. — Сега ще ни стане ясен и смисълът на думите, които християнинът Октавий казал на езичника Цецилий: че *християните не почитат кръстовете*¹. Те не ги почитат, както езичниците почитат своите идоли. Затова и Октавий продължава своята реч-отговор към Цецилия така: „Без съмнение вие, които боготворите дървени богове, вие може би почитате дървените кръстовете *като части* (к. н.) на вашите богове (Vos plane qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas, ut deorum vestrorum partes, forsitan adoratis)“².

Нито едно нехристиянско свидетелство не говорило за Палестина като за родина на християнството. — Това не отговаря на истината! Ето например Тацит и Лукиан Самосатски говорят тъкмо за Палестина като за родина на християнството! — Тацит, в своите „Анали“, пише за християнството, че това „гибелно суеверие“ (exitiabilis superstitio — така той нарича християнството!) избухнало отново „не само из Юдея, *родината* (к. н.) на туй зло (originem eius mali), но и из Рим, гдето отвсякъде се стичат и разгласяват всички ужасни и позорни неща“³. Атеистите оспорват автентичността на това място, но дали те са прави, туй читателят ще узнае по-нататък, при разглеждане съобщението на Тацита за Христа и християните. — У Лукиана Самосатски (който живял приблизително в 125—200 г.⁴), в съчинението му „За смъртта на Перегрин“, в характеристиката, която оратор от публиката дава за Перегрин Протей, се казва за християните така: „те и сега още почитат онзи велик човек, който бил разпнат *в Палестина* (к. н.)“ — „τὸν μέγαν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ἔτι σέβουσι τὸν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἀνασκολοπιθέντα“⁵. — Доколкото ни е известно, поне това място не се смята от атеистите за фалшификат!

„Най-ранният (на най-ранният“ — според атеистите! — в с. н.) християнски паметник — „Апокалипсисът на Йоана“ също“ не знаел „християни в Палестина... Палестина като люлка на християнството“ това било „късна конструкция“. — И туй не отговаря на истината! — „Апокалипсисът“ (Откровението) на Йоана Богослова знае тъкмо Палестина като люлка на християнството. В Откровението се говори например за „Лъва от *Юдиното* (к. н.) коляно“, за „Корена *Давидов* (к. н.)“, Който победил (5:5), т. е. за Исуса Христа. Говори се още за трупове на двамата Христови „свидетели“, — които, „облечени във вретище, ще пророкуват хиляда двеста и шестдесет дни“ (11:3), и ще бъдат убити (11:7), — че ще бъдат оставени (11:8) „по стъгдите на *големия град* (к. н.), който духовно се нарича Содом и Египет (=Иерусалим — в с. н.), *дето и Господ наш биде разпнат* (к. н.)“.

¹ Гл. атеист. брошура: А. А. Нейхардт, Происхождение креста. Москва, 1956, стр. 31.

² Minucius Felix, Octavius, cap. 29 (Migne, P. lat., t. 3, col. 346).

³ Annales, XV, 44.

⁴ А. Ранович, Первоисточники по истории раннего христианства. Москва, 1933, стр. 145.

⁵ Luciani Samosatensis, Opera, edit. Dindorfii, Parisiis, 1844, p. 691. — De morte Peregrini, cap. 11.

Във времето, когато Йосиф Флавий писал „Древности“ (93—94 г.), въобще нямало християни. — Вярно ли е това? — Когато говорихме за Филона Александрийски, ние споменахме и за християните в Рим, за християнската община в Рим: кога е била основана тя. Че във времето, когато Йосиф Флавий е писал „Юдейски древности“, действително е имало християни, и той е могъл да знае и следователно и да пише за тях, по това ще говорим още, когато разглеждаме данните за Христа и християните у Тацита и Светония. А сега ще дадем думата на двама съветски учени, за да се изкажат по въпроса: дали през времето на Йосиф Флавия е имало християни. — Н. А. Машкин, в своя труд „История древного Рима“, пише: „Християнство възниква в I в. н. э.“ (християнството възниква в I век на н. ера)¹. Проф. В. К. Никольский, във встъпителната си статия „Шарль Эншлен и его труд по истории религии“, към: Ш. Эншлен, Происхождение религии², казва: „Из „Откровения Иоанна“ советские историки делают... тот *беспорный вывод* (к. н.), что за несколько лет до его появления, то есть около *середины I века* (к. н.) в Малой Азии в районе Эфеса существовали небольшие христианские общины, которые вели между собой жестокую идеологическую борьбу, так как различались и по верованиям и по обрядам (Из „Откровения Иоанна“ съветските историци правят... този безспорен извод, че няколко години преди появата му (на „Откровенията“ — в с. н.), т. е. около средата на I век в Мала Азия в района на Ефес съществували неголеми християнски общини, които водили помежду си жестока идеологическа борба, тъй като се различавали и по вярванията и по обредите)“.

Па и сам Виппер, който смята, че „във времето, когато Йосиф Флавий — в. с. н.) писал „Древности“, а това било в 93—94 г., т. е. в края на I в.“, нямало християни³, като пише по-нататък в същата книга за „християнските общини на гъркоримска почва“ от първата половина на II век, че те са изменили „своя социален състав в сравнение с I век от нашата ера“⁴, признава, че през I в от н. е. е имало християни и: даже — „християнски общини“!

* * *

г) Твърдението на атеистите за второто място. — По отношение на мястото за Якова, „брата на Исуса, наричан Христос“ („Древности“, XX, 9, 1) у атеистите има колебание: било възможно това място да било подправка⁵, но било възможно и да е автентично⁶. Но, ако било автентично, то в туй място — според тях — не се говорело „за Исуса Назарея, а за някой си друг Месия“⁷. — Ясно е, че атеи-

¹ Н. А. Машкин, История древнего Рима. 1948, стр. 503.

² Перев. с франц. и примеч. Б. И. Шаревской, Москва, 1954, стр. XVI.

³ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 75.

⁴ Там, стр. 199.

⁵ Проф. С. И. Ковалев, Цит. стат. и съчин., стр. 13, бел. 1.

⁶ А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 122; проф. С. И. Ковалев, Там, стр. 13, бел. 1.

⁷ Проф. С. И. Ковалев, Там.

стите не се решават категорично да отрекат мястото, но, нали априори (отнапред, предварително) са приели, че Иисус Христос не бил историческа личност, то, за да се избавят от затруднението, прибегват до нова измислица: „Тук наистина се говори за Иисус, но това не е християнският Иисус Христос, а някой-си друг Месия!“ Кой е обаче този „някой-си друг Месия“, те не казват, па и не могат да кажат, понеже сами го не знаят, а и историята не познава друг Месия — Иисус.

Ориген (р. 185 г. сл. Хр.) цитира това място из „Древности“ *три пъти*, във връзка с обясняване от Йосиф Флавия причината за гибелта на Иерусалим.

В съчинението си „Против Целса“ той пише: „(Йосиф — в с. н.)... казва, че това (т. е.: гибелта на Иерусалим и храма — в с. н.) се случило на юдеите като възмездие за Яков праведния, който бил брат на Иисуса¹, наричан Христос (ἐκδίκησιν Ἰακώβου τοῦ δικαίου, ὅς ἦν ἀδελφὸς Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ)“².

В същото съчинение, книга II-ра, Ориген казва: „... Тит разрушил Иерусалим: както Йосиф пише, поради Яков праведния, брата на Иисуса, наричан Христос; а както истината показва, поради Иисуса Христа Сина Божий (διὰ Ἰακώβον τὸν δίκαιον, τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, ὡς δὲ ἡ ἀλήθεια παρίστησι, διὰ Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ)“³.

В „Коментар към Евангелието от Матей“ Ориген говори така: „... Йосиф Флавий... казва, че това (т. е. гибелта на Иерусалим и храма — в с. н.) ги (т. е. юдеите — в с. н.) сполетяло по гняв Божий, поради онова, което те дръзнали (да извършат — в с. н.) спрямо Якова, брата на Иисуса, наричан Христос (διὰ τὰ εἰς Ἰακώβον τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ ὑπ' αὐτῶν τετολημμένα)“⁴.

Мястото за Якова, брата Господен, из „Древности“ (XX, 9, 1) привеждат и Евсевий Кесарийски⁵ и Блажени Иероним⁶.

„С право Reville отбелязва, че един християнин никога не би говорил“ за Иисуса Христа така: Когото наричали Христос (λεγομένου Χριστοῦ)“. „Тъй би могъл да пише само фарисейнът юдей Йосиф, който по-рано⁷ вече е споменал за Иисуса“⁸.

* * *

д) Заключение: Смятаме, че за *безпристрастния* читател е ясно и убедително:

¹ „Брат на Иисуса“ — братовчед на Иисуса Христа, син на Неговия чичо Клеопа (по линията на Йосифа Обручника). — Гл. у: проф. Хр. Гяуровъ, Братята Господни. Год. на Бог. фак. за 1932/1933 г., София, 1933, стр. 42—43.

² Origenes, Contra Celsum, I, 47 (Migne, P. gr., t. 11, col. 748).

³ II, 3 (Migne, P. gr., t. 11, col. 824).

⁴ Origenes, Comment. in Math., t. X, cap. 17 (Migne, P. gr., t. 13, col. 877).

⁵ Hist. Eccl., II, 23 (Migne, P. gr., t. 13, col. 877).

⁶ Hieronymus, Adversus Iovinianum, lib. I, c. 39 (Migne, P. lat., t. 23, col. 277—278).

⁷ В „Древности“, XVIII, 3,3. — Б. н.

⁸ Prof. Dr. J. Klausner, Jesus von Nazareth, S. 74.

1) Че местата за Исуса Христа в „Юдейски древности“ на Йосиф Флавия — XVIII, 3,3 и XX, 9,1 — могат да бъдат считани за автентични.

2) Че те говорят за християнския Исус Христос — за Исуса Христа, Сина Божий, „Който заради нас човеците и заради нашето спасение слезе от небесата и се въплоти... и стана човек; и бе разпнат за нас при Понтия Пилата, и страда и бе погребан; и възкръсна в третия ден, според Писанията“.

Б. В РИМСКИТЕ ИЗВОРИ

1. В „Писмото“ на Плиний Младши от 112 или 113 г. до императора Траяна

а) Кой е Плиний Младши?¹ — Гай Цецилий (Gaius Caecilius — Плиний Младши) се родил през втората половина на 61-та или в първата половина на 62-та г. сл. Хр., в гр. Комо, Северна Италия. Рано останал без баща. За него се грижели майка му и опекунът му Вергиний Руф. Първоначално образование добил — според обичая по онова време — в родния си дом. Любимо занятие му било четенето, съпроводено с правене извадки и заучаване наизуст. Особено се пристрастил към литературата: пишел ораторски речи, трактати на философски и политически теми, писма и — за отдих и развлечение — стихове. По-късно негов ръководител станал вуйчо му (брат на майка му) известният писател и естественик Гай Плиний Секунд (Gaius Plinius Secundus — Плиний Старши), командир на римската бойна флота, която квартирвала в Мизена.

На 18 годишна възраст Гай Цецилий преживял изригването на Везувий (79 г. сл. Хр.) и загубил вуйчо си, който умрял, задушен от пепел и дим. По завещание, вуйчо му му предал не само цялото свое литературно и друго наследство, но и своето име, и по такъв начин го осиновил. Оттогава пълното име на Гай Цецилий станало: Гай Цецилий Плиний Секунд (Minor = Младши). Смъртта на майка му ще да е последвала наскоро след смъртта на брата ѝ.

Плиний Младши станал съвсем самостоятелен притежател на много земя и друго имущество. Завършил образованието си при Квинтилиана, който бил ръководител на първата държавна латинска ораторска школа в Рим. Проявил се като добър адвокат и съдия. От 80 до 82 г. заемал длъжността член на Комисията на десетте за разглеждане на съдебни тъжби (Decemvir stitibus iudicandis). През 82 и 83 г. (т. е. през 21-вата и 22-рата год. от своя живот) отбивал военната си повинност в III-ти Галски легион в Сирия. Възползувал се от възможността да слуша александрийските философи Артеמידор и Евфрат, с които установил дружеска връзка. Като се върнал в Рим, слушал раз-

¹ Биографията на Плиний Младши даваме по: В. С. Соколов, Плиний Младши. Издателство Московского университета. Москва, 1956, стр. 21—46.

ни философи и оратори, преимуществено стоици, и усвоил основните положения на това направление във философията и морала.

Плиний преминал всички длъжности, по реда за римските благородници, като се почне от сефир на римската конница (*Sevir equitum Romanorum*), т. е. един от членовете на колегията на шестте лица по делата на римската конница, после — квестор на императора, народен трибун, претор и през времето на Траяна — началник на държавното съкровище (*Praefectus aerarii Saturni*), а в 100-тата година бил консул, след което минал в категорията на консулариите, т. е. във висшия разред на сенатското съсловие. В 112 год. Плиний вече бил императорски легат с пълномощия на консул във Витиния и Понт (Мала Азия). Умрял на тоя пост, — не по-късно от 113 г.

Според императора, длъжността „императорски легат с пълномощия на консул“ била най-подходящата за Плиния. Но, според самия Плиний, — както отбелязва В. С. Соколов, — тя била най-неподходящата с оглед на неговия характер и склонностите му. „Той — казва Соколов — никак нямал административни способности. Губел се при всеки случай, малко излизаш из реда на обикновените и всекидневни случаи, не можел да вземе бързо решение, колебаел се, смущавал се. За всяко, даже незначително, нещо се обръщал за съвет към императора“¹.

Друга особеност, която трябва да отбележим, това е: че той се старал „да действувa меко и снизходително, за да не извика раздражение и протест у жителите на провинцията“², както това се случило при двама негови предшественици.

* * *

б) Какво говори Плиний Младши за Исуса Христа и християните? — Литературното наследство на Плиния Младши „се състои от девет книги писма до приятели (в тях влизат 247 писма), „Преписката му с императора Траяна“, състояща се от 122 писма, и „Панегирика за Траяна““. Това е дошло до нас³.

В случая за нас е важна „Преписката с Траяна“. Тя, — както се каза, — съдържа 122 писма. От тях: 71 — на Плиния до Траяна, и 51 — отговори на Траяна до Плиния⁴. По-частно ни интересуват писмата 96-то (на Плиния до Траяна) и 97-мо (отговор на Траяна до Плиния), в които именно се говори за християните и, покрай тях, в 96-тото писмо се говори и за Исуса Христа. Ето текстът на тези две писма, в български превод⁵:

¹ Там, стр. 45.

² Там, стр. 46.

³ Там, стр. 5.

⁴ Там, стр. 281.

⁵ Преводът е направен по руския превод в: Писма Плиния Младшего, перевод М. Г. Сергеевко, А. И. Доватура и В. С. Соколова, изд. Акад. наук СССР, Москва — Ленинград, 1950, стр. 343—345, като сме прибягвали главно за писмо 96-то и до латинския текст, ed. C. F. W. Müller, Lipsiae, 1904, Teubner, p. 291 sq., поместен в: *Enchiridion Fontium historiae ecclesiasticae antiquae. . . collegit Conradus Kirch, Friburgi Brisgoviae MCMX*, p. 18—20.

Писмо 96: „... Plinius Traiano imperatori (Плиний до императора Траяна).

(1) Аз си поставих за правило, Господарю, да се обръщам към тебе със всички мои съмнения. (Защото — в с. н.) кой по-добре (от тебе — в с. н.) може да ме упъти в моята нерешителност или да ме поучи в моето незнание? Аз никога не съм присъствувал на следствие по дело срещу християните: затова не зная, за какво и в каква степен (*quid et quatenus*) трябва да ги наказвам или как да водя следствието. (2) Аз твърде се колебаех, трябва ли, издавайки смъртна присъда, да правя разлика между възрастите или пък с нищо да не отличавам нежната възраст от възрастните люде, да прощавам ли разкаялите се, или човека, който е бил християнин, отричането не го ползува, и следва да наказвам (заради — в с. н.) самото име¹, даже при липса на престъпление, или пък — само (за — в с. н.) престъпления, свързани с името. Временно (*Interim* = временно, засега) с тези, които като християни бяха довеждани при мене, аз се придържах до такъв начин на действие. (3) Запитвах ги, християни ли са те; които се признаваха, запитвах втори и трети път, заплашвайки ги със смъртно наказание; които упорствуваха, заповядах да ги отвеждат на наказание. Аз не се съмнявах, че каквато и да е същината на тяхното признание, следваше разбира се да ги накажа за твърдостта (*pertinaciam*) и непреклонното упорство (*inflexibilem obstinationem*). (4) Имаше такива безумци, които, като римски граждани, реших да изпратя в Рим. Скоро, в хода на самото разследване, както обикновено става, започнаха да се насъбират все повече престъпници (т. е.: числото на престъпниците все повече нарасна — в с. н.). . . (5) Беше ми предложен списък, съставен от неизвестно лице и съдържащ много имена. Тези, които отричаха, че са християни или че са били такива, аз реших да ги освободя, когато те, следвайки мене, призоваха боговете, принесоха пред твоето изображение, което аз с тази цел заповядах да донесат заедно със статуите на боговете, жертва от тамян и вино, а освен това похулиха Христа: истинските християни не можеш да принудиш нито към една от тези постъпки. (6) Други, споменати от доносчика, казаха, че те са християни, а след туй се отказаха от това, като рекоха, че са били християни, а после са отпаднали, някои преди 3 години, други преди много години, а някои даже преди двадесет. Всички те почетоха и твоето изображение, и статуите на боговете и похулиха Христа. (7) Утвърждаваха обаче, че всичката им вина или заблуда се състояла в това, че те обикновено в определен ден, преди разсъмване² се събирали и поредно възпявали Христа като Бог и клетвено се задължавали да не вършат престъпление, а да се въздържат от кражба, грабеж, прелюбодеяние, да не нарушават дадена дума, да не отказват да дадат повереното им. След това те обикновено се разотивали и пак се

¹ Често едното име „християнин“ е било достатъчно за обвинение и осъждане (Писъма Плиния Младшего, стр. 546).

² „Преди разсъмване“ — тези събрания са могли да минат незабелязано, а освен това, участващите в тях, е трябвало, с настъпване на деня, да отидат да изпълняват своите всекидневни задължения (Там, стр. 546).

събирали, за да приемат проста и невинна храна¹ (*Adfirmabant autem hanc fuisse summam vel culpaе vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. Quibus peractis morem sibi discedendi fuisse rursusque coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium;*), но че и това те престанали да правят след моя указ (*post edictum meum*), с който аз, съгласно твоите инструкции (*secundum mandata tua*), забраних тайните общества. (8). . . Повече сметнах за необходимо² да узная чрез изтезание³ от две слугини, които се наричаха дякониси (*quae ministrae dicebantur*), какво тук е истина, и не намерих нищо, освен неизмеримо уродливо суеверие (*superstitionem pravam immodicam*). Затова, като отложих следствието, прибягвам към тебе за съвет. (9) Работата, според мене, заслужава обсъждане, особено поради броя на тези, които са застрашени от тази опасност: много люде от всякаква възраст, от всякакво звание и от двата пола попадат и ще попадат в опасност. Заразата на това суеверие (*superstitionis istius contagio*) обхвана не само градовете, но и селата, ала, изглежда, може да бъде спряна, и да се поправи работата. Достоверно е установено, че почти напуснатите храмове отново започнаха да се посещават, тържествените служби, отдавна изоставени, са възстановени, и храна за жертвените животни, за които досега едва-едва се намираше купувач, сега отново се разпродава. От това лесно може да се заключи какво множество човеци могат да се поправят, ако се даде място на разкаянието“.

Писмо 97: „Traianus Plinio S (alutem) — Траян до Плиния поздрав! (1) Мой Секунде! Ти си постъпил напълно правилно, произвеждайки следствие за тези, които са обвинени пред тебе за принадлежност към християнството. Да се установи тук някакво общо определено правило е невъзможно. (2) Да ги издирват не трябва; обаче, ако срещу тях постъпи донос и те бъдат изобличени, следва да бъдат наказани, но тези, които се отрекат, че са християни, и докажат това на дело, т. е. помолят се на нашите богове, следва за разкаянието да бъдат помилвани, макар и в миналото да са извиквали подозрение. (3) Подадени списъци, без подпис на съставителя, не трябва да се приемат в никаково дело. Това е лош пример и не съответствува на духа на нашето време“.

* * *

в) Твърдението на атеистите и техните „основания“. — Според едни: достоверността на 96-тото писмо (значи: на цялото писмо, а от тук и на отговора на Траяна!) била „се оспорвала от доста много историци“⁴; твърде вероятно било, че го бил „изфабрикувал (следователно и отговора на Траяна! — в с. н.) в XVI век Джиакондо де Ве-

¹ Обвинявали християните, че на своите събрания вкушали кръв и месо от убито езическо дете (Там, стр. 546).

² Предвид на подозрение за политическа неблагонадеждност (Там, стр. 546).

³ При подозрение за политическа неблагонадеждност, според римското право, разпитвали с изтезание (Там, стр. 546).

⁴ И. А. Кривелев, Евангелските сказания и их смысл, стр. 36.

рона¹; според други: само някои места били интерполирани: например местата „за степента на разпространението на християнството във Витиния, за добродетелния начин на живот у християните и т. н.“². „Краят на писмото (96-то — в с. н.) от думите „заразата на това суеверие“ ми се представлява — пише А. Ранович — като явно-християнска интерполация“³. — Значи: и тук няма единодушие: едни казват едно, други — друго! После: как може да се допуска, че било възможно тези писма да са изфабрикувани чак през XVI век, когато Тертулиан, който е роден в 160-та година сл. Хр. в Картаген, говори за писмото (96-то) на Плиния и за отговора (97-то) на Траяна в своя „Apologeticus“⁴, написан през 197 г. сл. Хр.?! — Той казва: „(1) Действително, Плиний Младши, управляващ една провинция, след като осъдил някои християни, след като обезвредил други, все пак, уплашен от техния голям брой, се допитал до императора Траяна: какво трябва да прави по-нататък. Той му излага, че освен упорството на християните да не принасят жертви, могъл да открие, във връзка с техните мистерии, само събрания, държани пред изгрев слънце, за да пеят песни в чест на Христа, като в чест на един Бог, и да се задължават всички заедно към една дисциплина, която забранява човекоубийството, прелюбодеянието, кражбата, измамата, вероломството и други престъпления. (2) Тогава Траян му отговорил, че хора от този вид не трябвало да бъдат издирвани, но че, ако те бъдат привлечени на съд, трябвало да ги наказват“⁵. — Във връзка с Траяновия отговор Тертулиан възкликва: „О, странна присъда, нелогична (неразумна) по необходимост! Той казва, че не трябва да ги издирват, като невинни, и предписва да ги наказват, като виновни! Щади и бичува... Ако ги осъждаш, защо не ги издирваш? Ако не ги издирваш, защо не ги оправдаеш?“⁶.

Кой са „основанията“ на атеистите, за да говорят за „интерполация“ и „фабрикация“? — И тук ние ще постъпим тъй, както, при разглеждане „основанията“ на атеистите срещу автентичността на мястото за Исуса Христа в „Древности“, кн. XVIII, гл. 3, § 3, т. е.: ще ги разгледаме последователно, като веднага, след всяко „основание“, ще правим нашите критични бележки. По липса на място⁷, ще се спрем само на по-съществените „основания“.

1) Съобщението за християните във Витиния се явявало „изолирано във всички отношения“⁸. — То стояло „самотно (к. н.)“ и се явявало „неочаквано сред всички други... писма, написани от Плиния в качеството му на наместник във Витиния“. В други писма не се споменавало за християните. — Така пише академик Р. Ю. Вип-

¹ Ш. Эншлев, Происхождение религии, стр. 237.

² Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 60.

³ А. Ранович, Восточные провинции Римской империи в I—III вв. Москва — Ленинград, 1949, стр. 83, бележката.

⁴ Cap. II, 6. et 7.

⁵ Tertullianus, Apolog., cap. 2 (Migne, P. lat., t. 1, col. 321 и сл.).

⁶ Ibid.

⁷ Разполагаме със строго определен брой страници.

⁸ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 180.

⁹ Там.

пер. — Но тъй е не само с писмото за християните! Въобще всяко Плиниевото писмо — както отбелязва в своята „История на античната литература“ съветският професор И. М. Тронский — е обикновено посветено на *една* (к. н.) завършена тема, и тя *рядко* (к. н.) служи за предмет на последующи писма¹. Освен това, „съобщението на Плиния за християните — според съветския учен В. С. Соколов — не се явява... изолирано от другите сведения за живота на Витиния“².

*

2) Във Витиния по онова време не било имало християни. — Отгде се виждало, че в онова време във Витиния не било имало християни? — Виждало се от туй, че съвременникът на Плиния ораторът-софист³ Дион Хризостом (*Χρυσόστομος*), който бил роден във Витинския град *Brusa*, не споменавал за християните⁴; и още — от това, че в „Посланията на апостола Павла“ се говорело „за наличността на последователи на Христа по егейското крайбрежие (Ефес), във вътрешните области на Мала Азия — във Фригия и Галатия“, но не били назовавани „градове във Витиния“⁵.

Дион Хризостом не споменавал за християни във Витиния, — *ergo* по това време там не е имало такива! — Странен извод! — Ние достатъчно говорихме по-рано за „*мълчанието като аргумент*“, но и тук ще дадем още един пример, за да се види: че от това, че някой за някого мълчи, съвсем не следва, че този, за когото се мълчи, не съществува. — Плиний Младши и сатирикът Ювенал са съвременници. Нещо повече: те засягат едни и същи теми, понякога говорят за едни и същи факти и лица. „Интересно е при това — казва В. С. Соколов — да отбележим, че Ювенал *нико* *не веднаж* (к. н.) не поменава Плиния“⁶. „... из съвременниците на Плиния и из авторите на най-близкото до него поколение *никой не поменава* (к. н.) за неговите произведения, па и въобще името на Плиния назовава само един Марциал, който му е посветил една от своите епиграми (X, 19)“⁷. Следва ли от туй, че Плиний не е съществувал?!

Че може „*да се мълчи*“ за нещо по някаква *особена* причина, и че това „*мълчание*“ съвсем не доказва, че онова, за което се мълчи, не съществува, — туй признава и авторът на статията „Ранното християнство“, поместена в спис. „Философска мисъл“, год. XIV, 1958, кн. 5, стр. 96—110. — Той казва, че „християните от времето на редакцията на канона“ не споменавали за „есеите“. И иска да обясни това „*мълчание*“. И ето как го тълкува: „Това се обяснява с факта, че есеите бяха чистокръвни евреи, а антиеврейският (според автора — в с. н.) характер на новозаветното християнство *е изключвал възможността* (к. н.) от позоваване на есеите“⁸.

¹ История античной литературы. Изд. 2-ое, Ленинград, 1951 г., стр. 473.

² Плиний Младший, Москва, 1956, стр. 303 и 304.

³ Проф. И. М. Тронский, Цит. съч., стр. 257.

⁴ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 180.

⁵ Там.

⁶ В. С. Соколов, Плиний Младший, стр. 239.

⁷ Там, стр. 5.

⁸ Стр. 98.

Св. апостол Павел не е ходил във Витиния. Искал е да отиде там, заедно със Сила и Тимотея, но, — както повествува Деяния апостолски, — Духът не ги пуснал (16:7): не е било воля Божия да отидат във Витиния. Там ще да е проповядвал св. апостол Петър¹, затова и той адресира своето I-во съборно послание така: „Петър, апостол на Исуса Христа, до пришелците, пръснати по Понт, Галатия, Кападокия, Асия и *Витиния* (к. н.)“ (1:1).

Когато говорихме за Йосиф Флавия, ние засегнахме и въпроса: дали в негово време е имало християни. За доказателство, че е имало такива, приведохме и цитат из встъпителната статия на проф. В. К. Никольский към книгата на Ш. Эншлен — Происхождение религии, в който цитат се казва, че съветските историци смятат като безспорно, че „около средата на I-ви век в Мала Азия (к. н.) в района на Ефес са съществували неголеми християнски общини, които“ били „водили помежду си свирепа идеологическа борба, тъй като“ се били „различавали и по вярванията и по обредите“². — Щом като „около средата на I-ви век“ в *Мала Азия* имало християнски общини и те тогава били водили „борба“ помежду си, — то не е ли естествено да се предположи, че вече в края на I-век и началото на II век (нещо около след 60 години!) християнството ще да е „стигнало“ и до Витиния, и не само стигнало, но — и преминало там и се настанило в нея, която е също *Малоазийска* провинция, не кой-знае-колко далеч от района на Ефес?! — Така че: във времето, когато Плиний е бил императорски легат във Витиния (112—113 г.), там ще да е имало, и то доста, християни!

*

3) Не било имало нужда опитният юрист Плиний Секунд да запитва императора за юридическите тънкости при делата срещу християните. — Ако наместникът е намерил, както се вижда от писмото му, — „действени средства за борба“ със „злото“ (християнството), „защо е трябвало — пише Р. Ю. Виппер — да пита за юридическите тънкости на процедурата в делата около християните?“³ — Отговор на въпроса на академик Р. Ю. Виппер ни дава сам Плиний.

1) В писмо 3-то до императора Траяна той заявява: „Аз желая за всички мои дела и слова одобрение от тебе (к. н.), човека с най-чистите нрави“⁴.

2) В писмо 47-мо казва: „Моля те, удостой ме да ми бъдеш ръководител... Боя се да не би да излезе, че аз съм превишил своята власт или не съм се възползвал от нея до край“⁵.

3) Самото 96-то писмо започва така: „Аз си поставих за правило, Господарю, да се обръщам към тебе със всички мои съмнения. (Защото — в с. н.) кой по-добре (от тебе — в с. н.) може да ме упъти в моята нерешителност или да ме поучи в моето незнание?“⁶

¹ Ръчникъ на Свято-то Писаніе. Цариградъ, 1884 г., стр. 77, кол. 1.

² Ш. Эншлен, Происхождение религии, стр. XVI.

³ Рим и раннее христианство, стр. 181.

⁴ Письма Плиния Младшего, кн. X, писмо 3, стр. 298.

⁵ Там, стр. 320.

⁶ Там, стр. 343.

4) В същото 96-то писмо Плиний казва, че „*никога не е присъствувал* (к. н.) на следствия по дело срещу християните“ и затова не знае за какво и в каква степен следва да ги наказва или как да води следствието. Съобщава към какъв начин на действие той се е придържал „*временно*“ (interim=пока=временно, засега) и че е отложил следствието¹ (явно защо: да не би да греша и, очаквайки да получи наставления от императора, към когото е прибягнал за съвет).

Към всичко туй ще прибавим и *характеристиката*, която съветският учен В. С. Соколов дава за Плиния и която ние приведохме в биографията на Плиния. Той „се губел при всеки случай, макар малко излизащ из реда на обикновените и всекидневни случаи, не можел да вземе бързо решение, колебаел се, смущавал се. За всяко, даже незначително, нещо се обръщал за съвет към императора“².

Смятаме да е много ясно защо Плиний запитва императора за юридическите тънкости на процедурата при делата срещу християните!

*

4) Краят на писмото противоречел на началото. — „Краят на писмото, с неговото самоуверено заключение за победата над лъжливата вяра, противоречи — казва Р. Ю. Виппер — на началото, гдето с известно смущение наместникът се изказва за трудностите на своето положение“³. — Тук обаче няма никакво противоречие! В края на писмото Плиний съобщава за *результатите* от взетите от него мерки срещу християните. Но те съвсем не изключват трудностите, за които той говори в началото на писмото си, както — и недоуменията му, по които чака осветление от императора. Казахме по-рано, че Плиний иска *всички негови дела и слова* да имат *одобрението* на императора, и *се бои* да не би в някои случаи *да е превишил* своята власт или пък *да не се е възползувал* от нея докрай. Затова той и съобщава на Траяна *всичко*: не само своите *недоумения* и *затруднения*, но и — *результатите* от своите действия. Направеното от Плиния се оказало твърде ефикасно. Но, въпреки това, той, като го съобщава на императора, все пак иска да има неговата преценка, както — и указания: как точно трябва да процедира занапред.

*

5) Имало у съставителя на писмото тенденция да защити християните. — „Не е трудно да се забележи — пише Р. Ю. Виппер, — че у съставителя на писмото е имало тенденция към защита на християните“⁴. Съставителят бил се отзовавал „с похвала за нравите“ на християните. А тая „възхвала“ била „повече от всичко“ „нагледен показател за чуждото вмешателство“, т. е. за фалшифика-

¹ Там, стр. 344—345.

² В. С. Соколов, Плиний Младший, стр. 45.

³ Рим и ранне християнство, стр. 181.

⁴ Рим и ранне християнство, стр. 182.

цията. — Плиний прави донесение на императора и, разбира се, ще пише *точно* това, което е узнал от християните за самите тях. Дава му *вярна* картина, за да получи и *точни* указания от него: как трябва да постъпва по отношение на християните. Обаче, наред с онова, което узнал от християните, той казва и своето мнение, което никак не е благоприятно за тях: че християнството — според него — е едно „неизмеримо уродливо суеверие (superstitionem pravam immodicam)“¹.

Наистина Плиний проявява склонност към известна *снизходителност* по отношение на християните: загатва да се даде място на разкаянието, за да се изправели толкова много люде², но това е лесно обяснимо, като се има предвид неговата обща тактика: „да действувa меко и снизходително, за да не извика раздразнение и протест у жителите на провинцията“³.

*

6) Съставителят на писмото нямал представа за административните порядки от онова време. — Че това било така, виждало се например от туй, че той бил употребил неправилно термините: „edictum“ за заповедите на наместника и „mandata“ за разпоредбите на императора⁴. — Но „edictum“ и „mandata“ се употребяват и за разпоредби на императора, и за разпоредби на проконсула, и за разпоредби на претора и т. н. Това може да се види даже от някои други писма из „Преписката на Плиния с император Траяна“. Така например: писмо 39 (книга X)⁵ от императора Траяна до Плиния започва така: „Secundum mandata mea fecit Sempronius Caellianus“⁶ (в руския превод: „Согласно моим указам поступил Семпроний Целиан“ = според моите укази е постъпил Семпроний Целиан⁷). Значи: сам императорът употребява за своите разпоредби термина „mandata“. — В писмо 64 (кн. X)⁸ Плиний говори за предписанията на Траяна с израза: „mandatis tuis“⁹ (в руския превод: „В предписаниях твоих“ = в твоите предписания). — В същото писмо се говори за указа на Сервилий Калв, проконсул на Витиния, 3 години преди Плиния. В латинския текст е употребен терминът „edictum“. Писмото завършва с думите: „Decretum Calvi et edictum, item decretum Bassi his litteris subjeci“¹⁰ (в руския превод: „Декрет Калва и его указ, а также декрет Басса присоединяю к этому письму“¹¹ = декрета на Калва и неговия указ, а също декрета на Басса присъединявам към това писмо). — В писмо 65 (кн. X)¹² от

¹ Письма Плиния Младшего, стр. 344.

² Там, стр. 345.

³ В. С. Соколов, Плиний Младший, стр. 46.

⁴ Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 183.

⁵ У: Письма Плиния Младшего това писмо носи № 30 (гл. на стр. 311).

⁶ Collection des auteurs latins avec la traduction en français, Paris, 1881, tom. XIX, p. 696.

⁷ Вероятно военен трибун или префект (Письма Плиния Младшего, стр. 371).

⁸ В руския превод е писмо № 56.

⁹ Collection des auteurs latins etc., p. 703.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Письма Плиния Младшего, стр. 324.

¹² В руския превод е писмо 57.

Траяна до Плиния се казва: „Quid in personam eorum statuendum sit, qui a Publio Servilio Calvo proconsule in triennium relegati, et mox ejusdem edicto restituti in provincia remanserunt...“¹ (в руския превод: „Что постановить относительно людей высланных проконсулом Публием Сервием Кальвом на три года и затем по его же указу (к. н.) восстановленных в правах и оставшихся в провинции...“² = Какво да постановиш относно людете, пратени на заточение от проконсула Публия Сервилия Калв за три години и после по неговия указ възстановени в права и останали в провинцията...). Сам императорът говори за указ (edicto) на проконсула Калв.

*.

7) Антифонното пение било въведено чак в IV век. — В писмото на Плиния до Траяна се казва, че християните са възпявали Христа като Бог — „редувайки се“ (invicem). А — според атеистите — било доказано, че такава „поредно“ пение, наречено „антифонно“, било въведено в Църквата чак през IV век³. — „Антифонното пение“ обаче, — според Църковното предание, — е било въведено на Изток за пръв път от св. Игнатия Богоносец, антиохийски епископ (†107 г. сл. Хр.). Историкът Сократ пише: „Игнатий..., епископ на Антиохия Сирска, който живял със самите апостоли, имал е видение: виждал Ангели, които с антифонни песни възпявали Светата Троица, и предал на Антиохийската църква начина на виденото (т. е.: начина на пеенето при видението — в с. н.)“⁴. — Същото утвърждават Никифор Калист, Георгий Александрийски и един сирски писател от XII век Бар Гервей⁵.

Флавиян и Диодор, антиохийски презвитери през IV век, само са превели псалмопеенето на гръцки, и гърците в Антиохия са почнали на гръцки антифонно да пеят псалмите. Към думите на Сократа: „Игнатий..., епископ на Антиохия Сирска (Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας τῆς Συρίας)“ има в Migne бележка 32-ра, която гласи: „... Флавиян и Диодор първи от всички превели (к. н.) от сирски език на гръцки този вид псалмопеене... Онова, което сирийците били вършели дълго време преди Флавияна, като пеели Давидовите псалми антифонно на сирски език, това Флавиян и Диодор установили да се извършва от гърците-антиохийци, които пеели псалмите на гръцки“⁶. — И Никита Хониат казва: „... този вид псалмопеене, който наричаме антифони, те (Флавиян и Диодор — в с. н.) го превели от сирски на гръцки“⁷.

* * *

г) Заключение. — „Основанията“ на атеистите за „интерполация“ и „фабрикация“ относно 96-тото писмо от „Преписката на Плиния с

¹ Collection des auteurs latins etc., p. 704.

² Письма Плиния Младшего, стр. 324.

³ Гл. у: В. С. Соколов, Плиний Младший. Москва, 1956, стр. 302.

⁴ Socrates, Hist. eccl., lib. VI, cap. 8 (Migne, P. gr., t. 67, col. 689, 692).

⁵ А. Петровский, Антифонъ. — Правосл. Богосл. Энциклоп., т. I, кол. 819.

⁶ Посоченото място у Migne.

⁷ Hist. eccl., lib. II, cap. 19 (Migne, P. gr., t. 82, col. 1060).

император Траяна“ са изкуствени и тъкмо за тях би могло да се каже, че са „изфабрикувани“, за да се представи то — изцяло или поне отчасти — като неавтентично (а оттук — и 97-то писмо — отговорът на Траяна до Плиния!), и по такъв начин да се унищожи едно така ценно известие за Христа и християните в един действителен писмен паметник от началото на II-ри век от нашата ера. От тези писма ние узнаваме:

1) Че много преди Плиния е имало във Витиния християни (някои от разследваните му заявили, че са били християни, но преди 20 години били отпаднали);

2) че християнството във Витиния е било масово явление (множество люде от всякаква възраст, от всяко звание и от двата пола били християни);

3) че имало християни — римски граждани;

4) че християните по онова време били гонени;

5) че истинските християни били твърди и непоколебими във вярата си;

6) че християните имали богослужебни събрания и възпявали Христа като Бог;

7) че християнските нрави били чисти и възвишени;

8) че Исус Христос е бил за християните и човек: историческа личност. — Мережковски казва: „Ако Плиний бе узнал от християните, че Христос за тях е само Бог, то така и би написал: „на своя Бог Христос пеят“; а щом пише: „на Христа като на Бог“, Christo, quasi Deo, то затуй, разбира се (пише тъй — в с. н.), понеже знае, че Христос за християните е не само Бог, но и човек... и извънхристиянският свидетел (Плиний — в с. н.) вярва в това: че човекът Исус е съществувал“¹. — А, като вземем предвид, че Плиний не пише на Траяна: „някой-си Христос възпяват като Бог“, а направо казва: „възпяват Христа като Бог“, трябва да заключим, че и император Траян добре е знаел за Кого става дума. — Така че съвсем неоснователно е следното твърдение на автора на напечатаната във „Философска мисъл“ статия „Ранното християнство“: „Но дори и писмото на Плиний да е автентично, това още нищо не би говорело. В него се разправя за разпространението на християнството във Витиния, но никакви доказателства за съществуването на Исус Христос не са приведени“².

2. В „Аналите“ на Тацита

а) Кой е Тацит?³ — Публий (по други източници — Гай) Корнелий Тацит (Publius или Gaius Cornelius Tacitus) е най-значителният древно-

¹ Д. Мережковски, Исусъ Неизвестный. Т. I, Българь, стр. 20.

² Исак Паси, Ранното християнство. — Спис. „Философска мисъл“, год. XIV, 1958, кн. 5, стр. 106.

³ Биографията на Тацита даваме по: 1) проф. И. М. Тронский, История античной литературы. Изд. 2-ое, Ленинград, 1951, стр. 477—480; 2) Prof. Dr. E. m. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. B. I, 5. Aufl., Leipzig, 1920, S. 110 u. 111; 3) Большая Советская Энциклопедия, 2-ое изд., т. 42, 1956, стр. 18, к. 1.

римски историк, оратор и политически деец от периода на ранната империя. Той е роден около 50-тата г. сл. Хр. и умрял около 120 г. Произхождал от италийско конническо семейство. Бил зет на известния римски пълководец Юлий Агрикола, покорителя на Британия. Заемал важни служби: квестор, претор (в 88 г.), консул (в 97 г.), проконсул (в 111—112 г.).

Тацит ни е оставил два големи исторически труда: „Истории“ (Historiae) и „Анали“ (Annales). „Историите“ обхващат времето на Галба, Ото, Вителлий, Веспасиан, Тит и Домициан (т. е. годините от 68-ма до 96-та сл. Хр.). От това съчинение са запазени и дошли до нас книгите: I-ва до IV-та и част от V-та. „Аналите“ пък разглеждат времето на Тиберия, Калигула, Клавдия и Нерона (т. е. годините от 14-та до 68-ма сл. Хр.). От тях са запазени книги: I-ва до IV-та и част от V-та и VI-та, после от XI-та до XVI-та, без началото на XI-та и края на XVI-та.

„Кръгозорът на историка-аристократ, — както отбелязва съветският проф. И. М. Тронский, — е ограничен“¹. Императорът, сенатът, градът Рим, армията — ето обектите, на които е съсредоточен историческият интерес на Тацита. Животът на провинциите остава във неговия поглед. Към всичко неримско Тацит се отнася с презрение².

* * *

б) Какво говори Тацит за Исуса Христа и християните? — В XV-та книга от „Анали“, глава 38-ма Тацит разказва за големия пожар, който избухнал в Рим (през 64 г.); в глава 39-та говори за мерките, които, по заповед на Нерона, били взети, за да се помогне на пострадалото население; в глава 40-та — за продължаването на пожара: от 14-те квартали, на които се разделял тогава Рим, само четири оцелели, три били унищожени до основи, а в останалите седем се виждали само полуизгорели домове; в глава 41-ва описва неизчислимите загуби от пожара; в глава 42-ра говори за построяването на нов дворец за Нерона; в глава 43-та — за: какъв трябвало да бъде новият град, построен на мястото на изгорелия.

Между другото, Тацит съобщава, че се бил разпространил слух: че в това същото време, когато горел Рим, Нерон се бил изкачил на домашната си сцена и запял за разрушаването на Троя, уподобявайки на древните бедствия сегашното нещастие (гл. 39); че Нерон, както изглеждало, търсел слава: да създаде нов град, който да нарече на своето име (гл. 40); че той се възползвал от бедствието на отечеството, за да си построи нов великолепен палат (гл. 42).

А в началото на 44-та глава Тацит пише, че се носела и *мълва*, че пожарът е дело на самия Нерон: градът е бил подпален по негова заповед, и — че нищо не било в състояние да я премахне. Продължавайки по-нататък, Тацит — в същата глава — говори за *християните*

¹ История античной литературы, стр. 480.

² Там.

и за *Христа* така: „И тъй, за да премахне тази мълва, Нерон прехвърлил вината върху омразните поради позорните им дела човеци, които народът наричал християни, и ги наказал с най-необикновени наказания. Този, от когото иде това име, Христос, бил наказан със смърт, през управлението на Тиберия, чрез прокуратора Понтия Пилата; и потиснатото за момента гибелно суеверие отново избухнало не само из Юдея, родината на туй зло, но още и из Рим, гдето отвсякъде се стичат и разгласяват всички ужасни и позорни неща. Прочее най-напред били арестувани тези, които открито се признавали (че са християни — в с. н.), а след това по тяхно показание — твърде значително множество (човеци — в с. н.), които били уличавани не толкова във вината за пожара, колкото в омраза към човешкия род (ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis poenis affecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat, auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat; repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursus erumpebat, non modo per Judaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrocita aut pudenda confluunt celebranturque. Igitur primum correpti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens haud proinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt¹). Освен туй, подигравали се с умиращите: покривали ги с кожи на диви зверове, за да бъдат разкъсвани от кучета, или ги приковавали на кръстове, или ги запалвали след настъпване на тъмнината, за да горят като нощно светило. Нерон бил предоставил своите градини за това зрелище и устройвал цирково представление, като, в облеклото на кочияш, се смесвал с народа, или заставал на своята колесница. Тъй станало, че се събудило съжаление към тези хора, понеже те, макар и да били виновни и да заслужавали най-страшни назидателни наказания, загивали не за ползата на обществото, а поради жестокостта на един (човек)“.

в) Твърдението на атеистите и техните „основания“. — Едни от привържениците на хипотезата за „мита“ твърдят, че цялото съчинение, озаглавено „Анали“, било „фалшификат“, извършен през XV век от флорентийския учен Поджо Браччолини², други от тях „признават, че „Аналите“ в своята основна част се явяват истински, но разказа за гонението срещу християните при Нерона считат за християнска интерполация“³, или най-малкото — за „християнска преработка“⁴. — Кога ще да е направена тази „интерполация“ или „преработка“? — Казват: В „епохата на Никеийския събор“⁵ (325 г).

¹ P. Cornelii Taciti libri qui supersunt post C. Halm — G. Andresen denuo curavit Ericus Koestermann, Tomus prior. Libri ab excessu divi Augusti (Annales). Lipsiae in aedibus V. G. Teubneri MCM XXXVIII, p. 347 et 348.

² А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 128.

³ Там, стр. 128; гл. и у: Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 59; Н. Мизов, Съществувал ли е Христос? — Цит. вестн., стр. 3, кол. 1 и 2.

⁴ А. Б. Ранович, Раннее христианство. Цит. сборн., стр. 270.

⁵ Гл. у: Проф. А. Древис, Отрицание историчности Иисуса в прошлом и настоящем, стр. 13.

Че изцяло „Аналите“ не са никакъв „фалшификат“ от XV век, това доказаха археологическите открития: бяха намерени „монети и надписи, потвърждаващи факти, известни преди това само от „Аналите““. И от теорията за „фалшификата“ „не е останало — по признанието на прогресивния обществен деец и писател А. Робертсон — камък на камък“¹.

Що се отнася до туй: дали „съобщението на Тацита“ е „интерполация“ или не, — има между историците — дори по заявата на атеисти — „сериозни спорове“². „Това място — пише А. Б. Ранович — предизвиква големи спорове сред критиците“³. — Че мястото за християните в „Анали“, XV, 44 не е „интерполация“ от „епохата на Никейския събор“ (325 г.), туй се вижда например от факта, че Тертулиан (р. 160 г. сл. Хр.) знае за него. Той, в своя „Apologeticus“, пише: „Допитайте се до вашите исторически съчинения (записки, мемоари); там ще намерите, че пръв Нерон против тази секта⁴ (от римско гледище — в с. н.), която тъкмо тогаз в Рим се бе увеличила, с Кесаревия меч беснееше (Consulite commentarios vestros; illic reperietis primum Neronem in hanc sectam cum maxime Romae orientem Caesariano gladio ferocissime)⁵“. Като забележка към това, в Migne е посочено мястото из Тацитовите „Анали“, XV, 44, гдето се говори за бързото разпространение на християнството по времето на Нерона, за обвинението срещу християните от страна на Нерона, че били запалили Рим, и т. н.

Че мястото в „Анали“, XV, 44 не ще да е „християнска преработка“, показва самото му съдържание. Християнството е наречено „гибелно суеврие“ и „зло“, неговите последователи са „виновни люде“, които заслужават „най-страшни наказания“ за своите „позорни дела“ и за „омразата си към човешкия род“. Коя християнска ръка би дръзнала да напише тези фрази? — „Това не са възгледи на християнин... — казва А. Робертсон, — а — на консервативен римски сенатор“⁶. И съветският проф. С. И. Ковалев намира, че „отрицателното отношение към християните“ говори в полза на подлинността (неподправеността) на мястото⁷.

Кои са „основанията“ на атеистите, за да твърдят, че мястото за Исуса Христа и християните в „Анали“, XV, 44 било „интерполирано“?

1) Това място не било свързано с контекста⁸ и не било в Тацитов тон и стил. — Ние дадохме почти изцяло 44-та глава

¹ Происхождение христианства, стр. 128.

² И. А. Крывелев, Евангельские сказания и их смысл. Москва, 1957, стр. 34 и 35

³ Раннее христианство. Цит. сборн., стр. 270.

⁴ Става дума за християнската община.

⁵ Tertullianus, Apologeticus adversus gentes pro christianos, cap. V, 3 (Migne, P. lat., t. 1, col. 342—343).

⁶ Происхождение христианства, стр. 128 и 129.

⁷ Основные вопросы происхождения христианства. Ежегодник Музея истории религии и атеизма. II, 1958, Москва — Ленинград, стр. 13.

⁸ Ср.: Д-р проф. Н. Н. Розенталя, Цит. съч., стр. 19.

от „Аналите“ на Тацита, между другото и затова, за да може непредубеденият читател сам ясно да види голословността на твърдението, че мястото за Христа и християните „нямало връзка с контекста“.

В началото на 44-тата глава, — както вече читателят знае, — Тацит говори за *мълвата*: че пожарът е дело на самия Нерон, и че нищо не е било в състояние да я премахне.

Какво трябва да следва подир това? — Нали туй, което Нерон е направил, за да отбие мълвата?! — И ето *тъкмо тук* е мястото за християните, които той обвинил като подпалвачи на Рим. А щом говори Тацит за „християните“, естествено трябва да обясни на читателите си произхода на това име. Затуй и споменава за Христа и казва кой е Той: Който е бил наказан със смърт през управлението на Тиберия чрез прокуратора Понтия Пилата. След туй читателят пък очаква да узнае: как е било постъпено с обвинените християни. Това именно и разказва Тацит. — Очевидно е, че мястото за християните и Христа в „Аналите“, XV, 44 е органически свързано с контекста.

Ако обърнем внимание и на *тона* на изложението и на *стила*, отново ще се убедим, че това място („Анали“, XV, 44) несъмнено принадлежи на Тацита. — И тук — същият „трагически тон“¹ и същият, наситен с мисъл и чувство, изразяващ „тържествена строгост“² и нелишен от недомлъвка, стил — какъвто тон и стил са характерни въобще за творенията на Тацита. Справедливо проф. С. И. Ковалев подчертава че *контекстът* и *езикът* говорят в полза на туй: че мястото е подлинно (неподправено)³. Не току-тъй дори атеистите, които считат мястото за християните и Христа в „Анали“, XV, 44 за християнска „интерполация“, са принудени да отбележат, че „интерполацията“ била „по-финна (более тонкой), отколкото в текста на „Юдейски древности“ от Йосифа Флавия“⁴. А проф. Ковалев решително отсича: „Ако това е интерполация, то е интерполация във висша степен изкусна... Едва ли ние можем да допуснем от страна на християнски интерполатор такова изкуство“⁵.

2) Тацит трябвало да говори за Исуса Христа не тук, а — когато описвал епохата на Августа или на Тиберия. — „Тацит не говори за Христос — пише Исак Паси, — нито когато описва епохата на Август, през която уж се родил родоначалникът на християнството, нито когато стига до епохата на Тиберий, през която той бил разпнат. Ако Тацит би искал да опише наказанието на Христос, положително той би направил това на мястото, където говори за Тиберий. Такъв нехронологически метод на изложе-

¹ Проф. И. М. Тронский, История античной литературы, стр. 480.

² Там.

³ Основные вопросы происхождения христианства. Ежегодник Музея истории религии и атеизма. II, 1958, Москва—Ленинград, стр. 14.

⁴ Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 59.

⁵ Основные вопросы происхождения христианства. Цит. Ежегодник, стр. 14.

ние е несвойствен на историка Тацит¹. — Тацит — според цитирания автор — трябвало да говори за Христа, когато бил описвал епохата на Августа. — Но Тацит нито в „Историите“, нито в „Аналите“ се занимава специално с тая епоха! Както изтъкнахме в биографичните бележки за Тацита, „Историите“ обхващат времето на Галба, Ото, Вителий, Веспасиан, Тит и Домициан (т. е. годините от 68-ма до 96-та сл. Хр.). „Аналите“ пък разглеждат времето на Тиберия, Калигула, Клавдия и Нерона (т. е. годините от 14-та до 68-ма сл. Хр.). Само бегло тук-там (гдето това се налага) в „Аналите“ се споменава за Августа, който е бил император преди 14-тата год. сл. Хр. — Или Тацит трябвало да говори за Христа, когато говорел за епохата на Тиберия, през която Христос бил разпнат. „Ако Тацит би искал да опише наказанието на Христос — продължава същият автор, — положително той би направил това на мястото, където говори за Тиберия“. — Тацит обаче съвсем не си поставя за цел „да опише наказанието на Христа“. Целта му в случая е свършено друга: да обясни произхода на името „християни“. И, естествено, неизбежно тсй трябва тук да упомене за разпнатия Христос.

*

3) Самият термин „християнин“ бил се явил чак през II-ри век², така че в 64-та година (когато избухнал пожарът в Рим) било „съвсем невероятно... християните да били известни в Рим под своето гръцко название“³. — Името „християнин“ съвсем не се е явило чак през II-ри век, а — още през I-ви век. То се среща в Новия Завет на три места: в Деяния апостолски, 11-та глава, 26-ти стих, и 26-та глава, 28-ми стих, и — в Първото съборно послание на св. ап. Петра, глава 4-та, стих 16-ти⁴.

„Първом в Антиохия учениците (Христови — в с. н.) бидоха наречени християни“, — повествува Дееписателят (Деян. 11:26). Това е било около 42-та — 43-тата година сл. Хр. — Агрипа казал на ап. Павла: „Още малко и ще ме убедиш да стана християнин“ (Деян. 26:28). — Св. апостол Петър пише: „Никой... от вас да не страда като убиец, или крадец, или злосторник, или като посегател на чуждо; но, ако страда като християнин, да не се срамува, а да прославя Бога за такава участ“ (1. Петр. 4:15 и 16).

Терминът „християнин“ е творение на езичниците, и с това име последователите на Исуса Христа през апостолско време са били известни между тях⁵.

¹ И с а к П а с и, Ранното християнство. — Спис. „Философска мисъл“, год. XIV, 1958, кн. 5, стр. 106.

² Я. А. Л е н ц м а н, Цит. съч., стр. 59.

³ А. Б. Р а н о в и ч, Раннее христианство. Цит. сборн., стр. 270.

⁴ Атеистите отнасят Новозаветните писания (с изключение на „Откровението“ на Йоана Богослова) чак към II-ри век. Нам сега — тук — е невъзможно да се занимаваме с въпроса за историята на Новозаветния канон. По тоя въпрос ние ще говорим при разглеждане на един друг „аргумент“ на атеистите против историчността на Исуса Христа. И тогава ще докажем несъстоятелността на атеистическото твърдение.

⁵ Ф. В. Ф а р р а р ъ, Жизнь и труды св. ап. Павла. Полный переводъ съ послед- няго англ. изд. А. П. Лопухина. 2-се роск. изд., Спб., 1901, стр. 202.

Ако името „християнин“ се е появило около 42—43-тата година, то до 64-та г., когато избухнал пожарът в Рим, има 22 години. Така че по онова време то вече ще да е било добило широка известност.

Когато говорихме за Филона Александрийски, казахме, че през 40-та година той е ходил в Рим, и подчертахме, че тогава там още не е имало християнска община. Вече към втората половина на 51-вата или началото на 52-рата година стават в Рим вълненията между юдеите и по-специално между юдеохристияните по повод на Христа, и император Клавдий е издал указ за изгонването им из столицата. Наскоро св. апостол Павел е срещнал в Коринт изгонените из Рим юдеи-християни Акила и Прискила. Тази дата трябва да е била близка към времето на първата евангелска проповед сред римското общество. Когато св. ап. Павел е писал своето Послание до Римляните, — не по-късно от 58-ма год., — Църквата вече е съществувала в Рим, и апостолът много пъти се канел да я посети. Между годините 61-ва и 63-та той вече е бил в Рим. Тук в продължение на две години живял, — както съобщава Деесписателят, — „в особена наемна къща“ и приемал всички, които отивали при него, като проповядвал царството Божие и учел „за Господа Исуса Христа с пълно дързновение, безпрепятствено“ (Деян. 28:30—31). — Следователно: през 64-та г. в езически Рим ще да е имало вече твърде голяма християнска община, и последователите на Исуса Христа ще да са били познати там тъкмо с тяхното гръцко название: *χριστιανοί* (*christiani* — *christiani*)¹, което е, — както казахме, — творение на езичниците. Че името „християнин“ в 64 г. е вече добило гражданство, това може да се заключи и от глава 4-та, стих 16-ти на написаното през същата година Първо съборно послание на ап. Петра. От същото място се вижда, че е имало случаи християните да страдат само затуй, че са християни. Възможно е апостолът да има предвид и Нероновото гонение.

*

3) *Тацит не можел да употреби израза „imperitante Tiberio“ (през управлението на Тиберия; когато управлявал Тиберий; при Тиберия).* — „Нашето недоверие към истинността на разглеждания текст — пише академик Р. Ю. Виппер — ... се увеличава, когато ние обърнем внимание на своеобразната датировка на появата на Христа: „при императора Тиберия (*imperitante Tiberio*)“. Глаголът „*imperitare*“, служащ за обозначаване на неограничена власт, не отговаря на политическите възгледи на Тацита и на неговото понятие за принципата от епохата на Юлиоклавдиевите. Така е могъл да се изрази само писател от много по-късно време, когато в Рим се утвърдила едноличната власт, когато за такава конституция, като двойственото управление на принцепса и сената, съвсем са забравили“². —

¹ Тацит казва: „... човеци, които народът (к. н.) наричал християни“ (Ап., XV, 44).

² Рим и раннее христианство, стр. 176.

Каква е била *de facto* — *фактически* — властта на Тиберия? — Ние ще дадем един откъс за него из „Лекциите по всемирна история“ на бележития руски историк проф. М. Н. Петров. — Приемниците на Августа „с терор и шпионство ограждали своята безопасност“ и стигнали „до страшен деспотизъм“. „Началото на този деспотизъм положил... Тиберий (шп. а.)... Продължавайки по примера на своя предшественик предпазливо *да взема в свои ръце всички функции на държавната власт* (к. н.), той отнел на народните събрания правото да избират висшите държавни сановници, като прехвърлил това право върху *пасивния* (к. н.) и *изплашен* (к. н.) сенат, присвоил на собствени едикти и на сенатските постановления силата на задължителен за всички закон, дал на градската полиция стройна и мощна организация, съсредоточил, по съвета на жестокия и вероломен фаворит Елия Сеяна (шп. а.), разсеяните по града кохорти от преторианци в един общ добре укрепен лагер, — което не забавило впоследствие да доведе до господство на военщината в Рим, — накрай в качество на най-страшно оръдие на *своята тирания* (к. н.) започнал да се ползува от възобновения при Августа закон на Аппулея за оскърбление на Величеството (шп. а.) (*lex Appuleia de majestate*). Политическият процес станал отсега любимо средство за отстраняване на тези лица“, които са могли „да възбудят завист или опасение у подозрителния император. Появил се цял клас низки доносчици (*accusatores, delatores*), готови за лична облага да отправят срещу всекиго всякакво обвинение, и скоро работата дошла до туй: че за нарушаване на Аппулеевия закон започнали да наказват даже жени и деца, и сред людето, заемащи видно положение, естествената смърт станала рядкост.

„Обаче, притежавайки вече *всичката пълнота на върховната власт* (к. н.), Тиберий все още намирал за нужно... *да играе на република* (к. н.). Той продължавал да запазва *лишението сегд от всякакво значение* (к. н.) предишни републикански форми... Политиката на преструване била доведена от него до пълно съвършенство...“¹. — Значи: Тиберий *фактически* е имал *неограничена* власт, и за него Тацит, независимо от политическите си възгледи и от понятието си за принципата от епохата на Юлиоклавдиевците, преспокойно е могъл да употреби глагола „*imperitare*“. Но, което в случая е *по-важното*, то е следното: Тацит употребява за Тиберия глагола „*imperitare*“ не само в XV-та книга, 44-та глава на „Аналите“, но — и другаде в същите „Анали“, и то — тъкмо в книгите, посветени на Тибериевата епоха, на пример в книга III-та и книга IV-та.

Разтваряме книга III-та на „Аналите“, глава 24-та. — В нея става дума за Децимус Силанус, който бил заточен от Августа и бил върнат от заточение през времето на Тиберия. Казва се: „*Nec nisi Tiberio*

¹ Проф. М. Н. Петровъ, Лекции по всемирной истории. Т. I, изд. 2-ое, въ новой обработкѣ и съ дополненіями А. Н. Деревицкаго. Сиб., 1907, стр. 330—332. — Па още за император Августа се знае, че той „фактически бил пълен монарх“ (гл. у: Засл. проф. Д-ръ Н. Н. Глубоковскій, Св. Апостолъ Лука, Евангелистъ и Дѣписатель. Софія, 1932, стр. 57).

imperitante, deprecari senatum ac principem ausus est“, т. е.: „Нито се осмеляваше да моли сената и императора (да бъде върнат — в с. н.), освен през управлението на Тиберия (освен, когато управляваше Тиберий, освен при Тиберия)“.

Минаваме на книга IV-та от „Аналите“, глава 62-ра. — Някой си Атилий устроил (във Фидени) гладиаторско зрелище, което привлякло множество римляни. „Стекоха се — четем на посоченото място — жадни за такива (неща — в с. н.), които по времето на Тиберия (imperitante Tiberio) били държани далеч от удоволствията (били лишени от тия удоволствия — в с. н.)“.

Ако Тацит употребява за Тиберия израза „imperitante Tiberio“ другаде в „Аналите“, и тия места — доколкото ни е известно — не се оспорват от атеистите, защо тогава да не можел той да се изрази така за него и в книга XV-та, глава 44-та на същите „Анали“? — След като атеистите, които — предполагаме — са чели внимателно „Аналите“ на Тацита на латински език, не обявяват за анахроничен тоя израз, употребен за Тиберия в III-та и IV-та книга на това съчинение, логично и научно ли е да подхвърлят на критика и съмнение същия израз, употребен за същото лице по-нататък — в XV-та книга, 44-та глава на „Аналите“, гдето става дума за християните и Христа? — Явно е, че тук само ще да се цели да се изкове нов изкуствен „аргумент“ за подбиване автентичността на Тацитовото съобщение за християните и Христа и да се подкрепи тезата на „митолозите“: че Исус Христос не бил съществувал, че Той не бил историческа личност!

Към туй трябва да добавим, че глаголът „imperitare“ се употребява от самия Тацит и за командване на пълководец (Ann. I, 64; Hist. III, 7) и въобще за изразяване на надмощие (Hist. IV, 25).

※

4) Било „непонятно, защо Тацит“ назовавал „един прост римски чиновник (рядового римского чиновника) Понтия Пилата“¹. — Поменаването за Пилата, „съвсем незначителен чиновник“, указвало — според атеистите — „на християнски източник“². Едва ли прокураторът бил имал право да наказва със смърт „без разрешение на стоящия над него проконсул или пропретор“³. — Прокураторът⁴ обаче никак не е бил „прост (к. н.)“, „съвсем незначителен (к. н.)“ римски чиновник. Напротив: той е имал *военна власт, подсъдността* в провинцията е била нему подчинена, съдебната му компетенция е обхващала „и правото на живот и смърт, *jus gladii* или *potestas gladii*“. Че туй е било така, свидетелствуват някои запазени надписи. „Третата главна функция на прокураторите — наред с командването на отреди и съдебната власт — това е *финансовото* управление. От него намест-

¹ Проф. С. И. Ковалев, Вступительная статья към: А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 10; гл. и у: Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 75.

² Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 59.

³ Р. Ю. Виппер, Цит. съч., стр. 176.

⁴ Гл. у: Prof. Dr. Em. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. B. I, 5. Aufl, Leipzig, 1920, S. 456, 457, 466, 473.

ниците от конническото съсловие носят своята титла“. Защото „прокуратори“ са се наричали изобщо императорските финансови чиновници.

„Юдея ... — пише Prof. Dr. Em. Schürer — не е била в собствен смисъл присъединена към провинцията Сирия, но е получила свой наместник от конническото съсловие, който се е намирал само в известно отношение зависим от императорския легат в Сирия“¹. За юдейския прокуратор Йосиф Флавий казва, че бил получил *μέγρι τοῦ κτείνειν ἑξουσίαν* — власт чак до правото да убива². — Че не е била малка властта на прокураторите, и че те не са били никакви си „незначителни римски чиновници“, се вижда например от онова, което Тацит, — в XII-та книга на „Аналите“, глава 60-та — казва: „В същата година често бе чуван императорът (Клавдий — в с. н.) да казва, че решенията, издадени от неговите прокуратори, трябвало да имат еднаква сила като неговите собствени решения. И, за да не би да се сметне, че това случайно се е изплъзнало (от езика му — в с. н.), той го потвърди чрез сенатско решение по-изрично и по-пространно, отколкото преди“³.

А защо Тацит споменава Понтия Пилата в XV кн., 44-та гл. на „Аналите“, — това е много ясно: като говори за произхода на името „християни“, той неминуемо трябва да помене за Исуса Христа, и още — да поясни кой е Този Христос: Онзи, Който бил наказан със смърт през управлението на Тиберия чрез прокуратора Понтия Пилата. Така че съвсем неоснователна е заявата на акад. Р. Ю. Виппер: „Не помалко странно е да срещнем споменаването у Тацита за прокуратора на Юдея Понтий Пилат“⁴. — „Странно“ било — според Р. Ю. Виппер — да срещнем у Тацита споменаване за Пилата. Но тогава пък какво да кажем за заявата на други атеистически пропагандатори, които намират тъкмо обратното: че писателите непременно трябвало да споменат за Пилата? — Така например доцентът Йоно Митев, след като изрежда имена на автори, които не поменавали в съчиненията си нищо за Христа, казва: „Ако тези учени и писатели не са могли да вярват в легендите, че Христос е ходел по водата, че е възкресявал мъртви и сам е възкръснал и заради това не са писали за него, то *не може да се допусне, че ще премълчат* (ако Христос наистина е съществувал — в с. н.) *такъв факт като този* (к. н.), че... е бил съден от еврейски духовен съд и осъден на смърт, като *присъдата трябвало да се утвърди от римския наместник Пилат* (к. н.)“⁵. — Единият се чуди: защо ли е трябвало да се споменава за обикновения римски чиновник Понтий Пилат, другият пък намира за недопустимо опущение това, че не се поменавало за него!...

*

5) Неясен бил изразът: „се признавали“. — „В какво се признавали? — пита съветският професор С. И. Ковалев. — В подпал-

¹ Ibid., S. 454.

² Bell. Jud. II, 8,1 (Prof. Dr. Em. Schürer, Cit. op., S. 467).

³ Tacitus, Annales, lib XII, 60 (Oeuvres complètes de Tacite, avec la trad. en français, publiées sous la direction de M. Nisard, Paris, MDCCCLXXXVII, p. 181).

⁴ Рнм и раннее христианство, стр. 176.

⁵ Доц. Йоно Митев, Историческа личност ли е Христос? — Спмс. „Философска мисъл“, год. XIV, октомври 1958, кн. 10, стр. 51.

ването или в принадлежност към християните?“¹ — От текста на 44-та глава от XV-та книга на „Аналите“ се вижда, че за Тацита християните не са подпалили Рим. Те са били набедени от Нерона, с цел: да премахне мъзвата, че по негова заповед е бил запален градът. Следователно Тацит, като казва: „Прочее най-напред били арестувани тези, които открито се признавали“, не може да мисли, че те са се признавали за участие в подпалването на Рим. Тогава остава другото положение, което е и самата истина: че те са се признавали, че са християни. А щом някой се е признавал, че е християнин, — понеже върху християните е била прехвърлена вината за пожара, — естествено той е подлежал на задържане: бивал е арестуван.

*

6) Неправдоподобно било в Рим през 64-та година да е имало „огромно число“ християни². — В текста на 44-та глава от XV-та книга на „Аналите“, след като Тацит казва, че „най-напред били арестувани тези, които открито се признавали (че са християни — в с. н.)“, после продължава разказа си така: „а след това по тяхно показание (били арестувани — в с. н.) твърде значително множество (човеци — в с. н.)“.

Първите арестувани са били такива, които открито признавали, че са християни, т. е.: такива, които са манифестирали своята принадлежност към християните, които са били известни на външните, че са християни. Те са били разпитвани. „Невъзможно е да допуснем — пише бележитият църковен историк професор В. В. Болотов, — че римските полицаи са били дотолкова тъпоумни, та направо да поставят въпроса за подпалването, защото отговорът всякога е могъл да бъде само отрицателен. А затова са били предлагани косвени въпроси, гдето и безразличният сам по себе си отговор можел да послужи за улика. Християнина са могли да питат: гдето беше ти в тази и тази нощ? Ние не знаем, гдето се е намирало мястото за богослужение на“ тогавашните „християни; възможно е да се е помещавало в изгорялата част на града, гдето през нощта на пожара християните са могли да се съберат, например, за помен на някой влиятелен член на християнската община, правели са годишнина от смъртта на лице, на което с нещо са били задължени, и по този случай са извършвали агапи; и ако християнина са питали: бил ли е той там през тази нощ, могъл е с чиста съвест да отговори: „Да!“... А това е било достатъчно, щото римската власт да признае християните виновни. В доказателство на туй, че те не са запалили града, християните са могли да посочват свидетели и съвсем искрено са могли да изброят участвувалите в богослужението; оттук се е явил невероятният факт“ за показания на християни за други хрис-

¹ Вступителна статия към: А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 10; Я. А. Ленцман, Происхождение христианства, стр. 59; А. Б. Ранович, Раннее христианство, Цит. сборн., стр. 270.

² А. Б. Ранович, Раннее христианство. Цит. сборн., стр. 270; проф. С. И. Ковалев, Вступителная статия. Цит. съч., стр. 10; гл. и у: Р. Ю. Виппер, Рим и раннее христианство, стр. 176.

тияни. „Те не са подозирали към какво ще ги доведе тяхното признание, а са съобщавали имена, за да докажат своята невинност ... Против християните са били пуснати изобщо косвени улики, че това“ били „такива“ люде, които имат *odium generis humani*, човеконенавистници, които следователно са могли да извършат подпалването ... По такъв начин процесът ... малко по малко е добил религиозна окраска“¹. — Така първите арестувани християни са посочили други, с цел, — както се изтъкна, — да докажат невинността си. Тези посочени християни са посочили нови, и т. н., и по този начин ще да се е набрало твърде значително множество (*multitudo ingens*), за което говори Тацит. Той не съобщава точно с число: колко приблизително е било това „множество“, а се изразява неопределено: „*multitudo ingens*“. По тая причина не може сериозно да се възразява срещу туй „*multitudo ingens*“. — Ние говорихме за основаването на Римската християнска община, за християните в Рим, за изпращане послание до Римляните от апостола Павла, за неговото двугодишно пребиваване в Рим, — и всичко това става все преди 64-та година. Ако приемем, че Римската църква е основана около 50-та или 51-та година, и вземем предвид, че пожарът в Рим е избухнал през 64-тата година, то ще излезе, че в Рим е имало християни в продължение на около 14 години. Нима за 14 години християните в Рим не са могли да станат „*multitudo ingens*“? — Така че твърде правдоподобно е през 64-та година да е имало в Рим „огромно число“ християни.

* * *

г) **Заключение.** — Мястото за Иисуса Христа и християните в „Аналите“ на Тацита, кн. XV-та, гл. 44-та е автентично. То принадлежи на Тацита и не е никаква християнска „интерполация“ или „преработка“. — За Тацита Христос е историческа личност. През време на императора Тиберия е бил осъден чрез Понтия Пилата на смърт. Неговите последователи са се наричали, по Неговото име, християни. Християнството е било разпространено не само в родината му — Юдея, но и в „сърцето“ на Римската империя — град Рим. Имало е гонение на християните през времето на императора Нерона, и за тях са били разпространявани от противниците най-невероятни обвинения. Това са юдейските и езическа „интриги и клевети“, за които говорят християнските писатели от II-ри и дори III-ти век и които те опровергават². Сам Тацит е изразил презрението на гордия римлянин към всичко неримско.

—◇—

¹ Проф. В. В. Болотовъ, Лекции по истории древней церкви. Т. II. Посм. изд. подъ ред. проф. А. Бриллиантова, Спб., 1910, стр. 53.

² Проф. Г. В. Флоровскій, Жиль ли Христос?, стр. 37

3. В „Биографиите“ на Светония за императорите Клавдий и Нерон

а) Кой е Светоний?¹ — Гай Светоний Транквил (Gaius Suetonius Tranquillus)² е римски историк. Произхождал от второто съсловие — конническото. Бил съвременник на Плиния Младши, който му бил сърдечен приятел, ходатай и покровител. Сам Плиний нарича Светония „моя Транквил“, „най-достойния човек“ и се обръща към него със свои съмнения.

Младостта на Светония протекла през времето на императора Домициана (81—96 г. сл. Хр.), при Траяна (98—117) заемал службата трибун, при Адриана (117—138) станал *magister epistolarum*, т. е. частен секретар на императора. Бил неуморим събирач на исторически и културноисторически материали.

От съчиненията му са запазени отчасти „За знаменитите мъже“ (*De viris illustribus*) и „Биографии на поетите“ (*De vitis poetarum*), и — почти изцяло — „Биографиите на дванадесетте императори“ (*Vitae XII Imperatorum*): Цезар, Август, Тиберий, Калигула, Клавдий, Нерон, Галба, Ото, Вителий, Веспасиан, Тит и Домициан. Това са биографии-характеристики, с разни подробности, без да се държи сметка за хронологическа последователност и прагматическа връзка.

* * *

б) Какво говори Светоний за Исуса Христа и за християните? — За Исуса Христа и за християните Светоний говори в биографията на Клавдий, гл. 25-та, и само за християните (ала все пак косвено и за Христа!) — в биографията на Нерона, гл. 16-та.

В глава 25-та от биографията на Клавдия³ Светоний изброява най-различни Клавдиеви деяния. Едно от тях е и това: „Изгони от Рим юдеите, които по повод на Крестус (заради Крестус) постоянно (вдигаха шум) се вълнуваха (*Iudaeos, impulsore Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit*)“.

Израза „*impulsore Chresto*“ Prof. Dr. J. Klausner превежда с: „заради Крестус“ (*wegen Chrestus*)⁵; проф. Ив. С. Марковски — с: „заради Христа“⁶; проф. Г. В. Флоровский — с: „под влияние на Хреста“⁷;

¹ Биограф. бележки за Светония даваме по: 1) проф. И. М. Тронский, История античной литературы. Изд. 2-ое, Ленинград, 1951, стр. 481; 2) Большая Советская Энциклопедия, 2-ое изд., том 38,239; 3) Dr. Em. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi, I B., 5. Aufl., Leipzig, 1920, S. 111; 4) Письма Плиния Младшего, изд. АН СССР, 1950, I, 18 и 24; III, 8; V, 10; IX, 34; X, 94.

² Большая Советская Энциклопедия дава годините: р. ок. 70, умр. 160; според проф. Тронский: ок. 75—150.

³ Claudius, XXV, 4.

⁴ Bibliothèque latine-française, publiée par C. L. F. Panckoucke. Suetone. Tome deuxième, Paris, MDCCC XXXII, p. 154.

⁵ Jesus von Nazareth, Berlin, 1930, S. 76.

⁶ Животът на Исуса Христа, София, 1951, стр. 33.

⁷ Жиль ли Христосъ?, Варшава, 1929, стр. 36.

проф. Б. Пиперов — с: „заради подбудителя Христа“¹; Д. Мережковский — с: „подстрекавани от... Христа“²; Шарл Еншлен — с: „по подстрекателство на Христа“³; В. Ф. Марцинковский — с: „вследствие на възбуждащото влияние на Христа“⁴. — *Основното*, което се подчертава при всички преводи, това е: че *причината* на „шума“, на „вълненията“ е Крестус или Христос.

В глава 16-та от биографията на Нерона⁵ Светоний, като изрежда някои Неронови дела, споменава и за наказанието на християните: „*Били наказани със смърт християните, люде от ново и вредно суеверие (afflicti suppliciiis christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae)*“.

в) **Възраженията на атеистите.** — Сресу *първото* място (у: Claudius, XXV, 4) атеистите правят главно възражението, че името „Крестус“ или „Хрестус“ не било тъждествено с името „Христос“; това име (Крестус, Хрестус) било твърде обикновено и често се било срещало. „Името Хрест (Chrestus) — пише проф. С. И. Ковалев — съвсем не е тъждествено с името Христос (Christus)“. То, — както справедливо бил указвал А. Б. Ранович („Первоисточники по истории раннего христианства“, 1933, стр. 170), — било твърде обикновено и често се срещало в надписи⁷. „Името на Хреста било общоразпространено сред робите и пуснатите на свобода (роби — в с. н.)“⁸. Хрест бил някой роб или освободен роб, който бунтувал юдеите в Рим. — Но историята — по заявата на проф. В. В. Болотов — не знае за бунтовник Хрест, който да е действувал в Рим и да е бунтувал юдеите⁹. Появяването на такъв „месиански революционер в Рим — подчертава Bousset — само по себе си е немислимо“¹⁰. „Ние добре знаем — пише Д. Мережковский, — че, през управлението на Клавдия, никакъв бунтовник-юдей под това име (Хрест — в с. н.) не е имало“¹¹.

Някои смятат, че „Хрест“ (Chrestus) бил християнски апостол, който проповядвал за Христа в Рим. Че било имало проповедник „Хрест“, това се виждало например от 1. Кор. 1:12, гдето се казва: „един от

¹ Кай Светоний и свидетелството му за Христа. — „Църковен вестник“, год. 57-ма, 23 февруари 1956, бр. 8, стр. 7, кол. 1.

² Исусъ Неизвъстний. Т. I, Българдъ, стр. 22.

³ Происхождение религии. Перев. с французского и примеч. Б. И. Шаревской, Москва, 1954, стр. 236.

⁴ Достоверно ли Евангелие?, Прага, 1926, стр. 29.

⁵ Nero, XVI, 2.

⁶ Bibliothèque latine-française, publiée par C. L. F. Panckucke. Svétone. Tome deuxième. Paris, MDCCC XXXII, p. 228.

⁷ Вступительная статья. Към: А. Робертсон, Происхождение христианства, стр. 9; гл. и: Ш. Еншлен, Происхождение религии, стр. 236; И. А. Крывелев Евангелъские сказания и их смысл, стр. 34.

⁸ П. К у ш у, Загадка Иисуса. Изд. „Атеист“, 1930 г., стр. 25 (у: Ш. Еншлен, Цит. съч., стр. 236).

⁹ Лекции по истории церкви. Т. II. Посмертное изд. подъ ред. проф. А. Бриллиантова., 1910, стр. 46.

¹⁰ Гл. неговата брошура „Was wissen wir von Jesus“, S. 16—17 и P. W. Schmidt, „Geschichte Jesu erleutert“, S. 20 (у: Prof. Dr. J. Klausner, Cit. op., S. 77).

¹¹ Исусъ Неизвъстний, Т. I, Българдъ, стр. 22.

вас дума: „аз съм Павлов“, друг: „аз пък — Аполосов“, трети: „аз съм Кифин“, а друг: „аз пък — Христов“¹. — „Христов“ — това указвало на апостол „Хрест“. — **Обаче** :

1) Такъв апостол — „Хрест“ в Църквата не е познат.

2) „Христов“ в 1. Кор. 1:12 е написано с „йота“ (ι) — Χριστοῦ, а не с „ита“ или „ета“ (η) — Χηριστου, за да може да се чете „Хрест“. — Prof. Dr. H. Graetz, за да избегне затруднението, прави поправка на „Χριστοῦ“ в 1. Кор. 1:12. Той казва: „Вместо Χριστοῦ, трябва да се чете Χηριστου“¹. Но той не е прав, защото в критичното издание (с вариантите) на гръцкия текст на Новия Завет² не се намират разночетения на 1. Кор. 1:12.

3) Следващият 13-ти стих: „Нима Христос се е разделил? Нима Павел биде разпнат за вас? или в име Павлово се кръстихте?“ (1. Кор. 1:13) и особено стихове 21—23 от 3-та глава на същото послание: „И тъй, никоой да не се хвали с човеци, защото всичко е ваше: било Павел, или Аполос, или Кифа... вие пък сте Христови, а Христос — Божий“, — много ясно показват, че „Христов“ (Χριστοῦ) в 1. Кор. 1:12 се отнася до Христа, а не до някой-си „Хрест“.

„Chrestus“ е тъждествено с „Christus“. Онези, които твърдят, че не било тъждествено, забравят, че през времето на императорите са казвали и писали обикновено вм. „Christus“ — „Chrestus“³. И са казвали: вместо „christianus“ — „chrestianus“. — Лактанций (р. ок. 250, умр. сл. 325) в своето съчинение „Divinae institutiones“ (Божествени установления), книга IV, 7 пише, че неосведомените са имали обичай да произнасят името „Христос“ (Christus) — Хрестус (Chrestus)⁴. Тертулиан в своя „Apologeticus“, сар. 3 говори, че римляните криво са произнасяли името, „christianus“ (христианус) — „chrestianus“ (хрестианус)⁵. И не само народът е казал вместо „christianus“ — „chrestianus“, но ето и у Тацита, в Annales, XV, 44, е било написано: „chrestianos“ вместо „christianos“. Затова в критичното издание на Teubner'a от 1938 г., под черта, в бележка 22, е казано: christianos *corr. ex chrestianos, m. posteriore, ut vid.* (chrestianos *al*), което ще рече: christianos, *коригирано* от chrestianos, *от по-къснешна ръка, както изглежда (иначе chrestianos)*⁶.

А защо езичниците — гърци и римляни — обикновено са употребявали повече „Chrestus“ — „Χηριστος“ (с: „ита“ или „ета“ — η) вместо „Christus“⁷ — „Χριστός“ (с: „йота“ — ι) и „chrestianus“ — „χηριστιανός“ вместо: „christianus“ — „χριστιανός“? — За тях думата „χηριστιανός“

¹ Geschichte der Judäer. 5. Aufl., B. III, zweite Hälfte, Leipzig, 1906, S. 423, Bem. 3.

² От: †D. Eberhard Nestle (novis curis elaboravit D. Erwin Nestle), editio undevicesima, Stuttgart, 1949.

³ Ausführliches lateinisch — deutsches Handwörterbuch... , ausgearbeitet von Karl Ernst Georges. Achte verbesserte und vermehrte Auflage von Heinrich Georges. B. I, Hanover und Leipzig, 1913, Kol. 1120.

⁴ Migne, P. lat., t. 6, col. 464.

⁵ Migne, P. lat., t. 1, col. 330—331.

⁶ P. Cornelii Taciti libri qui supersunt post C. Halm — G. Andresen de-nuo curavit Ericus Koestermann. Tomus prior Libri ab excessu divi Augusti (Annales). Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MCM XXXVIII, p. 347.

(с: „ита“ или „ета“ — η), производна от „χρηστός“ (= полезен), е била — според проф. В. В. Болотов — по-понятна¹, отколкото „χριστιανός“ (с: „йота“ — ι), от „χριστός“ (= който служи за помазване, subst.: маз, масло; намазан, помазан). — Въобще в първите векове, — както се вижда от I-та Апология на св. Юстина Философа и Мъченика и от „До Автолика“ на св. Теофила Антиохийски, — се наблюдава едно игро-словие с думите: „χρηστός“ и „χριστός“².

А какви са тези *разпри*, тези *спорове*, тия *възвращения* сред юдеите в Рим през втората половина на 51-ва или началото на 52-та г. сл. Хр.? — Преди всичко трябва да отбележим, че тогава римляните не са правели голяма разлика между „юдеи“ и „християни“. Че това е било така, вижда се например от два случая, описани в Деяния апостолски (18:12—17; 21:27; 22; 24; 25). Юдеите, — както изтъкнахме по-рано, — били считани за „gens superstitiosa“ (суеверен народ)³ и били презирани и мразени⁴. Както вече знаем, и християните са били окачествени и от Плиния Младши, и от Тацита, а ето — и от Светония като „суеверни“, и са били мразени и гонени. Християнството — според тях — е „суеверие“ (superstitio).

„Възвращението“ в Рим между „юдеите“ (в случая това са на първо място „юдео-християните, сред които ще да е имало без съмнение и юдействащи), по повод на Христа, е „било предизвикано от решението⁵ на станалия в Иерусалим „през първата половина на 51-та година“⁶, Апостолски събор „за незадължителността на Мойсеевия Закон за езичниците, които влизат в Христовата църква“. Туй решение скоро е „достигнало до Рим и предизвикало... сред юдеохристияните особено бурни публични спорове“. Юдеите пък са спорели и за месианското достойнство на Христа⁷. Изобщо „въпросът за Христа твърде оживено“ ще да „се е дебатирали... в римските синагоги, ... тук“ ще да е гърмяло „името на Христа“, което нещо изглежда ще да е дало даже „повод да заподозрат появата сред юдеите на някакъв-си агитатор“⁸. „Бдителната римска полиция, колкото могла, доловила, че се спори за някакъв... Христос (Хрестус — в с. н.) и съобщила на императора“⁹. И последвало изгонването въобще на юдеите (значи: и на юдеохристияните) из Рим.¹⁰

За да разберем добре това „възвращение“ сред юдеохристияните, и изобщо — сред юдеите в Рим, което е привлякло вниманието на рим-

¹ Лекции по истории древней церкви, т. II, стр. 46.

² St. Justinus, Apologia I, cap. 4 (Migne, P. gr., t. 6, col. 333); St. Theophilus Antiochenus, Ad Autolycum, lib. I, cap. 12 (Migne, t. 6, col. 1041).

³ Horat., Sat. I, 5, 100 (y: Prof. Dr. Franz Hettinger, Cit op., S. 272)

⁴ Prof. Dr. Fr. Hettinger, Ibid.

⁵ Проф. М. Е. Посновъ, История на Християнската църква. Ч. I и II, София, 1933, стр. 43.

⁶ Проф. Хр. Н. Гяуров, Апостолският събор в Иерусалим. Год. на Дух. академия, 1956/1957, София, стр. 148 (16).

⁷ Lehrbuch der Fundamentaltheologie oder Apologetik von Prof. Dr. Franz Hettinger, S. 278.

⁸ Проф. В. В. Болотовъ, Лекции по истории древней церкви, т. II, стр. 47.

⁹ Проф. М. Е. Посновъ, История на Христ. църква. Ч. I и II, стр. 43.

¹⁰ За него се споменава и в Деяния апостолски, 18:2.

ската власт, и се е стигнало чак до изгонване из столицата, — трябва да вземем предвид: *отношението на юдеите към Мойсеевия Закон и отношението на юдействащите християни към него, както — и юдейския възглед за Месия.*

Юдеите са били ревнителите на Закона Мойсеев (Деян. 21:20). Той е бил за тях, наред с Иерусалимския храм, най-голямата и скъпа светиня, за която са били готови да се бунтуват и да умират. Ще подкрепим това с няколко примери. — От стареца *Елеазар*, един от първите книжници, искат да наруши Мойсеевия Закон: да яде свинско (2. Мак. 6:18). Иначе го грози смърт. Изпълнителите на царската заповед, които добре познавали стареца, му предлагат възможност за симулиране: да донесе той сам месо, което би могъл да употреби, и се престори, че уж яде от отреденото от царя жертвено месо, та чрез това да се избави от смърт (6:21—22). Ала Елеазар не се съгласява и казва: „Веднага да ме предадат *на смърт* (к. н.)“ (2. Мак. 6:23). Той иска и да остави на младите „добър пример охотно и доблестно да отиват на смърт за *многопочетните свети закони* (к. н.)“. И приема мъчение и смърт (6:28). — И от *седемте братя с майка им*, за които се разказва във 2-ра книга Макавейска, глава 7-ма, се иска същото нарушение на Мойсеевия Закон: принуждават ги да ядат непозволено свинско месо, мъчейки ги с бичове и жили (2. Мак. 7:1). Разказва се: „Един от тях, като взе пръв думата, каза: ... ние сме готови по-скоро да умрем, нежели да престъпим *отеческите закони* (к. н.)“ (7:2). Подложен на страшни мъки, умира. Вторият от тях казва: „Ти, мъчителю, ни лишаваш от тоя живот, но Царят на света ще възкреси за живот вечен нас, умрелите за *Неговите закони* (к. н.)“ (7:9). На третия искат езика. Разказва се: „... той го веднага подаде, като без страх протегна и ръце, и каза сърдечно: „от Небето съм ги получил и за *Неговите закони* (к. н.) ги не жая““ (7:11).“ Майката насърчава 7-те си сина да умрат за *Божии закони* (7:22—23). Най-младият се обръща към мъчителите с думите: „Какво чакате вие? Аз ... се покорявам на ... *закона*, даден на отците ни чрез *Мойсея* ... аз ... , както и братята ми, предаваме душа и тяло за *отеческите закони* (к. н.)“ (7:30 и 37). След синовете умира и майката (7:41). — Трети пример: В § 1-ви на глава 3-та от XVIII-та книга на „Юдейски древности“, — както вече е известно на читателя, — се разказва за бунта на евреите срещу влизането на войниците в Иерусалим ноще със своите знамена с образа на императора, което станало по заповед на Пилата. *Юдеите* отишли в голямо множество в Кесария Палестинска, резиденцията на Пилата, и в продължение на шест дни го молели да заповяда на войниците да изнесат знамената. Пилат не отстъпвал. На седмия ден просителите-юдеи били обкръжени от войска и заплашени, че ще бъдат умъртвени, ако настояват повече и ако не се върнат всеки у дома си. „При тези думи те — разказва Йосиф Флавий — се хвърлили на земята, открили вратовете си, за да дадат“ на Пилата „да разбере, че *спазването на техния Закон за тях е много по-скъпо, отколкото техният живот* (к. н.)“. Пилат отстъпил. — Четвърти пример: св. ап. *Павел* бил в Иерусалим — в храма. В Деяния

апостолски се разказва: „... асийските юдеи, като го видяха в храма побуниха целия народ и туриха ръце на него, викайки: мъже израилтяни, на помощ! Тоя човек учи навсякъде против народа, против закона (к. н.) и против това място... Целият град се раздвижи, и народът се стече. И като хванаха Павла, повлякоха го навън от храма; и веднага вратата бидоха затворени. И когато искаха да го убият, стигна вест до хилядника на полка, че цял Иерусалим се е побунил“. Хванали Павла и го оковали във вериги. Хилядникът питал: „Кой е той и какво е направил?“ Дееписателят казва: „От народа едни *крещяха едно, други друго* (к. н.)“. А той, като не можал *поради крещяка* да узнае истината, заповядал да заведат Павла в стана (Деян. 21:27, 28, 30, 31, 33, 34).

Според *юдействащите християни* — както изтъкнахме, когато говорихме за юдействащите във Филаделфия, за които пише св. Игнатий Богоносец в Посланието си до филаделфийците, — „езичниците (които стават християни — в с. н.) трябва да се обрязват и... да пазят Закона Мойсеев“ (Деян. 15:5); макар да са християни, длъжни са да живеят по юдейски; трябва да се задържат в християнството юдейски обреди и обичаи, като необходими за спасението.

А ето че Апостолският събор решил да не се възлага такова „бреме“ на езичниците (Деян, 15:28), т. е.: че Мойсеевият Закон не е задължителен за езичници, които приемат християнството, и оттук, че и за юдеите той вече е изгубил своето значение. При това юдеите очаквали Месия в политически смисъл: славно и велико Лице, което ще ги освободи от римляните, и царството му (в политически смисъл) не ще има край. — Сега вече можем ясно да си представим какво „вълнение“, какви „спорове“, какви „разпри“ ще да е предизвикало съборното решение сред юдеохристияните, па и — сред самите юдеи в Рим, за които вече и било напълно явно, че Христос променя обичаите, що им е предал Мойсей (Деян. 6:14), и че Той не е очакваният от тях Месия-Цар. — Из Рим са били изгонени *въобще юдеите*, не само *юдеохристияните*, защото разприте, споровете, вълненията, — както разяснихме, — са били сред *всички юдеи*: и християни и нехристияни. Така че напразно един атеистически автор пише: „... не може да се приеме, че по времето на Клавдий (41—54 г.), т. е. 10—15 години след предполагаганата смърт на Христос християните в Рим ще бъдат толкова значителна сила, която ще принуди римския император да ги разгони“¹.

* * *

Срещу *второто* място (у: Него, XVI, 2) атеистите възразяват, че „този текст“ доказвал „само съществуването на християни, но не — на Христа“². — Действително в това място Светоний говори само за християните, но не — и за Христа. Ала „християните“ говорят за Христа: че Христос е бил, че е съществувал, че е историческа личност.

¹ И с а к П а с и, Ранното християнство. — Спис. „Философска мисъл“ год. XIV, 1958, кн. 5, стр. 106.

² Ш. Э н ш л е н, Происхождение религии, стр. 236.

Нима, като говорим за „дарвинисти“, не изказваме същевременно мисълта, че е съществувал Дарвин; като казваме „марксисти“, — че е имало Маркс; като споменаваме за „ленинци“, — че е живял Ленин; като говорим за „Павловски среди“, — че е съществувал Иван Петрович Павлов? — Да казваме, че текстът в XVI-та глава от биографията на Нерон, § 2, доказвал само „съществуването на християни, но не — и на Христа“, т. е.: да приемаме „християни“ и „християнство“ без Христа, това не ще ли рече: да приемаме „дарвинисти“ и „дарвинизъм“ — без Дарвина; „марксисти“ и „марксизъм“ — без Маркса; „ленинци“ и „ленинизъм“ — без Ленина; „Павловски среди“ и „Павловско учение“ — без Павлова! — Съществуването на „християни“ вече е едно доказателство за съществуването на Христа. Сам Тацит, като поменава в *Annales* XV, 44 за християните, обяснява за читателите си произхода на името „християни“, че то идва от Христа, Който „бил наказан със смърт, през управлението на Тиберия, чрез прокуратора Понтия Пилата“. Съществуването на християните му говори за Христа, Който им е дал името!

* * *

г) **Заключение.** — И в „местата“ у Светония става дума за *Иисуса Христа* (във второто място — косвено) и за Неговите последователи — *християните*. И тук възраженията на атеистите са *изкуствени* и за нас, а и за непредубедения читател, те са *слаби и несъстоятелни*.

IV

ИИСУС ХРИСТОС Е ИСТОРИЧЕСКА ЛИЧНОСТ

От онова, което читателят прочете в тази *втора* книга на „Наръчник на апологета“, вярваме, ще да се е убедил, че така нареченият от атеистите „убийствен аргумент“ против историчността на Иисуса Христа, който „аргумент“ бил „камък на препъване“ и нещо „страшно за християнската легенда,“ е *голословен* и *не издържва критика*. Не отговаря на истината твърдението, че „никой нехристиянски писател от първото и половината на второто столетие на нашата ера“ не споменавал „ни дума за Христос“. Напротив: *За Иисуса Христа говорят нехристиянски писатели* от I-ви и първата половина на II-ри век от нашата ера, и то *най-изтъкнати, — първенци*.

Че Иисус Христос е историческа личност, читателят може да прочете например в книгата „*Иисус и първия християнския общини*“ от съветския учен **Николай Михайлович Никольский**. — За него в „*Большая Советская Энциклопедия*“, том 30-ти¹, се казва; „*Никольский*, Николай Михайлович (р. 1877) — советский востоковед и историк религии, действительный член Белорусской Академии наук (с 1931), член корреспондент Академии наук СССР (с 1946), заслуженный деятель науки БССР (с 1938)“, т. е.: „*Никольский*, Николай Михайлович (р. 1877) — съветски ориенталист и историк на религията, действителен член на Белоруската

¹ Второе издание, стр. 12, кол. 2.

Академия на науките (от 1931), член-кореспондент на Академията на науките в СССР (от 1946), заслужил деец на науките на БССР (от 1938)“. — През 1918 г. Н. М. Никольский е бил професор в Смоленския университет, а от 1921 г. е професор в Белоруския държавен университет (гр. Минск).

В книгата си „*Иисусъ и първия христiанскiя общини*“, издадена в Москва през 1918 г., в глава втора (стр. 31-ва до 42-ра) той поставя и разглежда въпроса: „**Былъ ли Иисусъ или не былъ?**“ — Съществувал ли е Иисус или не е съществувал?

„Има учени — пише проф. Н. М. Никольский, — които мислят, че Иисус никога не е съществувал, че това е измислена фигура, която въображението на първите християни е създало“¹. Проф. Никольский преценява главните „аргументи“ на тези учени и ги намира несъстоятелни.

„... изцяло ... проповедта на Иисуса — казва той, — както ще почувствува всеки, който внимателно четe синоптиците (еванг. от Матей, Марка и Лука — в с. н.), е проникната с един дух, с един тон, с едно съдържание ... Като прочетем синоптиците, ние ще почувствуваме, че в тях, действително, са записани много истински речи на Иисуса, ще почувствуваме Неговата личност, стремежи, настроение. Може да съчиним отделни изречения и притчи; ала не може, като ги поставим не в ред, както това е у синоптиците, все пак да достигнем туй, че зад тях да се чувствува живият проповедник“².

„Нравите и обичаите, местностите — всичко това напълно съответствува на тогавашната действителност. Ако са измислили Иисуса, то защо са го нарекли дърводелец из Назарет, защо ... назовават баща му и майка му, градовете и селищата, гдето той е действувал? ... тук ние имаме работа, очевидно, с общоизвестен факт, за който не е имало никакви спорове. Затова, не можем да говорим, че всички подробности от биографията на Иисуса били измислени“³.

„... Няма съмнение ... в това, че в основата на някои разкази за чудесата лежат действителни случаи. Такива са, например, разказите за изцеряването на бесновати ... Нещо повече: разказите за чудесата не само не говорят против съществуването на Иисуса, но, напротив, утвърждават ни в увереността, че е историческо лице“⁴.

„... разказите за съда над Иисуса, за наказанието и смъртта му ... не могат да се считат за измислени по образа на митовите за страдащи и възкръсващи богове на Изтока. Нито в един от тези митове ние не намираме нещо подобно на евангелския разказ. Озирис, Адонис, Атис, Тамуз загиват от враждебни богове или от враждебни стихии; там няма нищо човешко, естествено, подобно на историческа действителност. Иисус загива в неравна борба с управляващите юдейски сфери: него го преследват за това, че той е станал народен герой, че са готови да го провъзгласят за „цар юдейски“ ...; водят го при римския прокуратор, комуто именно са били подсъдни делата за бунт,

¹ Иисусъ и първия христiанскiя общини, стр. 31.

² Там, стр. 35.

³ Там, стр. 36.

⁴ Там, стр. 37.

осъждат го на смърт чрез разпятие — обикновено наказание, прилагано от римляните към въстанали роби. Тук няма нищо несъобразно, напротив, всичко извънредно стройно се вмества в рамката на тогавашния бурен юдейски живот, и в същото време всичко напълно съответствува на тези порядки, каквито са били установени от римляните. За прокуратор е назован Понтий Пилат, който, действително, е бил в това време управител на Юдея (от 26 до 36 г. сл. Р. Хр.)¹.

„Легендата сама се издава със своите несъобразности и грешки. Съвсем друго впечатление произвеждат разказите за последните дни на Исуса. Тук се схождат разказите на всички четирима евангелисти, а също и разказите на апокрифните евангелия...; в *общото и главното* (к. н.) те предават една и съща картина и в нищо не противоречат на тези данни, каквито имаме за съдебно-углавните порядки в Юдея през I-ви век. Очевидно е, че тези разкази на евангелията са построени не на догадки и измислици..., а на здрава и вярна традиция на възпоминанията на учениците на Исуса, които са били свидетели на Неговите последни дни и, естествено, са могли (е трябвало) особено здраво да запомнят тези страшни дни на внезапната катастрофа“².

В заключение, проф. Н. М. Никольский казва: „И так мы считаем, что Исус был действительным, историческим лицом“³, т. е.: **И така, ние считаме, че Исус е бил действително, историческо лице.** — *Кой* Исус проф. Н. М. Никольский счита за действително, историческо лице? — Поставяме този въпрос, понеже някои започват да говорят и да пишат така: „Разбира се, можем да предположим, че през I-ви век на нашата ера в Палестина е пророкувал някой си по име Иешуа — Исус... Обаче ние не знаем за него нищо; нямаме никакви основания да считаме, че той е имал някакво отношение към евангелския Исус“⁴. — Значи: възможно е през I-вия век на нашата ера в Палестина да е съществувал *някой-си* Исус-Пророк, за когото ние нищо не знаем, ала не е възможно — според атеистите — да е съществувал *Този* Исус, за Когото знаем толкова много неща, за Когото разказват Евангелията и другите апостолски писания, за Когото говорят плеадата църковни писатели от първите векове, за Когото, — както установихме, — поменават доста нехристиянски писатели, за Когото свидетелствуват Църквата и християнството, и вековната история и култура на християнските народи!... При това: хем *не знаят нищо* за предполагаемия Пророк Иешуа — Исус, хем *нямали „никакви основания“* да считат, „че той е имал някакво отношение към евангелския Исус!“ — Странна логика!...

Но, — на въпроса! — **Кой** Исус професор Николай Михайлович Никольский счита за действително, историческо лице? — Много ясно е, че това е *Евангелският* Исус, *Исус от Назарет*, т. е. Исус Христос. **Исус Христос** е за проф. Никольский действително, историческо Лице!...

¹ Там, стр. 37 и 38.

² Там, стр. 39.

³ Там, стр. 40.

⁴ И. А. Стучевский, Восточные корни мифа о Христе. Москва, 1958, стр. 14.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. От кога датира твърдението, че Иисус Христос не бил историческа личност? . . . 3
2. „Убийственият аргумент против историчността“ на Иисуса Христа 18
3. Извънхристиянски известия от първи и половината на втори век от нашата ера за Иисуса Христа и християните: 29

А. В Еврейските извори:

1. В Талмуда 29
2. В съчинението „Юдейски древности“ на Йосиф Флавия 35

Б. В Римските извори:

1. В „Писмото“ на Плиния Младши от 112. или 113. г. до императора Траяна 53
2. В „Аналите“ на Тацита 63
3. В „Биографиите“ на Светония за императорите Клавдия и Нерона 74
4. Иисус Христос е историческа личност 81

INHALTSVERZEICHNIS

1. Seit wann datiert die Behauptung, daß Jesus Christus keine historische Person sei? 3
2. „Das tödliche Argument gegen die Geschichtlichkeit“ Jesu Christi 18
3. Ausserchristliche Nachrichten vom ersten Jahrhundert und von der ersten Hälfte des zweiten Jahrhunderts u. E. über Jesus Christus und die Christen: 29

A. Aus jüdischen Quellen:

1. In Talmud 29
2. In dem Werk „Jüdische Altertümer“ von Josephus Flavius 35

B. Aus römischen Quellen:

1. In „Der Brief“ von Plinius jun. vom Jahre 112. od. 113. an den Imperator Trajan 53
2. In „Die Annalen“ von Tacitus 63
3. In „Die Biographien“ von Svetonius über die Imperatoren Claudius und Nero 74
4. Jesus Christus ist ein historische Person 81